

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS LIBRI
TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE
*Senectute: Paradoxa: & de
Somno Scipionis.*

CVM INDICE IN FINE
libri adiuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS
*quibusque collatis exemplaribus diligen-
tissimi castigata.*

LONDINI,
Ex typographico Societatis Stationario-
rum. 1629.

Cum Privilegio.

3

M.T.CICERONIS DE OF- FICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D.Erasmum Roterod.

*Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cui-
piam studio sese addicat, sed Græca cum Latinis, & ora-
tionis virtutes cum Philosophiæ scientia coniungat. De-
inde quod eum reddat attentiorē, hanc, quæ de officiis
est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus
commendat, vel quod usus eius ad omnem vitæ rationem
latissimè pateat, vel quod hæc una sit philosophiæ omnibus
inter se communis: Postremò, testatur se in hac disputa-
tione Stoicos potissimum sequi, quod bi vel optimè boni
finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint:
quum Epicurus voluptate metiens summum bonum, at-
que Aristò, Pyrrho, et Herillus, tollentes rerum delectam,
offi. y quoque naturam subuerterint.*

Vanquam te, Marce fili, annui iam
audientem Cratippum, idque A-
thenis, abundare oportet præ-
ceptis, institutisque philosophiæ,
propter summam & doctoris au-
thoritatem, & urbis, quorum alter
te scientia augere potest, altera exemplis: tamen ut
ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Lati-
na coniunxi, neque id in philosophia solum, sed et-
iam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo
faciendum, ut par sis in utriusque orationis faculta-
te. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) niagnum
attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non
modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti
aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum,

Triplex ar-
gumentum, a
nobilitate
doctoris, &
item loci &
temporis di-
uturnitate.

Dicere ora-
toris iudici-
um rerum
Philosophi.

Vtrique, id
est, tu, qui
Peripateti-
cos sequeris,
& ego qui
Academicus
sum Nam
olim qui
Peripatetici,
ijdem &
Academici
erant.

* Et id quidē
nemini via.

Inter Philo-
sophos vni
Demetrio
etiā dicendi
studium Pla-
toni dicendi
exercitatio:
Demostheni
philosophi-
ai defuit.

AEmulatio
inter Ansto-
telem philo-

& ad iudicandum. Quamobrem discēs tu quidem à
principe huius ætatis philosophorum, & discēs quā
diu voles: tam diū autem velle debebis, quoad te
quantū proficias, non pœnitebit. Sed tamen no-
stra legens, non multū à Peripateticis dissidentia
(quoniam vtrique & Socratici, & Platonici esse vo-
lumus) de rebus ipsis vtere tuo iudicio (nihil enim
impediō;) Orationem autem Latinam profectō le-
gēdis nostris efficiēs pleniorē. Nec verō arro-
ganter hoc dictū existimari velim. Nam philoso-
phandi scientiam concedens multis, quod est Ora-
toris proprium, aptē, distinctē, ornatēque dicere
(quoniam in eo studio ætatem consumpsi,) si id mi-
hi assumo, vidēor id meo iure quodammodo vendi-
care.

Quamobrem magnopere te horter, mi Cice-
ro, vt non solum orationes meas, sed hos etiam de
Philosophia libros, qui iam se illis ferē æquāunt,
studiosē legas. Vis enim dicendi maior est in illis:
sed hoc quoque colendum est æquabile, & tempera-
tum orationis genus. * Et ideo, quod nemini video
Græcorum adhuc contigisse, vt idē vtrōque in ge-
nere laboraret, sequereturque & illud forense di-
cendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortē
Demetrius Phalerius in hoc numero haberi potest,
disputator subtilis, orator parū vehemens, dulcis
tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere.
Nos autē quantum in vtroque profecerimus, alio-
rum sit iudicium: vtrumque certē secuti sumus. E-
quidem & Platonem existimo (si genus id forense
dicendi tractare voluisset) grauitatē, & copiosissi-
mē potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à
 Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare volu-
isset, ornatē splendideque facere potuisse, Eodēque
modo de Aristotele, & Isocrate iudico, quorum vter-
que suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed
cū n

cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo excediri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & authoritati meæ grauissimum. Nam cum multa sint in Philosophia & graua, & vtilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest in eoque colendo, sita vitæ est honestas omnis, & non negligendo, turpitudine. Atque hæc quidem questio conuincit est maximè philosophorum. Quis est enim qui nullis officiij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ pro positis honorum & malorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum iudicans, aut temperans voluptatem, summum bonum statuas esse: certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sint in promptu, vt res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque vlla officiij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs qui maximè honestatem propter se dicant expectandam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem explorata sententia est. Qui tamen haberent ius suum

philosophum &
Hocratem
rhetorem.

Commenda
officia à per-
sona vtriusq;
deinde ab
utilitate &
cōmunitate.

Epicureos
notat.

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionē aditus esset. Sequitur igitur hoc quidem tempore, & in hac quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, * quantum quoque modo videbitur, haurimus.

* *Alius, quantum-que modo. Idē in oratione Lysiae notauit Socrates in Phaedro Platonis.*

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est ante definire, quid sit officiū: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re instituta, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, sine inchoatum, quod per se neque bonū sit, neque malum, sed ad usum aliquem vitæ sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere imperfecti. cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddens autem simul & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Diuisio Officij.

Omnis de officio duplex est quaestio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci *κατὰ δίκην*: hoc autem Commune, quod ij *κατὰ δίκην* vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Que in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autè aut inquirunt aut consultant ad vitæ commoditatem, iucunditatēq; ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos conducant id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se videtur, sit vt distrahatur deliberando animus, afferatque accipitem curam cogitandi. Hac diuisione (cum præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermittuntur. Nec enim solum vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itēq; duobus propositis utilibus, vtrum utilius. Ita quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed

Comparatio non modò in omnes partes tuas. *ut* sed etiam in plerisque iudicialis incipit generis. Partitio totius questionis de officijs.

dupliciter; tum pariratione de Vtili: post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academicæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè viuere, secundum naturam viuere commemorant, docet, quæ semina nobis natura inieuerit, quæq; adminicula addiderit: quibus accēptæ industria, ac usu, ad felicitatem, quod referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studiū tuendi sui indidit, id quod iure nature est hominū cū pecudibus commune, vocaturq; αὐτονομία, id est, secundum naturam primum; consequens est appetitus eorū, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia: Verū homini, quoniā non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolamis, ratiocinandi vim addidit. unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

P Rincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam corpūsque tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura videantur: omniāque, quæcunque ad viuendum sint necessaria, inquirat, & parat, ut pastum, ut latibula, & alia eiusdem generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens; præteritū, aut futurū: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt earūque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit atque annectit futuras: facillè totius vitæ cursum videt, ad eamque de gendam præparat res necessari-

as. Eademq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq; ut hominū cætus & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, ceterisque, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exultat etiam animos, & maiores ad tenendam facit. Inprimisque hominis est propria veri inquisitio, atque inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs curisque vacui, tum auctius aliquid videre, audire ac dicere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium * ad beatè viuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse nature hominis aptissimum. Huic veri viuendi cupiditati adiuncta est appetitio quedam principatus, ut nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iussè, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemptus. Nec verò illa parua vis nature est, rationisq; quod vnum hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat in factis dictisq; quis sit modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullà aliud animal pulchritudinem, venustatè, convenientiâ partium sentit. Quam similitudinè natura, ratioque ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinè, constantiam, ordinem in consilijs factisq; conservandum putat, cauetq; ne quid indecorè, effæminatèue faciat: tū in omnibus & opinionibus & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflat * & efficitur id quod quæritur, Honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestū sit: quodq;

* Ad beatè viuendum necessariam.

* Quod sit quod deceat in factis dictisq; quis modus.

Ex his honestū, quod dicitur, recte id est, finis: & ætius dicitur, quod est per se laudabile, etiam si nemo laudet,

Socrates in
Phædro Pla-
tonis.

quòdque verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidè ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amiores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communia officia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudo et Temperantia, ac de materia singularum.

Omnes vir-
tutes una
virtus abso-
luta, iuxta
Platonem.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque inuicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiâ & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri, eiusque virtutis hæc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quâque verissimum sit, quique acutissimè & celeritimè potest & videre & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus itè haberi solet. Quocirca huic quasi materiæ, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parendas, tuendâque, quibus actio vitæ continetur; ut & societas hominum coniunctioque seruetur, & animi excellentia, magnitudoque cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & sui cõparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in cogere ad quod adhibenda est actio quædam,

Prudentia in
veri peripi-
cientia sua,
est fons reli-
quarum.

Fortitudo in
contemp-
tu difficul-
tatum.

Temperan-
tia in æqua-
bili modo
rerum om-
nium.

Decorum
velut umbra
corpus hone-
stæ enim con-
sequitur.

non

non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quandam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conseruabimus.

De prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vñque diuisus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malum & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque tenerè, assentiamur. Quod vitium effugete qui vult (omnes autem velles debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id iure laudabitur; ut in astrologia C. Sulpitium audiuius, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quæ omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque viuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisque

Sulpitius
G. ilus exer-
citum Ro-
manum falsa
formidine li-
berauit, lu-
naris eclipsis
rationem e-
disse. enc.
Liv. lib. 41.

* qui scis.

notionisque versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

DE IUSTITIA.

De tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cuius partes duæ sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatè, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum natus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria: Deinde ut communibus, utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam invacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuiusque sit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtiget, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. Sed quoniâ (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem, patria vendicat, partem parentes, partem amici: atque (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominû causâ esse generatos, ut ipsi inter se alijs alijs prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, & cômunes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est, dictorum, conuentorumque, constantia & veritas: ex quo,

Iustitia &
beneficentia.

Apud iuris-
consultos res
quædam
cômunibus
singulorum,
quædam uni-
versis
quædam
nullius sunt:
Vnde dicitur
occupatio,
qua rem
vacuâ usur-
pamus.
Prim. 1. ad
Architam.

quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè exquirunt, unde verba sunt ducta, credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* *Alias, videmus.*

Duo iniustitiæ genera, ut iustitiae: & unde oriuntur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus inferuntur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impertini in quēpiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violenter videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obstitit, si potest, iniuriæ: tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur sæpè à metu proficiuntur, ut cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupiscunt, in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem diuitiæ, cum ad vsum vitæ necessarios, tum ad perficiendas voluptates. In quibus autē maior est animus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse. * cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiā magnifici apparatus vitæque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectus est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper iniuria est. Maximè autem adducuntur plerique ut eos iniustitiæ capiat oblitio, cum in imperiorum, honorum gloriæque cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni

Iniuria ab imprudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* *Qui suis fructibus.*

est;

est; id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo sit plerumque tanta contentio, id difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modò temeritas C. Caesaris, qui omnia iura diuina, atque humana peruerit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidiſſimisque ingenijs plerumque existunt honoris, imperij, potentix, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Iniuria alia, alià leuior.

Maximè
cum primi
motus in no-
stra non sint
potestare.

Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbacione aliqua animi, quæ plerumque breuis est, & ad tempus; an consultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

*Causas recenset, unde secundum iniustitiæ
genus oriatur.*

Prætermittendæ autem defensionis, differendique officij plures solent esse causæ. Nam aut ininuitias, aut laborem, aut sumptus sulcipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdãue occupationibus sic inpediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versantur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnunt, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum, iustitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos

ueri

Hoc Plato in
libris de Re-
pub. eleganter
ostendit
per tabu-
lam, se ipsi
qui vincti in
specu sedunt
id quod
Cice-

neri debent, deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas vtriusque generis, easque res ante constituimus, quibus iustitia continetur, faciliè quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, iudicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quòd officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis, si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quoniam interdum præter officium esse nimium inherere iuris apicibus.

Sed incidunt sæpè tempora, cum ea quæ maxime videntur digna esse iusto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria; ut non reddere depositum, etiàmne furioso facere

roni non pro pari, non est mirum. Horat. Diffimulatores opus propriæ mihi commodus vni.

* *Quoniam.*

Ex Heautontimoroumini initio.

Proverbum. Quæ dubitas ne feceris.

cere promissum, quæque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea negare interdum & non seruare, sit iustum. Refertur enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde ut communi utilitati seruiatur. Ea cum * tempora commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esse orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sunt ijs quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quam illi profint, cui promiseris. Contra officium est, maius dñu anteponi minori: ut si constitueris te cuiuspiam aduocatum, in rem presentem esse venturum: atque interim grauiter egrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleræque iure prætorio liberantur nonnulla legibus.

*In iudicialibus officiis æquitas spectanda;
non verbis intendendum.*

Existunt etiam sæpè iniuriæ, calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatio. Ex quo illud, summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbiū. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, ut ille, qui, cum * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent

* *Tempore, Communi, id est, tum eius qui præstat iustum, tum illius in quem præstatur. Tragicum exemplum. Theseus tria optauerat ab æo Neptuno, ut Mino-taurum conficeret, ut si bi ad inferos daretur adiutus, ut Hippolytum vinceretur. Stare promissis, ut manere dictis.*

Ex Heautontimoroumeno.

* *Triginta.*

sent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nisi enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, ut ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi mollement. Id cum à utrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicavit. Decipere hoc quidè est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacefferit, iniuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Plutarchus
hoc commentum
Cleominei
Lacedæmonio
adscribit in apoph.
Q. Labeo.

* Vtrique.

Quod in puni-
enda iniuria
officium.

*Hæstenus de simili iustitia. Nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt hæc; ut non nisi iusti de causis suscipiantur, ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solemniter denunciata: ut rite gerantur, ne seuiamus supra modum in victor: humanus etiam qui se dedunt, recipiantur: pides hosti etiam priuatim præstetur, non modo in conventis solennibus. Propria verò sunt illa, ut cum bo-
stium genere, qui de imperio certant, humanus agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seuerius.*

ATque in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendū est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut

Carthago in
Africa, Numantia in
Celtiberia à
Scipione
Asimiliano
funditus e-
versa.
Corinthus
item in A-
chaia à L.
Mummio
sublata, quod
in Isthmo
esset & ad
bellum mo-
vendum op-
portuna.

Quod in bel-
lis suscipien-
dis officium.

Quanta sa-
cramenti
militaris re-
ligio majo-
ribus.
Senis addi-
dit, ne pro-
nepotem lu-
jus, Vtice-
sem intelli-
geres, nisi
maius ad ab-
solutam eta-
tem refertur.

sine injuria in pace vivatur. Partem autem victoriam, conservandi sunt illi, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Aequos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: et Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meam quidem sententiam paci, quae nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Rempublicam, quae nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum illi, qui armis positos ad imperatorum fidem confugiunt (quavis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantoperè apud nostros iustitia culta est, ut illi, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac bellum quidem aequitas sanctissime feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit, & indictum. Pompeius Imperator tenebat provinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat: cum autem Pompeium videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompeium scripsit, ut si cum pareretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militis sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senia epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse cum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut

caveat,

caueat, ne prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiæ rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: **AVT STATVS DIIS CVM HOSTE.** Itemq; **ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS.** Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contra, remansit. Cum verò de Imperio decertatur, bellòque quaeritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante, iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inuicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fordifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores, Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia:

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam æternam utrique,
Vosne velit, an me regnare vera, quidve ferat sort,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorum me libertati parcere certum est.
Damo ducite; dōque valentibus cum magnis dū.*

Erniani vōi-
tus.
Pyrrhus rex
ad Pyrrhū
Achillis fili-
um genus su-
um recep-
bat, cui anis
fuerat Me-
eus.

Regalis sanè & digna ~~Æ~~accharum genere sententia. Atque etiam, si quid finguli, tēporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cūm de captiuis commutandis Romam missus esset iurassetque se rediturum: priuū. u, vt venīr, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde, cūm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quā fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos nāst iureiurando, se redituros esse. nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrāssent: eos omnes censores, quo ad quisq; eorum vixit, qui peierāssent, in ararijs reliquerunt: nec minū illum, qui iurifurandi fraude culpam inuenerat. Cūm enī Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulō post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cū à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum vltro inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictū est Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima cōditio, & fortuna seruorum, quibus nō malè præcipiunt, qui ita iubent vtī, vt mercenarijs; ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cū autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vt trunq; alienissimū ab homine est, sed fraus odio digna

Tamēque aliquid affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuiο, Decad. lib. 3.

Officium domini in seruorum.

Triplex nocendi genus, vi aperta.

na maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

fraude ocula & sub adunibera honesti persona quod est omnium sceleratissimum.

(De liberalitate secunda iustitiæ parte, quæ tamen Aristoteles modestè videtur àncillare, in qua tria potissimè spectanda docet Cicero. Primum, ne quid dem⁹ quod accipientis sit nociturū; neque, quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitas exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandū autē aut virtute cōmendatū, aut ijs qui nos honesta beneuolentiā prosequuntur; aut quibuscū nobis aliquod societatis vinculum intercedit; aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & curis senore beneficium remittendum. Postremo, societatis humana gradus à summo fonte repetēs, inter se cōponit, ut quæ tum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentiâ ac liberalitate dicatur, quæ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas emutiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuiuspiam, quod obsit illi; cui prodesse velle videantur, non beneficii, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitiâ, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiant alijs, quod alijs magis largiantur. Hique arbitrantur

Quomodo dandum, quantum & quibus.

Ut si, pro ac si, Terentius. Ut si esset frater.

Tyrannica
liberalitas
Cæsaris &
Syllæ.

*Aliis deli-
beratione.*

Quibus dan-
dum, probis
viris, claris,
aliquo vin-
culo nobis
coniunctis,
benè meri-
tis.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proficit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalia videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates, quod qui benigniores volunt esse, quam res patitur, prius in eo peccant quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppositari æquius est, & reliqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendū suppetant copię. Videre etiam licet plerumque non tam naturā liberales, quam quadam gloriā ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quā à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ majorisque ponderis plus habebunt.

(Mores non ad exaltam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.)

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis in quibus præclare agitur, si sint simulachra virtutis: etiam hoc intelligendū puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colendum

Colendum autem esse ita quamque maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente seiventior plerumque est; illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

*Quomodo considerata sit benevolentia
aliorum erga nos.*

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantiâ iudicemus.

Bene meritum de nobis, quomodo referenda gratia.

Si non erunt merita ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nulli enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensurâ (si modò possis) jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo culque plurimum debeat. In quo tamen imprimis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt

*Beneficia
cum sanore
remittenda
à majori.*

*Beneficia
pacissimum
animo dan-
tis merien-
da.*

multa temeritate quadam sine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitatisque beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, consideratè, constantèque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officij est, vt quisque maximè opis indigeat, ita ea potissimum opitulari; quod contra fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate vniuersali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum coniunctioque seruabitur, si vt quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitas plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendū alijs videtur. Est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. Eius autem vinculum est Ratio, & Oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitque naturali quadam societate. Neque vllare longius absumus à natura ferarū, in quibus inesse fertitudinem sæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. (Ac latissimè quidem potens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda communitas, vt, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt sit constitutū, è quibus ipsis cætera sic observetur, vt in Græcorum proverbium est: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab

Ennio

Non dandum
vt recipias,
sed vt pro
amico.

(Primi socie-
tatis humanæ
fontes, ratio,
& oratio.

Ennio positum in vna, re transferri in permultas potest.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.*

Bellissimi
Ennij versus.

* Commun.

Vna enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ipsi utilis qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvarum singulorum sunt, eorum autem, qui his eggant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, N I H I L O M I N U S V T I P S I L Y C E A T, ut facultas sit, qua in nostros sinius liberales.

Quæ sunt
omnibus ab
que discrimi
ne com.
municanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguarum, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est, eiusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea & familiaritates, multæque cum multis res, ratiõesque contractæ. (Arcetier verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque, concluditur.) Nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis, deinde, una domus, communia omnia. Id autem est principum Urbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque;

Ab illa prima
communita
te ad contra
ctiores soci
etates descen
dit.

Quæ com
munia uni
versitatis.

Cognatio.

Affinitates
ex con-
iun-
ctis.

Amicitia
virtutis con-
cordia.

Nihil ama-
bilius vir-
tute.
Amicitia
juxta Pytha-
goram
qualitas est.
Idem dicit
amicitiam vi-
tam esse a-
nimam in
corporibus
duobus.

Patria debe-
mus pluri-
mum.
Oppetere
mortem, id
est, ultro
mori.

norumque: qui cum una domo jam capi non pos-
sint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt.
Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam
plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, ori-
go est rerum publicarum. Sanguinis autem con-
iunctio & benevolentia deinceps charitate homines.
Magnum est enim eadem habere monumenta ma-
jorum: iisdem uti sacris, sepulchra habere commu-
nia. (Sed omnium societatum nulla præstantior est,
nulla firmitior, quam cum viri boni moribus similes
sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum
(quod sæpe diximus) etiam si in alio cernamus, ta-
men nos movet: atque illi, in quo id inesse videtur, a-
micos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se alli-
cit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse vi-
detur: tamen iustitia & liberalitas id maxime efficit.
Nihil autem est amabilius, nec copulativius, quam mo-
rum similitudo bonorum.) In quibus enim eadem
studia sunt, eademque voluntates: in his sit, ut æquè
quisque altero delectetur, ac seipso. Efficiturque id,
quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex
pluribus. (Magna etiam illa communitas est, quæ
conficitur ex beneficiis ultro, citroque datis, accep-
tisque.) Quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos
ea sunt, firmiter devinciuntur societate. Sed cum omnia
ratione, animoque lustraveris, omnium societatum
nulla est gratior, nulla charior, quam ea, quæ cum
Rep. est unicuique nostrum.) Chari sunt parentes,
chari liberi, propinqui, familiares: (sed omnes omni-
um charitates patria una complexa est, pro qua quis
bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus?
(Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lace-
rarunt omni scelere patriam, & in ea funditus de-
lenda occupati & sunt & fuerunt.) Sed si contentio
quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tri-
buendum

buendum sit officii : principes sunt patria & Parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus : proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium : deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam oburgationes in amicis vigent maxime. Estque ea jucundissima auicicia, quam similitudo morum conjugavit.

Liber alius officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis ~~aut~~ possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum : suntque officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur : ut vicinum citius adjuveris in *frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio : & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni ratiocinadores officiorum esse possint, & addendo, deducendoque, videre, quæ reliqui summa fiat ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medicum, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt : sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi ; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus ; quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum

Convenientes, pro concordibus.
Quid sanguine conjunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Vicinis quid debeat.
* Ab his fructus.

Quæ reliqui, id est, quantum relinquantur, deducis & addis quæ oportuit.

cucatur

ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudinæ quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adveniendis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, seuitia, ambitio: ad leuam, timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis magis autem in negotiis urbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus varie differet Cicero.

Commenda-
tio fortitu-
dinis

Imprimis op-
robriatur
pusillanimi-
tas.

Ex Ennio
verba Impe-
ratoris, ex-
emplo Clæ-
lia militum

ignouiam
increpantis.

In hoc car-
mine molli-
cici est ex-
probatio,

quoniam
Salmacis
fons potus,

efficit vinare
dicitur.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuvenes, animos geritis muliebres,

Illeque virgo viri. Et si quid est eiusmodi.

Salmacida spolia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus; quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus & Publicus Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilesque alij: maximèque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornata ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedet, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitia vacat, pugnatque non pro salute

salute communi, sed pro suis commodis, in vicio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solū, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potiùs, quàm sapientia dèst appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eisdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Vt enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione, vinci se. nec vltro publico ac legitimo iure patiantur. Existuntque in Rep. ple-

Magnanimi-
tas à iustitia
pender.
Pertinacia
elati animi
comes.

Prouerbio
Socratis, pul-
chraque diti-
cilia.
Qui gloriæ
ipse pericula
suscipit, am-
bitiosus, non
fortis.

Lubricus,
anceps, &
periculosus.

non in gloria iudicat; principemque se esse mavult
quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ mul-
titudinis pender, hic in magnis viris non est habendu-
s. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut
quisque est altissimò animo, & gloriæ cupido. Quis
locus est sanè lubricus, quòd vix invenitur, qui la-
horibus susceptis, periculisque additis, non quasi
mercedem rerum gestarum desiderat gloriam.

*Vera magnanimitas duabus in rebus potissimè si-
ta in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in
arduis rebus gerendis.)*

Omnino fortis animus & magnus duabus rebus
maximè cernitur: quarum una in rerum exter-
narum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil
hominem, nisi quod honestum, decorumque sit aut
admirari, aut optare, aut expetere oportere: nulli-
que neque homini, neque perturbationi animi, nec for-
tunæ succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affe-
ctus animo, ut supra divi res geras magnas illas qui-
dè, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenas-
que laborum, & periculorum cum vitæ, tum ^{aliarum} rerum,
que ad vitam pertinent. Harum rerum durum
splendor omnis & amplitudo est, addo etià utilitatē,
in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos
viros est in priore. In eo enim est illud, quòd exce-
lentes animos, & humana continentis facit. Id
autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod
honestum sit bonum iudices, & omni animi pertur-
batione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque,
& præclara videntur, parva ducere, eaque ratione
stabili, firmaque contemnere, fortis animi, magnique
ducendū est: et ea, quæ videntur acerba, quæ mul-
ta & varia in hominum vitâ, fortunæque versantur,
ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dig-
nitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque
constan-

* Aliarum
rerum.

constantia. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, cum frangi cupiditate, nec, qui in victu se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quæ obrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam augusti animi, tamque parvi quam amare divitias. Nihil honestius, magnificentiusque quam pecuniâ conæmnerere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut iuprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis vitis omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. (Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui tam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longæque principes, & quidam homines severi, & graves nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntque nonnulli in agris delectari re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentibus cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & sunt, & parvo. In quo quidem utrorum omnino, continenda est sententia. Sed & faciliior & tutior, & mundis aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad Rempublicam & ad res magnas gerendas accom-

Turpins à voluptate vinci quam à dolore. Humilis animi mirari divitias. Aequalitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

Ut ne pro ne.

Vid. Plac.

Vti Scipio.

Non satis
constanter,
id est, alibi
contemnunt,
alibi minime

* *Maior quæ
officanda.*
Maiora vi-
bus aggredi,
temeratis
est: quæ pos-
sis in his tibi
diffidere, ig-
nauis.

modauerūt. Quapropter & ijs forsitan concedendū sit Remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudēque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriā contemnant, & pro nihilo putent, difficile factū est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi consent, voluptatem seuerissimè contemnant, in dolore sint molliores; gloriā negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerū gerendarum, abjecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihilominus, quod philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorū vira, quæ fortuna terit, & quò minus multis rebus egēt: & quia, si quid aduersi eueniat, rē grauius cadere nō possūt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, * maiorque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. (Ad rem gerendam quàm

autem qui accedit, caveat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandù est, ne aut temerè desperet propter ignaviã, aut nimis confidat propter cupiditatē: in omnibus autē negotiis priusquam aggrediare, achibenda est preparatio diligens.

Longe fortius esse civilibus in rebus quam bellicis antecellere multis argumentis docet, nonnibique de se.

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, inuēda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæ siverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingeniisque plerumque contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè Themistocles Atheniensis imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminus dedis leges maxime salutares. Lycurgus legum lator, Pausanias ac Lyfandro ducibus multis victoriis nobilibus antefertur. M. Scaurus eloquentia & juris scientia commendatus, & Q. Catulus in rebus ci- autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorēsq; quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius: citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ab illo verum est, adjutum esse Themistocle. Est enim bellum gestum consilio Senatus ejus, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania, Lyfandroq; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmonius dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ cōferendū sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Repub. Q. Carulus Cn. Pompeio cedere

vilibus florerunt.

Martius & Pompeius belli gloria, Scipio Amilianus Numantiam subulit.

Scipio Nasica, Tiberium Gracchum perniciosas leges ferentem privatus occidit.

Hic est invidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriam esse in toga, Catilinariam conjurationem apprehensisse.

Tet triumphavit Pompeius de Afris. & iterum de Hispanis, terminum de Mithridate.

* Al. odium.

cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & Imperator, in excindenda Numantia, Reipub. profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manūque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & invidis invadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguae.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim in Rep. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ita consiliis, diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi nico in Remp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his operæ studique ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificè; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exerendum tamen corpus, & ita efficiendum est, ut obedire consilio, rationique possit in exequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsent, quam qui bella gerunt.

Itaq;

Itaq; eorum consilio saepe aut nō suscepta, aut con-
fecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: ut M.
Catonis* bellū tertium Punicum, in quo etiam mortui
valuit autoritas. Quare exspectanda quidem magis
est decernendi ratio, quā decertandi fortitudo. Sed
cavendum, ne id bellandi magis fuga, quā utilita-
tis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur,
ut nihil aliud, nisi pax quæ sita videatur. Fortis verò
animi, & constantis est, non perturbari in rebus as-
peris, nec tumultuantem de gradu de jici, ut dicitur,
sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione disce-
dere: quanquam hoc animi, illud etiam ingetii
magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò
ante constituere, quid accidere possit in utramque
partem, & quid agendum sit, cum quid evenerit;
nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non pu-
taram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, &
prudencia, consilioque fidentis. Temerè autem in
acie versari, & manu cum hoste configere, immane
quiddam, & belluarum simile est: sed cum tempus
est, necessitasque postulat, decertandum manu est, &
mors servituti turpitudinisque anteponenda.

Alienari esse ab officio magnanimiti crudelitatem,

& item temeritatem.

DE evertendis autē, diripiendisque urbibus valde
illum considerandum est, ne quid temerè, ne
quid crudeliter fiat. idque est viri magnanimiti, rebus
agitatis punire fontes, multitudinem conservare, in
omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

VT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui ur-
banis rebus bellicas anteponunt: sic reperias
multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis
cogitationibus, & splendidiora, & majora videantur.
(Nunquam omnino periculi fuga committendum est,

* Consilio,
M. Caro fida
quam iridao
secum è Car-
thagine tulerat,
in senatu
ostensa, per-
suasit ut ter-
tium bellum
Punicum

susciperetur,
quo etiam
everso est
Carthago:
qui cum in-
sequenti an-
no mortuus
esset, tamen
valuit & se-
pulti auro-
ris contra
Nasicam ne
evertetur
suadentem.
Turpe non
putaram.
Scirioris a-
pophtheg-
ma.

Non servien-
dum in vi-
stis.

Multum di-
parcendum.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

Bellissimæ Metaphoræ.

Quæ res potius periclitanda.

(* Callieratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classem, quam privatæ gloriæ jacturam facere noluissent: historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon, duce victus,

ut imbelles, timidi que videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant; gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestate adversam optare demeritis est: subvenire autem tempestatibus quavis ratione, sapientis & eoque magis, si plus adipiscere re explicata boni, quam addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itaque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quam de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profunderent pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Reipub. quidem postulante, ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginulis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniiis plaga mediocris fuit: illa pestifera, quæ, cum Cleombrotus, invidiam timens temerè cum Epaminonda conflisset, Lacedæmoniorum opes cogerunt. Quanto Quæ Fabius Maximus æchus? de quo Ennius:

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum magna suorum clade. Fabius cunctator; historia notissima.

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Virgo polique magis que viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidia metu non audet dicere.)

Fortis est
fallam infa-
mam con-
temnere.

Omnino qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam referant obliiti commodorum suorum; Alterum, ut totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra Repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, & fortis civis, & in Reipub. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque se totum Reip. neq; opes, aut potentiam consecrabitur, totamque eam sicutuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninoque iæ justitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quam deferat illa, quæ dixi.

Magnanimi
est publico
commoda
suis antepo-
nere.

Magistratus
æquus om-
nibus & par-
tium studio
vacuus.

Optimum
oprimatem
dicat

Fortis ut
non recusat
invidiam in
loco, ita nec
temerè ar-
cessit.

*De honoribus vehementer contendere contra
officium esse magnanimi.*

Miserissima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem:

Civilis ois-
fensio inter
P. Scipionem
& Q. Me-
tellum.

nem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate diffensio.

Ira moderari proprium fortitudinis.

Morofitas
contra offi-
cium forti-
tudinis.

NEC verò audiendi sunt, qui graviter irascendum in inimicis putabunt, idque magnanimiti, & fortis viri esse censibunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis verò populis, & in juris æqualitate exercenda etiam est facilitas, & alitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in notositatem inutilem, & odiosam incidamus. *Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest.*

In animadvertendo maxime ab ira temperandum.

* Punitur, le-
git N. nnius,
Marcellus, &
Servius.
H. ratius,
Virtus est
medium vici-
orum utri-
que reda-
tum.
Stoici affe-
ctibus vaca-
re. Peripare-
tici moderari
sapientem
volunt.

OMAIS autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxima est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter minima & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, non odò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsumunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

Mag-

*(Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque de jxi adversis.)*

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiendus. Nam ut adversas res, sic secundas inmoderate ferre, levitatis est. Præclarâque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons: ut de Socrate, itemque de C. Lælio accepimus (Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus) (Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum, solitum ait dicere, sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibiq; præfidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspiccerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ.) Atque etiam in secundissimis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè, tribuenda est autoritas: nisi que temporibus cavendum est, ne assentatoribus pæficiamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esses putamus, ut jure laudemur. (Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus.) Sed hæc quidem hæc.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem si est judicandum, maxime gerere res, & maximè animi, ab iis qui Rempubl. regant, quèd

*Africani a
pophtheg-
ma.*

*Præfidere,
nimium fi-
dere.*

*Magnani-
mus assenta-
tiones non
recipit.*

Vt Pompo-
nius Atticus.

Priora tria
ad negotia.
Item vitam,
Posteriora
ad otiosam
pertinent.

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimòs-
que pertineat. Esse autè magni animi, & fuisse nati-
tos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut
conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum fi-
nibus continerent; aut interje cti inter philosophos,
& eos, qui Reip. administrarent, delectarentur re
sua famiari, non eam quidem omni ratione exag-
gerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; poti-
usq; & amicis impertientes, & Reip. si quando usus
esset. Quæ primùm bene parata sit nullo neque tur-
pi quæstu, neq; odioso; tū quamplurimis, modò dig-
nis, se utilem præbeat, deinde augeatur ratione, dili-
gentiâ, parsoniâ: nec libidini potius, luxuriæque,
quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præ-
scripta servantem licet magnificè, & graviter, ami-
mosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter,
vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

*(Quartus officiorum fons Temperantia, quem Aristo-
teles moderationem esse p. et cupiditatem eorum dun-
taxat, quæ circa zula, & id genus voluptates versantur.
Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet,
& quando oportet. Hujus est caput, ut stupiditas rationi
pareat, sicut puer pedagogo. Idem idem oritur illud de-
corum, quod quemadmodum à natura, ac ceteris cir-
cumstantiis ducatur, omnèque vitæ officium cōboneflet,
divinitus tradit Cicero.*

Sequitur ut, ut de una reliqua parte honestatis dicen-
dum sit: in qua verecundia, & quasi quidem orna-
tus vitæ, temperantia, modestia, omniq; sedatio
perturbationum animi, & rerum modus cernitur.
Hoc loco continetur id quod àci Latine Decorum
potest. Græcè enim τὸ ἀπὸ τοῦ dicitur Hujus vis ea est,
ut ab honesto non queat separari. Nam & quod
debet,

deceat, honestum : & quod honestum est, decet : Decorum honesti comes.
 Qualis autem differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in unaquapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, consideratè, omniq; in re, quid sit veri videre, & tueri decet: contraq; falsi, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animòq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex: Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud hanc subjectum, quod

Decorum in prudentia.
 Decorum iustitia.
 Decorum ab honesto, re non separatur.

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiti solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellētiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hic ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Ut si Atacus, aut Minos diceret,

Oderiat, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personâ oratio. Sed poetæ quid quæmque deceat ex persona indicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellētiâ, præstantiâque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt nobis autem cum à natura, constanti, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fustum sit, appareat & hoc, quod spectatur in unoqueque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum

Liberali, id
est, honesta.

Horatius,
Reddere
persona scit
convenien-
tia cuique.

46
Decorum
poetarum
honestis, ac
turpibus
commune.

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissolui. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines. Verecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum, puto.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immodestiâ.

Decorum secundum naturam esse. & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque; natura: quam si sequemur ducent, nunquam aberrabimus: sequemurque & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prodentia. Iustitia.

Fortitudo. Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi. At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

Duplex est enim vis animorum atque natura: Vna pars in appetitu posita est, quæ est Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendumque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temperantia & negligentia: nec vero agere quicquam, cujus

impulsus, quoniam in labris desideribus appetitionem vocat, unde oritur ratio, id est, perturbationes.

non

Sic in libris
de finibus
Caro, offi-
cium, quod
ira factum
est, ut ejus
facti proba-
bilis ratio
reddi possit.

Indecorum
& in corpore
à perturbati-
onibus.

Gravitas &
Veritas
quatenus ad-
hibenda.

Licentia
non omnis
aliena ab
honestate.

non possis causâ probabilem reddere. Hæc est enim
ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut ap-
petitus rationi obediant, eamq; neq; propter teme-
ritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut igna-
viam desistant: sintque tranquilli, atque omni per-
turbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis
constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus
longius evagantur, & tanquam exultantes sive cu-
piendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur,
hi sine dubio finem, & modum transcunt. Relinquit
enim, & abiciunt obedientiam, nec rationi parent,
cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò
animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora
ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine ali-
qua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia ge-
stiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statuf-
que mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad of-
ficii formam revertamur) appetitus omnes contra-
hendos, sedandofque, excitandamque esse animad-
versum & diligentiam, ut ne quid temerè ac for-
tuitò, inconsideratè, negligentèrque agamus. Neq;
enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & jo-
cum facti esse videamur; sed ad severitatem potius,
& ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo
autem & joco, uti iis quidem licet, sed sicut somno,
& quietibus cæteris, tum, cum gravibus seriisque re-
bus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non
profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & face-
tum esse debet. Ut enim pueris non omnem licen-
tiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis
actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod
probi ingenii lumen eluceat.

De scurrilitate & scietia.

Duplex omnino est jocandi genus: Vnum illibe-
rale, petulans, flagitiosum, obscenum. Alterum
elegans,

elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facere dicta, ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *Comœdy, quæ*. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, ac remissio animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si retinere turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Veteris comœdia.
Plaurini neque non Socratici sales.
Apo, h. hegma brevis & gravis sententia.

Et honesti lusus modum esse querendum.

Ludendi etiam est quidem modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus elatique voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant subministrant.
Venatio.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, omnia pecorina sit, aut plane rejicienda, aut quam parvissime adhibenda.

Sed pertinet ad omne officii quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine;) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat volup-

Ad id, terra.

Propensior.
Qui propensior, id est, inclinatur.

voluptas
in fine in-
digna.

* Hominis
excellens.

voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura* excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffuere luxuriâ, & delicatè, ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Animadvertite lector ordinem: primum, ostendit quid decorum: secundum, naturâ cum pecoribus cõmunem: deinde: quid secundû hominis præstantiâ, deinceps, quid deceat uniuscujusq; personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel j. dicio assumptam.

Intelligendum etiam est duabus quasi nos à natura indutos esse personis; quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus; qua antecellimus bestiis: à qua omne honestum decorumq; trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druso adolescente singularis severitas: in C. Laelio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *ῥητορ* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla

Varietas in-
geniorum à
natura.

tulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœ-
 norum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus
 facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere
 hostium consilia. In quo genere Greci Themisto-
 clem Atheniensem, & Pherum Iasonem cæteris
 anteponunt. In primisq; versutum, & callidum factū
 Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plus ali-
 quando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt
 his alii multum dispares, simplices & aperti, qui ni-
 hil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant; ve-
 ritatis cultores, fraudis inimici. Itēq; alii, qui quid-
 vis perpetiātur, cuius deserviant, dum, quod velint,
 consequantur, ut Syllam, & M. Crassum videbamus.
 Quo in genere versutissimum, & patientissimum
 Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contrāque
 Callicratidem, qui præfectus classis proximus post
 Lyſandrum fuit. Itēque in sermonibus alium qui-
 dem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut u-
 nus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in
 patre, & in filio, itēque & in Q. Mutio * Numanti-
 no vidimus. Audiui & ex majoribus natu hoc idem
 fuisse in P. Scipione Nasica: Contrāque partem ejus,
 illum qui Tyberii Gracchi conatus perditos vindi-
 cavit, nullam comitatem habuisse sermonis: necnon
 Xenocratē quidem severissimū Philosophorum, ob
 eāque rem ipsam magnum clarūq; fuisse. Innu-
 merabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, mor-
 rūque, minimè tamen vituperandorū. Admodum
 autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed ta-
 men propria, quò facilius decorum illud, quod qua-
 rimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut con-
 tra naturam universam nihil contendamus: eā ta-
 men conservatā, propriam naturam sequamur. Ut,
 etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos
 studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim
 accuset

Simplicitas.

Vasi & ad
omnia ver-
sutiles.Comitas &
affabilitas.

* Mancius.

Non frustra
cum natura
pugnandum.
Horat. Tu nil
invita dices
faciēve Mi-
nerva.

Ut apud Lu-
ciliū in Mu-
rio ridetur
Albutius :
Chre. Tice.

Cato Veice
sibi mortem
conscivit.

Circe Solis
filia, Calyp-
so nympa,
quam hol-
picio Vlysses
aliquandiu
usus est : Vt
procos uxo-
ria perderet.

attinet repugnare nature; nec quicquam sequi, quod
assequi nequeas. Ex quo magis emigrit, quale sit de-
corum illud : Ideo. quia nihil decet invitā (ut aiunt)
Minervā, id est, adversante, & repugnante naturā :
Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto
magis, quā æquabilitas universæ vitæ, tum singu-
larū actionum : quam conservare non possis, si alio-
rum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermo-
ne eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidā)
Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur :
sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepan-
tiam conferre debemus. Atque hæc differentia na-
turarum tantum habet vim, ut nonnunquam mor-
tem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem
causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato
fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt.
Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intere-
missent; propterea quod eorum vita lenior, & mores
fuerunt faciliores : Catoni autem cum incredibilem
tribuisset natura gravitatem, cāmque ipse perpetuā
constantia roborasset, semperque in proposito sus-
ceptoque consilio pertransisset, moriendum potius,
quā tyranni vultus aspiciendus fuit. Quā multa
passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mu-
lieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ
sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affa-
bilem & jucundum se esse vellet? Doni verò etiam
contumelias servorum, ancillarūque pertulit, ut
ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At A-
jax (quo animo traditur) milles oppetere mortem,
quā illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes
expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque
moderari, nec velle experiri, quā se aliena deceant.
Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque
suum maxime. Suum igitur quisque noscat inge-
nium.

niuni, acrémiq; se & vitiorum, & honorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamq;: qui gestu, Menalipam, Clytemnestram: semper Rupilius (quæ ego meminî) Antiopam: non sæpe Æsopus Aiace. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita. Ad quos igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimû elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea si nõ decorè, at quàm minimû indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, vt bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, his
striones a
scena.
Epigoni, cla-
mela trage-
dia de The-
bis capis.
Medea nota,

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipsi adiciamus.

AC duabus ijs personis, quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: Quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius civile, alij ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mauult excellere.

Quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius in iure civili, Pauli filius. Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idè fecit

Quæ quisque
studia maxi-
mè sequitur.

Timotheus
etiam orator
Iocraſis di-
cipulus.

Cono inely-
tus Dux A-
thenienſium.
Homines
nou.

* Parentibus.

Timotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater, ad eam laudem, doctri-
nae & ingenij gloriam adecit. Fit autem interdum,
ut nonnulli, ouaſſa imitatione maiorũ, ſuum quod-
dam inſtitutum conſequantur: maximèque in eo
plerumque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt,
obſcuris orti * maioribus. Hæc igitur omnia, cum
querimus quæ deceant complecti animo, & cogita-
tione debemus.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

* Com.

* Aliar. Pro-
dicum ducunt.
Prodicti ſo-
phiſtæ de
Hercule fa-
bula perquĩ
ſeſtina refer-
tur apud Xe-
nophontem
libro ſecun-
do Memo-
rabilium.
* Item.

IN primis autem conſtituendum eſt, quos nos, &
quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ
deliberatio eſt omnium difficilima. Incunte enim
adoleſcentia, * cui ineſt maxima imbecillitas conſi-
lij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ con-
ſtituit, quod maximè adamauit. Itaque ante impli-
catur aliquo certo genere, curſuique viuendi, quàm
potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam, quòd
Herculem * Prodicus dicit, (vt eſt apud Xenophon-
tem) cum primum pubeſceret (quod tempus à na-
tura ad deligendum, quam quiſque viam viuendi ſit
ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque
ibi ſedentem, diu ſecum, multumque dubitaſſe, cum
duas cerneret vias, vnã voluptatis, alterã virtuti,
vtram ingredi melius eſſet. Hoc Herculi, Iouis
ſatu edito, potuit fortàſſe contingere: nobis * non
idem, qui imitamur, quos cuiſque viſum eſt, atque ad
eorum ſtudia, inſtitutaq; impellimur. Plerumq; au-
tem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſue-
tudinem, morẽque deducimur. Alij multitudinis
iudicio feruntur: quæque maiori parti pulcherrima
videntur, ea maxi nè exoptant. Nonnulli autem ſive
fœlicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive paren-
tum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud
autem maximè rarum genus eſt eorum, qui aut ex-
cellente

cellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditio-
 ne, atq; doctrina, aut utrâq; re ornati, spacium deli-
 berandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum
 sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusq;
 naturam consilium est omne reuocandum. Nam cum
 in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, * quo quisque
 natus est (vt supra dictum est) quid deceat, exquiri-
 mus: tum in tota vita constituenda nullo est eius
 rei cura maior adhibenda, vt constare in vitæ perpetui-
 tate possimus nobismetipsis, nec in vll'o officio clau-
 dicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximâ
 vim Naturæ habet, fortuna proximam, vtriusq; om-
 ninò ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed
 Naturæ magis: multo enim & firmitior est, & constan-
 tior: vt Fortuna nonnunquam tanquam ipsa mor-
 talis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui
 igitur ad naturæ suæ non viciolæ genus, consilium
 * viuendi omne contulerit, is constantiam teneat: id
 enim maximè decet, nisi fortè se errasse intellexerit
 in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest
 autem accidere) facienda morû institutorumq; mu-
 tatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adiuua-
 bunt, facilius, cōmodiùsq; faciemus: sin minus, sen-
 sim erit, pedetentimque facienda: vt amicitias, quæ
 minus delectent & minus probentur, magis decere,
 censent sapientes, sensim diluere, quàm repentè præ-
 cidere. Commutato autem genere vitæ, omni rati-
 one curandum est, vt id bono consilio fecisse videamur.
 Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos
 esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint
 imitanda; deinde, si natura non ferit, vt quædam
 imitari possint, vt superioris Africani filius, qui hunc
 * Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem
 valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm
 ille fuerat sui. Si igitur non poterit siue causas defen-

* *Aliter
 quam quisque
 est natus.*

Perpetui-
 tas, id est,
 constantia.

* *Vita.*

Quo modo
 commutan-
 dum viæ ge-
 nus.

* *Paulo
 Asmilis.*

stare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debet, quæ erunt in ipsius potestate, iusticiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse nefas, & vitium indicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt iuuenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Verecundia.

Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atque authoritate nitatur. Incuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaque in labore, patientiæque & animi, & corporis, ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, non inierint verecundia: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Disciplina.

Industria.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus animus.

Ut prosint alij.

Turpes res
desideriosa
senectus:
Luxuriosa
turpior:
Libidinosa
turpissima.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & anacos, & iuuentutem, & maximè Remp. consilio, & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quam ne languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti fastidissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit,

cesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratus personam que deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de Magistratum, de priuatorum de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereque eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea fidei suae commissa mēnissē. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque submissum & abiectum, neque se effertentem; tum in repub. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, etatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo seruare constantiam.

Priuatum quid deceat.

Hospitis officium.

Decorum à statu motuque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto. difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus & apud quos uiuamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res idem quasiam inhonestè uel fieri palam, uel apertè nominari.

Pincipio corporis nostri magnani natura ipsa uidetur habuisse rationem, quæ formam nostram,

reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem formam, eas contexuit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neq; earum usus suis nominibus appellant; quodque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re nò sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratoribusque concedendum est, ut ipsi hæc apta sint, nobis dissoluta. Seniorum quidem mostantiam habet veteris disciplinæ verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne si quo casu euenerit, ut corporis partes quedam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris

Cynici & veteres Stoici nihil distu-
purabant
obscœnum,
quod factu
turpe non
esset.

Gestus neq;
mollis, neq;
rusticus.

Exemplum
verecundiæ
& à scena
petitum.

ceris generi nō lauantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Exemplum
Romanae ve-
recundia.

Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & quatenus utraq; colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus: dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatut omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu, motuque caueatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant, & in utroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhiehenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferculis similes esse videamur, aut infestinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna significatio sit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si caueamus, ne in perturbationes, atque examinationes incidamus: & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirenda maximè versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas

Dignitas vi-
rorum.
Venustas
mulierum.
Dicens.

Forma &
Vestitus.
Mundities
media inter
elegantiam
vitiōtam, &
agrestē neg-
ligentiam.
Incessus mo-
deratus.

Pompæarum,
in quibus sa-
era & simu-
lachra læis-
simis incessu
circumfe-
runtur.

Hoc. sæpè
velut qui
correbat fa-
giens hulle,
perisapè ve-
lax qui Iuno-
nis facia fer-
ret.

Cogitatio.
Appetitus.

vitamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuitur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congregationibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possit hæc quoque esse. Sed discantium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeat, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum? quanquam erant literati: sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neq; expressæ, neque oppressæ: ne aut obscurum esset, aut nimis putidum: Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi nec minus facta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero cõditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi, contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omne re, quid deceat, exquiramus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maxime excellunt) lenis, minimeque pertinax: insit in eo lepos.

Et nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronunciatio cuiusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruco.

Putidum, id est, odiosum & affectatum.

lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam videntum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si serijs, severitatem adhibeat: si iocosis, leporem. Inprimis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causa, aut perridiculum, aut seuerè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotijs, aut de repub. aut de artium studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia coeperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed utcumque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tēpore, nec similiter delectamur,) animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimis, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi moribus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandū est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse, & vocis cōtentione maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nē ea facere videamur irati: sed, ut ad vrendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi rarò, inuitiq; veniamus: nec unquā, nisi necessitatio, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamē ita procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut severitas

Ne acerbus,
ne pertinax,
ne insultus,
ne immodicus, ne obtrudatorius.

Ut honestis
de rebus:

Ne vagus, &
inæqualis.

Ne concitator.

Ne contumeliosus in
amicos.

Obligatio
quatenus adhibenda.

Ne tum qui-
dem referen-
dum maledi-
ctum, cum
malè audi-
uerimus.
Indecora
Iactantia
Thraſonica.

ueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisque diligentia. Cn. Octauio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori tuum ille accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaque ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda. Nec domo donatus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliiter ampla domus de decori domino sæpe fit, si est in

Ignominiam
quod à con-
sulatu repul-
sus calamita-
tem quod
repetunda-
rum reus.
Domus op-
timarum, ne-
que angus-
ta, neque
valia.

ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Lodosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari domino dominaris. Quod quidè, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendū est etiam (præsertim si ipse ædifices) ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas: quo in genere multum in ali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiā imitati sunt? Quarum quidè certè est adhibendus modus, ad mediocritatemque reuocandus; eadèque mediocritas * ad omnem usum, cultūq; vitæ referenda est. Sed hæc hæcenus.

Epoëta quopiam sumptus vericulus videtur. Antiquam autem nobilem dixit de angustiam.

* Ad omnem usum

Tria omni in vita seruanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primiū, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quàm efficere velimus, nèue maior, nèue minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caueamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Vt consilio non cupiditate suscipiatur.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientia continetur ea, quam Græci *σωφροσύνη* nominant, non hæc, quàm interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *σωφροσύνη*, in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellamus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia

σωφροσύνη, quæ eadem modestia, quid sit.

ἰσχυρία,
 Quæ Latinè
 opportuni-
 tas, quid sit,
ἰσχυρία,
 occasio:
ἰσχυρὸν ὄν,
 opportunus,
ἀσχυρὸν ὄν,
 importunus.

entia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *ἰσχυρία*, Latinè appellatur Occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quæ interpretatur ita, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quaerimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscū vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedecet atque.

Indecorum,
 aut in re le-
 sia negari,
 aut se iocosa
 senum esse.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodū in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re leuera conuiuium dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cū haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio convenissent; & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At enim prætorem (Sophocle) decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarū approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis; ut si quis, cū causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secū ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuiis faciat, inhumanus videatur,

Athletæ, qui
 virtutis ex-
 ercendæ
 gratia cer-
 tant.

tur,

tur, incitia temporis. Sed ea, quę multum ab humanitate discrepant, vt si quis in foro canter, aut si quę est alia magna pueritas, facillē apparent, nec magnopere admonitionem, & pręcepta desiderant, quę autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius declinandum: *Harmonia, vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore discedere.* vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore discedere. vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore discedere. vt in fidibus, ita & in vita. Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore discedere.

vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum discrepent, tamen id à sciente animaduerti solet. Sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum quàm sonorum consensus est. Itaque vt in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres ac diligentes iudices esse velimus, animaduertentesque vitiorum) magna intelligemus sæpe ex paruis. Ex oculorum obtuitu, ex superciliorum aut rerum inspectione, aut contractione, ex inestitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex summissione, ex ceteris similibus facile iudicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio, naturęque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare: vt si quid dedecet in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque facillimè *Vitia quorum.* corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur (eorum, pro ijs mendandi causa) magistri. Nec verò alienum est, ad *quorum vitia.* ea eligenda, quę dubitationem asserunt, adhibere doctos homines vel etiam vsuperitos, & quid his de vnoquoque officij genere placeat, exquirere. Maior enim pars eorum ferè defertur solet, quod à natura ipsa deducitur. In quibus videndū est, nō modò, quid quisque; *Id de Apelle refert Plinius, de Martone idem, literis promittitur.* loquatur, sed etiam, quid quisque, sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Vt enim pictores, & ijs, qui signa fabricantur, & veri etiam poetę suum quisque opus à vulgo considerari vult, vt si dicitur, quid

* *Mutanda.*

Socrates
reus factus,
quod Athenien-
sium in-
stituta con-
temneret.
Hic. Omnis
Aristippum
decur color.
Cinorum
institutum,
quoniam ab-
horret ab
humana ve-
recundia, re-
ijciendum:
Quid erga
quamque
personam
deceat.

quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur, hique & secum & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio per multa nobis & faci-enda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de ijs nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenkumque hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem cōsuetudinēque civilem fecerint, locutivæ sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundia, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, bene de Republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes aliquo honore, aut imperio affectos, observare, & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti. Cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum civis, & peregrinis in ipso quoque peregrino, priuatimne an publice venerit. Ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Quæ artes, & quæ questus sordidi: qui contra liberales.

IAm, de artificijs, & questibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum inprobantur ij questus, qui in odia hominum incur-
rum: ut portitorum, * ut faxinatorum. Illiberales autem & sordidi questus mercenariorum, omniumque, quorum opera, non quorum artes enuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiant,
nisi

* *Es.*
Auctora-
mentum,
præmium aut
obligatio.
Circi. ora.

nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate; Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cerarij, lanij; coqui, sartores, piscatores, vt ait Terentius: Adde his, si placet, vnguentorios, saltatores, totūque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris vtilitas queritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa vndique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata questu vel contenta potius, vt sæpè ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesque contulerit, videatur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis vtrum honestius.

SEd ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sipe contentio, & comparatio, de duobus honestis, vtrum honestius: Qui locus à Panætio est prætermisus. Nam cum omnis honestas maneat à partibus quatuor, quarum vna sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio sæpè inter se comparentur, necesse est. Placet ergo astrictiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea,

* *Opificina.*

Ex Enecho.

Artes ho-

nestæ.

Medicus

fidelis.

Architec-

ta.

Studia.

Mercatura

copiosa, citra

vanitatem.

Ex alto, id

est, è mari.

Laus agri-

cultura.

Iustisq; offi-
cia potiora
officijs pro-
cedunt.

quæ

Sapientia
rerum intel-
ligibilium.
Prudentia
rerum agen-
darum.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quod si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quâvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita, Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam *σοφία* Græci vocant, Prudentiam enim quam Græci *εὐνομία* dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atque humanarum scientia; in qua continetur deorum, & hominum cōmunitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatiōque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteposenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicenda, cognoscendâque rerum natura, ut, si, ei tractanti, contempti que res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discriminēque patriæ, cui subuenire, opitulari que possit, non illa omnia relinquat atque abijciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ preponēda esse officia iustitiæ; que pertinent ad hominum utilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum

Antiquius, id
est, chæius.

hominum utilitatibus, & commodis nō recesserunt. Nani erudierunt multos, quō meliores ciues, utilioresque in rebus suis publicis essent; vt Thebanum Epaminondam Lyfias Pythagoræus: Syracusū Dionem Plato, multique multos: Nosque ipsi, quicquid ad Rempub. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solū viui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent: sed hoc idem etiam post mortem monuentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinā Reipub. pertineret; vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiā, intelligentiāque potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosè (modo prudenter) melius est, quàm vel acutissime finè eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. Atqui, vt apum examina non fingendorum fauorum causa congregantur, sed, cū congregabilia natura sint, fingunt fauos; sic homines, ac multò etiā magis, natura congregati adhibent agendi, * cogitandiq; solertiā. Itaque nisi ea virtus, quæ cōstat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerū cogitationem; soliuaga cognitio, & ieiuna videatur. Itemq; magnitudo animi, remota * cōmunitate, coniunctioneq; humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis studium consociatio hominum, atq; communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdā, propter necessitatē vitæ (quod, ea, quæ natura desideraret, consequi finè alijs, atq; efficere non possemus) idcirco istam esse cū hominibus commu-

E

nitatem,

Epaminondas dux Thebanus à Lyfia, Tarrentino Philosopho Pythagoræo Philotophia præceptis institutus, Dion Syracusanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quam contemplatio. Communitatem magis ac prius tenetur naturam hominis esse, quæ cognoscenda cupiditate: ideo enim discimus, vt societatem adiuuemus, non ideo coniungimur, vt cognoscamus, idque acutissima metaphora docet.

Congregatio.

* Comitate.

ter disputatis intelligi potest, non solum id homines ^{Cognati, 7}
solere dubitare, Honestumne, an Turpe sit: sed etiam ^{Affines, 8}
am, duobus propositis honestis, utrum honestius. ^{De his apud}
Hic locus à Panaetio est (ut suprà dixi) prætenuissus. ^{Ge'tium.} lib. 3. cap. 17.
Sed iam ad reliqua pergamus.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECUNDVS.

Argumentum per D. Erasmum Rotterod.

*Superiore libro duas proposita initio dispositionis partes
absoluit, quia honestū quid contrā: & in honestis utrum
honestius. In hoc de alteris duabus promittit quid utile,
quid inutile: tum inter utilia ut, si utilius, aut quā uti-
lissimum. Deinde inconstantia reprehensū dē d. precatur,
quod à civili vita, quam sepe prætulerit, nunc ad otium
studiorum se convertit. tum cur ad Philosophiam potius,
quā aliud studiorum genus. Postremo, cur Academicus
de officiis præcipiat, rationem reddit.*

Quemadmodum officia ducerentur ab ho-
nestate; Marce fili, atque ab omni gene-
re virtutis satis explicatum arbitror li-
bro superiore. Sequitur ut hæc officio-
rum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultū,
& ad earum rerū quibus utuntur homines, faculta-
tem ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid
utile, quid inutile, cū ex utilibus quid utilius aut quid
maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si ante
prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quan-
quam enim libri nostri complures non modò ad le-
gendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt:
tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris
philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturque in ea
E 2 tantum

Propositio
a. gumentum
totius huius
libri.

Benè nomē,
quod erat
apud poli-
ticos viri-
tutis iudi-
ciosum :
nam res ip-
sa bono viro
non potest
non probari.

* Gereba-
tur.
Cæsarē ty-
rannidem
notat.
Socios,
Catonem
Milonem.

In agendo,
id est in
dicendo.

Forensē in
iudicijs, se-
paratim in
consultatio-
nibus.

Successe-
re opera-
tioni da-
re. * Temporis

Laus Philo-
so- phæ. Da-
tus nomi-
nibus phi-
losophiam

tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem
quaſi diu Respublica per eos * regebatur, quibus se
ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq;
in eam conferebam. Cum autem dominatu vni-
us omnia tenerentur, neque esse vsquam consilio aut
authoritati locus; socios denique tuendæ Reip. sum-
mos viros amisissem; nec me angoribus dedidi (qui-
bus essem confectus, nisi his restituissem) nec rursum
indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam
Respub. stetitset, quo cœperat statu, nec in homines
non tam commutandarum rerum, quam in euertenda-
rum cupidus incidisset: primum enim, ut stante Re-
pub. facere solebamus, in agendo plus, quam in scri-
bendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non
ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut
sæpe fecimus. Cum autem respublica (in qua om-
nis nica cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla ef-
set omnino, illæ scilicet literæ cōtulerunt forenses,
& senatoriæ. Nihil autē agere cum animus non pos-
set; in ipsi studijs ab initio versatus ætatis, existimaui
honestissimè molestias deponi posse, si me ad Philo-
sophiā retulisset. Cui cum multum adolescens, dis-
cendi causa, temporis tribuisset: postea quàm hono-
ribus interuire cœpi, meq; totum Reip. tradidi, tan-
tum erat Philosophiæ loci, quantum superfuerat a-
micorum, & Reip. * temporibus. Id autem omne
consumeabatur in legendo (scribendi otium non erat.)
Maximis igitur in malis hoc tantum boni assequuti
videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis e-
rant nota nostris, & erant cognitione dignissima.
Quid est enim, per Deos, optabilius sapientia? quid
præstantius? quid homini melius? quid homine dig-
nius? Hanc igitur qui expetunt, Philosophi nominantur;
nec quidquam aliud est Philosophia, si in-
terpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia
autem

autem est (vt à veteribus philosophis definitum est) commendat. *Primo, quod*
 rerum diuinarum, & humanarum, causarumque, *vitam tran-*
 quillam iu-
 quibus hæc res continentur, scientia: cuius studium *cundam que*
 qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod *reddat in-*
 laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur *de, quod per*
 animi, requiesque curarum; quæ confecti cum co- *hanc vnam*
 rum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, *nobis totum*
 quod spectet, & valeat ad benè, beatèque viuend- *in vna con-*
 dum? siue ratio constantiæ, virtutisque quæritur; *stantus.*
 aut hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas as- *In Honen-*
 sequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum *sio qui defi-*
 artem esse, cum minimarum sinè arte nulla sit, homi- *deratur, neq;*
 num est parum consideratè loquentium, atque in *si lus. Occur-*
 maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disci- *ritur aut in*
 plina virtutis; vbi ea qua retur, um ab hoc disc- *congressu,*
 cendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad Philo- *aut resillitur,*
 sophiam cohortamur, accuratius solent disputari: *& repugna-*
 quod alio quodam * libro facimus. Hoc autem tem- *tur: nam id*
 pore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbatu *quoque sig-*
 Reip. muneribus, ad hoc nos studium potissimum *nificat oc-*
 contullemus. Occurritur autem nobis & quidem *cutro.*
 à doctis, & eruditis, quærentibus, satine constanter *Quoniam A-*
 facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dica- *cademicum*
 mus, tamen & alijs de rebus differere soleamus, & *motum mul-*
 hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. *tis lo. is pro-*
 Quibus vellem satis cognita esse nostra sententia. *batur.*
 Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, *Correctio.*
 nec habeat vnquam, quid sequatur. Quæ enim esset *Scimus nihil,*
 ista mens? vel quæ: ita potius nò solùm disputandi, *opinamur*
 sed etiam viuendi, ratione sublata? Nos autem, vt *que verissi-*
 ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt sic, ab *milina.*
 his dissentientes, alia probabilia, contrà alia impro- *Id quod erat*
 babilia esse dicimus. Quid est ergò, quod n. e. impe- *Pythionio: si*
 diat, ea quæ mihi probabilia videntur, sequi: quæ *omni de re*
 contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam *ambigentis.*
Efficax resu-
landi genus,
eum argu-
entum ve-
luti reum in
aduertarium

retorqueretur.
non erat tibi
differendum,
quoniam ne-
gas quicquā
percipiendū
ob istud ip-
sum omni de
re differen-
dum, ut pro-
babile certe
eluceat.
Finitima,
quod i antē
ab illis non
multū
dissidentia
dixit.

Confusa, id
est insep-
tabilia re-
cognitione,
id est ratione
distinguant.
* Idem.

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissi-
det plurimum? Contra autem omnia disputatur à
nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non pos-
set, nisi ex utraque parte causarum esse facta con-
tentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis no-
stris satis ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Ci-
cero, quanquam in antiquissima nobilissimāque
Philosophia Cratippo anthore versaris, is, similis, o,
qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, fini-
tima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta
pergamus.

*Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecunia-
rio lucro metitur, & cōmoditate vnde cunque parit: ed
eam, quæ cū bono sit coniuncta, & ad vīa societatem
pertineat.*

Q Vinque igitur rationibus propositis officij per-
sequendi, quarum quæ ad decus honestatēq;
pertinent: duæ ad comoda vitæ, copias, opes, fa-
cultates; quinta ad elegendi iudicium, si quando ea,
quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis
pars perfectā est; quam quidem tibi cupio esse notis-
simam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum
est, quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa con-
suetudo deflexit de via, sensūque eò deducta est ut
Honestatem ab utilitate scerneret, & constitueret
honestū esse aliquid, quod utile nō esset, & utile,
quod non honestum: qua nulla perniciēs maior ho-
minum vitæ potuit atterri. Summa quidem autori-
tate Philosophi, seuere sanè, atque honestè, hæc tria
genere confusa cogitatione distinguunt. Quicquid
enim iustum sit, id utile etiam esse censent: Item-
que quod honestum, id esse iustum. Ex quo effici-
tur, ut quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod
qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines &
callidos

callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiâ iudicant. Quorum error eripiendus est, omnîsq; opinio ad ea, n. spem traducenda, vt honestis consilijs, * Speciem, iustisque factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Quæ quæque ex re commode aut incommoda capiatur, quæ Græci euchelestemita & d'snelestemata nominant. Colligitque quicquid est sere in vita cō-nodi, aut incommodi, id omni ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominû tuendam pertinent, partim sunt inani nata, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra. & alia eiusdem generis: partim * animata, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficiuntur aliquid ad hominum usum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proximè autem & secundùm deos, Homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumque item rerum, quæ noceant & abint, eadem diuisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanissima diximus pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessissent, nec his sine hominum administratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumque, reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominû, vlla esse potuisset. Iam verò, & earum rerum quibus abundaremus, exportatio; & earum, quibus egeremus, inuictis certe nulla esset, nisi his

Dij semper beneficia pijs. Homines ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vsum vitæ excogitatas. Quæ verò quique in

vita inueni-
rit, refer:
Plin. lib. 7.
cap. 19.
Communa-
tio mercium.

Fontes ca-
nalibus
ducti.
Riuus deri-
uata flumi-
na.
Portus fa-
citij.
* Que nou
sunt.

Inuitis quæ
commodi-
tates.
Pastoria.
* Equos.
Venatio.
Medicina.
* Ministra.
vnt.
Difficilis
est, distare
cepit, aut
distat lega-
tur, vt est in
nonnullis ex-
emplaribus.
Polina. a.

muneribus hominesungerentur. Eadēque ratio-
ne nec lapides è terra exciderentur ad vsum no-
strum necessarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum
effoderentur penitus abdita, sine hominum labore,
& manu. Tecta verò, quibus & frigorū vis pelle-
retur, & calorū molestiæ sedarentur, vnde aut ini-
tio generi humano dari potuissent, aut postea sub-
uenire, si aut vi tēpestatis, aut terræ motu, aut vetu-
state cecidissent, nisi communis vita ab hominibus
harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus
aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irriga-
tiones, niues oppositas fluctibus, portus manufa-
ctos; quæ vnde (sine hominum opere) habere posse-
mus? Ex quibus omnibus, multisque alijs perspicuū
est, quī fructibus, quæque vtilitates ex rebus istis, quæ
sunt inanimatæ, percipiuntur: eas nōs nullo modo
sine hominum manu atque opere, capere potuissē.
Quid denique ex bestiis fructus, aut quæ comoditas
(nisi homines adiuuarent) percipi possēt? Nā &, qui
principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bel-
lua vsum habere possemus, homines certē fuerunt:
Nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere
* eas, aut domare, aut tueri, aut tēpestiuos fructus ex
his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ no-
cent, interficiuntur; & quæ vsui possunt esse, capiun-
tur. Quid enumerē artium multitudinem, sine qui-
bus vita omninō nulla esse potuisset? Quis enim æ-
gris subueniret? quæ esset oblectatio valentium, qui
victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * mini-
strarētur? quibus rebus exulta hominū vita, tantūm
distat à victu & cultu bestiarum. Vrbes verò sine
hominū cœtu non potuissent nec ædificari, nec fre-
quentari. Ex quo leges moresq; constituit, tuas iuris
æqua delictio, certa; viuendi disciplina, per quas
benē beatq; vivitur. Quas, res, & mansuetudo ani-
morum

morum consecuta, & verecundia est: effectumque
 est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipi-
 endo, permutandisque facultatibus, & commodis,
 nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus quam
 necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint il-
 la, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur;
 neminem neque ducem in bello, nec principem do-
 mi magnas res & salutare, sine hominum studiis
 gerere potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles,
 Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat
 sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse.
 Utitur in re non dubia, testibus non necessariis.
 Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspira-
 tione hominum, atque consensu: sic nulla tam de-
 testabilis pestis est, quæ non homini ab homine, nas-
 catur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Pe-
 ripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris
 causis, eluvionis, pestilentie, vastitatis, belluarum
 etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu do-
 cet quædam hominum genera esse consumpta: de-
 inde comparat, quanto plures deleti sint homines
 hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus,
 quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic lo-
 cus nihil habeat dubitationis, quin homines pluri-
 mum hominibus & profint, & obsint: proprium
 hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos ho-
 minum, & ad usus suos adiungere. Itaque quæ in
 rebus inanitis, quæque in usu, & tractatione bellu-
 arum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tri-
 buuntur operosis. Hominum autem studia ad am-
 plicationem nostrarum rerum prompta ac parata,
 virorum præstantium sapientia, & virtute excitantur.
 Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus ver-
 titur: quarum una est in perspicendo, quid in quâ-
 que re verum, sincerumque sit, quid consentaneum
 cuique,

Themisto-
 cles, Peri-
 cles, Dices
 Athenien-
 ses, Cyrus
 Persarum ty-
 rannus.

Agesilaus
 Lacedæmo-
 niarum dux.
 Alexander
 Macedonum
 rex.

Fatales ca-
 sus.

Eluviones
 ab inundan-
 tibus aquis:
 Pestilentie

à cælo cor-
 rupto: Vasti-
 tates à fugâ
 incolarum.

Imperus ser-
 pentium, lo-
 custarum,

cuniculorū.

Plurima per-
 uicies homi-
 ni ab homi-
 ne.

Mirus ordo,
 primum ut
 quid opri-

mum videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo auocemur, tertium, ut edmunditate æquabiliter agamus. Veritur deponens pro veritate, tum morbos, tum Perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones vererunt Incommoda a casu. Refluit, id est, aduersa fluit.

Trium. Pompeij in Theopetritum Hic filio. rum Pomp. Expulsus Camillus Phocion damnatus. Cessit inuidia Scipio. Comparatur, id est, comparatur.

cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πάθος* nominant; appetitionesque, quas illi *πράξις* obediens efficere rationi. Tertium, ips, quibus cum congregiamur, ut moderatè & scienter: quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatæque habeamus; per eos denique, siquid importetur nobis incommodi, propulsemus: vltiscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantæque pena afficiamus, quantum æquitas humanitatisque patitur. Quibus autem rationibus hæc facultatem allequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus dicemus; neque ita multò post, sed pauca antè dicenda sunt. Magna vni esse in Fortuna in utrâque partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero statu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur; & cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariore habet: primum ab inani nis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis jectus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum ut nuper summi ac singularis viri: inuidia præterea multitudinis, atque ab eis bene meritorum sæpè ciuium expulsionem, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ quæ tanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studiis neutram partem effici possunt. Hæc igitur cogito, dicendum est quoniam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparatur, ita fortassis etiam breuior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parare veint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum; aut benevolentiae gratia faciunt (cùm aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent. & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: ut cùm reges, popularisve homines largitiones aliquas proponūt: aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidē est ratio, & inquinatissima, & iis qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet. cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus. si prius ijs de rebus quæ virtuti propriiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurū, aut metu, ne vi parēre cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremò (ut sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Primum honores homines ab homine deferuntur.

Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

Vilissimum ijs, qui cum imperiò sunt, ab omnibus a mari metus, tum turpe, tum minime tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligere; nec alienius, quàm timere. Præclare enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit. Multorū autē odij nullas opes posse obistere,

fi

Cæsar tyrannus oppressus.

Metu coerceri, serule.

Dionysius Syracusarum tyrannus. Alexander Pheræus. Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui tugæci indicium.

si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominũ valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorũ haud ferè quisquam interitum si- niilem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me- tus: contraque Beneuolentia fidelis est, vel ad per- petuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos imperio coer- cent, sit sanè adhibenda sæuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciui- tate ita se instruunt, vt metuantur, his nihil esse po- test dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emer- gunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem mor- sus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè pater, neque ad incolumitatem so- lum, sed etiam ad opus & potentiam valet pluri- mum, id amplectamur, vt metus absit, charitas re- tineatur. Ita facillimè, quæ volumus & priuatis in rebus, & in Repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem me- tuant ipsi necesse est. Quid enim censemus supe- riorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris an- gisolutum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexan- drum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (vt scriptum legimus) cum vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cu- biculum veniens, barbarum, & eum quidè, vt scrip- tum est, compunctum notis Threicijs, districto gla- dio iubeat anteire: Præmittebātque de stipato- ribus suis, qui perferuntur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, ex- quirent. O miserum, qui fideiorem & barbarum,

&

& stigmaticum putaret quàm coniugem! Nec eum
 fœellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellica-
 tus suspicionem infectus. Nec verò vlla vis im-
 perij tanta est, quæ premente metu, possit esse diu-
 turna. Testis est Phalaris, cuius est (præter cæteros)
 nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interiit, ut
 is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut
 hic noster: sed in quem vniuersa Agrigentinarum
 multitudo impetum fecit. Quid? Macedones non
 ne Demetrium reliquerunt, vniuersique se ad Pyr-
 rhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuste
 imperantes, nonne repente omnes ferè socij deseru-
 erunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Len-
 tricæ calamitatis? Externa libentius in tali re,
 quàm do nestica recordor. Veruntamen, quamdiu
 Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non
 iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gere-
 bantur: exitus erant bellorum aut mites, aut ne-
 cessarij Regum, populorum, nationum portus e-
 rat, & refugium Senatus. Nostri autem magistra-
 tus, Imperatoresque ex vna hac re maximam lau-
 dem capere studebant, si prouincias, si socios æqui-
 tate, & fide defendissent. Itaque illud patrocini-
 um orbis terræ veriùs, quàm imperiù poterat nomina-
 ri. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam
 antea minuebamus, post verò Syllæ victoriàm, pe-
 nitùs amisimus. Desitum est enim videri quicquam
 in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tan-
 ta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam cau-
 sam, non honesta victoria. Est enim ausus dicere,
 hasta posita, cum bona in foro venderet, & bo-
 norum virorum, & locupletum, & certè ciuium,
 prædam suam se vendere. Secutus est, qui in cau-
 sa impia, victoria etiam foedior, non solum singulo-
 rum ciuiù bona publicaret, sed vniuersas prouincias,
 regionésque

Nobilitata
 adeò, ut etiam in pro-
 uerbium ab-
 ierit, Phala-
 ristinus, &
 Phalaris im-
 perator.
 D-festus
 Macedonum
 à Demetrio
 rege superbo
 ad Pyrrhum
 humanum.
 Lacedæmo-
 nes ob is-
 perbiàm à
 socijs deser-
 ti, eo tra-
 thebanos
 pugaturi.
 P. R. Imperi-
 um cum cha-
 ritate auctò,
 quia
 amissum.
 Syllæ victo-
 riæ crudelitatis
 in Marianos.
 Desitum est
 pro desiste,
 eleganter, ut
 ceptum est,
 quum est.
 Cæsar Sylla
 crudelior.

* *Iura.*

Massilia
Gallicæ Nar-
bonis vrbis
P.R. amica,
cuius imago
in triumpho
circularet.
Sol vidisset,
proverbia-
liter.

Hasta Syllæ,
& Cæsaris.
Cornelius in
priori scriba
tantum, in
posteriore e-
tiam questor.
Modò non
refertur ad
parietes, id
est, tantum
parietes
stant, non
etiam im-
perium.

Exemplum
à maiore.

regionesque vno calamitatis * genere comprehenderet. Itaque vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperij potari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorare nefaria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissenus, nunquam vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. Nec verò vnuquam bellorum civilium semen, & causa deerit, dum homines perditæ hastæ illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idē sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, n. hac fuit questor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes vrbis modò stant & manent, ijque ipsi iam extrema scelera metuentes: rem verò publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum,) dum meui, quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si Populo Romani iuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, Benevolentia vim esse magnam, Metus imbecillum. Sequitur ut differamus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter, omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum,

& nostra mirantium. Hæc enim est vna res proflus, vt non differat multum inter summos, & mediocres viros; eaque vtriusque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æquè omnes egent; sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adnistrandis, adiuuat plurimum.

Lælius, Cie.
de Amicitia.
Duo libri
Cie. de Glo-
ria.

Tribus maximè rebus adduci multitudinē, et honore dignū aliquid durat: Beneuolētia, Fide, & Admiratione.

Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si cū admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter, breuiterque dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

Liberalitas
optima con-
cilat iux-
ta amorum.

*Quæ res homini multitudinis beneuolen-
tiam consiliat.*

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentia præcepta videamus; quæ quidem beneficij capitur maxime. Secundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autē amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentia, iustitia, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum, honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura, & specie sua coniuuet, maximèque quasi

Humanitas
& benigni-
tas grata po-
pulo.

quasi perluceat ex ijs, quas commemoravi, virtutibus: ideo illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem sunt cause diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiore.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos arbitramur: quosque & futura prospicere credimus, & (cum res agatur, in discrimenque ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant utilem, veramque prudentiam. Iustis autem, & fidei hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Haturum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat authoritatis, prudentia sine iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quod enim, quis versutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita se iungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem conanuncem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes

*Suspecta sine
Iustitia prudentia.*

*Aliter in ex-
actis disputa-
tionibus, ali-
ter in præci-
piendo aut
cohortando
loquimur.*

centes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ contra contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni judicemur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animadvertunt: separatim autē in singulis, si perspiciunt nec opinata quædā bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximiq; effert laudibus, in quibus existiment se excellentes quasdam & singulares virtutes prospicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri profunt (ut dicitur;) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facillè possunt obfistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpè majores partes animæ à virtute detorquent; & dolorum quum admoventur faces, præter modum pleriq; exterrantur. Vita, mors, divitiæ, paupertas omnes homines vehemētissimè permovent. Quæ qui in utranq; partē excessu animo, magnosq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla & honesta res objecta est, totus ad se convertit & rapit: tum quis non admiretur splendorem,

F

pulchri-

Nec sibi nec
aliis uiles,
proverbio
dicto.
Admiratio à
continentia,
voluptates
dominæ.
Admiratio à
magnanimitate.
Admiratio à
iustitia.

A pecunia
rum con-
tempu.

Iustitiæ opi-
nio ad om-
nes vitæ par-
tes necessa-
ria,
A minore
exemplum.

Leges latro-
num inter
ipso.
Bargulus &
Virgatus la-
trones, ob
æquitatis
opinionem.

pulchritudinēque virtutis? Ergo & hæc animi de-
spicientia admirabilitatem magnam facit: & maxi-
mè iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur,
mirifica quædam res multitudini videtur: nec inju-
ria. Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui
dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui
ea, quæ his sunt contraria, equitati anteponeat. Maxi-
mèque admirantur eum, qui pecuniā non movetur:
quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spe-
ctatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita
sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & (benevo-
lentiam) quod prodesse vult plurimis, & ob eandem
causam, fidem, & admiratorem, quod eas res sper-
nit, & negligit, ad quas plerique, inflammati aviditate
rapiuntur. Ac, meā quidem sententiā, omnis ratio,
& institutio vitæ, adjumenta bonorum desiderat.
Inprimisque ut habeas, quibuscum possis familiares
conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem
præte boni viri feras. Ergo etiam solitario homini,
atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria
est, eoque etiam magis, quod si eam non habebunt,
injusti habebuntur; & nullis præfidiis sepi, multis
afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, e-
munt, conducunt, locant, contrahentisque negotiis
implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est.
Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui malefi-
cio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula
iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuiquam, qui unā
latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi
ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille au-
tem, qui Archipirata dicitur, nisi æquabiliter præ-
dam disperiat: aut occidetur à sociis, aut relinque-
tur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, qui-
bus pareant, quas observent. Itaque propter æqua-
bilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus la-
tro,

tro, (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit, multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorisque cesserunt: quem C. Lalius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit, & cominuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum præeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter esset jus. Id si ab uno iusto, & bono viro consequebatur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligî solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his authoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa propter se, (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquam præ-

Cesserunt
verecundè,
quum victos
significet.
Usurpatur, id
est, vulgò
nominatur.

Herodotus
in Thalia, &
Clio.

* *Alias fru-*
cunda.

Justitiæ opi-
nio primùm
reges fecit.

Honoris vel
querendi, vel
deserendi
modus.

Compendia-
riam, id est,
expeditam
& brevem :

Agere radi-
ces, ut agere
gemmaas.
Nihil fuca-
rum diutur-
num.

* *Adulterium*

Nobilibus
curandum,
ne quid ma-
jorum ima-
gibus in-
dignum
commit-
tant.

Novis sum-
ma probita-
te opus, ut
nobiliten-
tur.

clarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficta non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi possentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed brevitatìs causà, familia erimus contenti una: Tiberius enim Gracch^{us}, Publii filius, tandem laudabitur, dum memoria rerum non avarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen jure cælorum. Qui igitur adipisci veram gloriam vult, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse:) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest, nec dictum ejus esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obcuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simulac juvenes esse cæperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verum etiam favetur,

*Adolescentes quibus rebus populo primum commen-
dantur.*

PRIMA igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præcisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebatur. equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multo majore sunt opera animi, quàm corporis: sic hæc res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem affertunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiæ P. Murii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercebantur, laudibus affici solent, (ut de Demosthene accepimus,) ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude

* Cesariana
& Pompeiana.
Cic. filius
alæ Præse.
Aut si diis
placet.

Domus familiaritatis.
Crassus adolescens ac-
cusatione C.
Carbonis
nobilissimi
civis nobili-
tatis.

Cave impre-
meditatum
legas, magna
quædam ha-
bent exem-
plaria, nihil
enim cum
sensu conve-
nit.

Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria
oratio fore-
sis ad glori-
am paran-
dam libe-
rior.

Rarò accu-
sandum, &
quatenus.
Accusatio
Verriarum
pro Sardinia.
M. Aquilio.

meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, qua-
rum in altera sit sermo, in altera contentio: non est
id quidem dubium, quin contentio orationis pluri-
mum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam. Ea
est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen
difficile dictum est, quantopere conciliet animos ho-
minum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epi-
stolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad
Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium
prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præ-
cipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos
ad benevolentiam alliciant, militesque blandè ap-
pellando, sermone delineant. Quæ autem in multi-
tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe u-
niversam excitat gloriam. Magna est enim admi-
ratio copiosè, sapienterque dicentis, quem qui audi-
unt, intelligere etiam, & sapere plus quam ceteros
arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ
gravitas, nil admirabilius fieri potest: eoque ma-
gis, si ea sunt adolescente. Sed cum sint plurima
causarum genera, quæ eloquentiam desiderant;
multiq; in nostra Repub. adolescentes & apud Iudi-
ces, & apud Senatum dicendo laudem assequuti sint,
maxima admiratio est in judiciis. Quorum ratio du-
plex est: Nam ex accusatione, & defensione con-
stat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen e-
tiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè
de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eti-
am P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit,
cum, seditiosum, & inutilem civem C. Norbanum in
iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe fa-
ciendum, nec unquam, nisi aut Reipublicæ causâ,
ut duo Luculli: aut patrociniis, ut nos pro Siculis,
pro Sardinis, pro Albutio Iulius Cæsar. In accusando
etiam M. Manlio, L. Fufii cognita industria est. Se-
mel

meligitur, aut non sæpe certè. Sin erit, cui facien-
pum sit sæpiùs, Reipub. tribuat hoc munus, cuius
inimicos ulcisci sæpiùs, non est reprehendendum;
modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potiùs
vix hominis videtur, periculum capitis inferre mul-
tis. Id enim cùm periculosum ipsi est, tum etiam sor-
didum ad famam, committere, ut accusator nomi-
netur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato,
illius filio, qui juris civilis imprimis peritus fuit. At-
que etiam hoc præceptum officiù diligenter tenen-
dum est, ne quem unquam innocentem iudicio ca-
pitis accersas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto
potest. Nam quid est tam inhumanum, quàm elo-
quentiã, à natura ad salutem hominũ, & ad conser-
vationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq;
convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita
habendum est religioni contrarium, nocentem ali-
quando, & nefarium impiũq; defendere. Vult hoc
multitudo, patitur consuetudo, fert etiã humanitas.
Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum,
defendere. Quod scribere (presertim cùm de Philo-
sophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret
gravissimo Stoicorum Panætio. Maxinè autem &
gloria pariter, & gratia defensionibus: eòq; major,
si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis ali-
cujus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut
nos & sæpe alias, & adulescentes contra L. Syllæ do-
minantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus:
quæ (ut scis) extat oratio.

Brutus accu-
sator vehe-
mens.

Scelustum,
accusare in-
nocentem:
humanum,
defendere
aliquando
nocentem.

Adolescen-
tes, id est, in
anno 17.

*Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad concili-
andam multitudinem adhibendum.*

Sed expositis adolescentiũ officiis quæ valeant ad
gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia

Largitiones
multis de
causis vitan-
dæ.

Largitiones
tum sordidæ,
tum pessime-
ræ.

ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut opera benignè sit indigentibus, aut pecunia. Facilius est hæc posterior, locupletis præsertim: sed illa lautior, ac splendidior & viro fortis, claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitióque, quæ sit ex re familiari; fonte in ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute, & industria benefici & liberales erunt, primum quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjuutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiore ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonũ cõflectetur. Quæ te ma um, inquit, ratio in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore quos pecuniã corrupisses? An tu id agis, ut Macedones nõ te regẽ suũ, sed ministrũ, & præbitorẽ putẽ? Bene ministrum, & præbitorẽ, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fitenius deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio; sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquã tamẽ est largiendum, nec hoc benignitatis genus omninò repudiandũ est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm, quòd libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis?

possis? Atq; etiam sequuntur largitionē rapinæ. Cum enim dando egere ceperint: alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentia comparanda causa, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorū, quibus dederunt, quanta odia eorū, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eā benignitas aperire non possit: nec ita referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, si que referatur ad facultates. Ominō meminisse debemus id, quod à nostris hominibus scriptū ē usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinē venit; Largitionem fundū non habere. Etenim quis potest esse modus, cum & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderent? Ominō duo sunt genera largitorum: quorum alteri Prodigii dicuntur, alteri Liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sinit relinqui omnino. Liberales autem qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt anactorū causis; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re querenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit, in quo multæ præclaræ, illud absurdè. Est enim multis in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum; taliumque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur & certior. Quanto Aristoteles gravius, & verius nos reprehendit qui has effusiones pecuniarum non adiuventur, quæ sunt ad multitudinē delinendam: at ii, qui ab hostibus occidentur, si cinere aquæ sextarii minā cogerentur, hoc primo auditu incredibile

Adagium à dolo per solito translatum: quod ut infusa aqua, nunquam tamen impletur; ita nec populus largitionibus viscerationibus, convivia è carnibus. Munera gladiatorum spectacula cruenta. Ludorum, id est, comediarum aut tragediarum, Venationum, cum novæ quædam fera populo exhibentur. Collocatione cum nuptum dantur. Notus à Cicetone Theophrastus.

(Ad multitudinem delinendam) multis exemplaribus non est ad- videtur scriptum.

* Attende-
rint.

Honestis de
causis faci-
endæ non-
nunquam
largitiones,
sed modicæ.
Mos auti-
quus deci-
mam partem
Herculi con-
secrare, ut
discederent :
unde deci-
mam Hercu-
lanam par-
tem Plautus
nominat.

Assis hic æ-
reum num-
mulum sig-
nificat.

videri omnēque mirari. Sed, quum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitiq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur, ipsaque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à levissimo quoq; animo : in quo tamē ipso unā cū satieta- te, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene eti- am colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servi, & servorum similibus liberis esse grata; gravi verò homini, & ea, quæ sunt iudicio certo, ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor Ædilitatū ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum co- piis, functus est ædilitio maximo munere. Et paulò post L. Crassus cum omnium hominum moderatissi- mo Q. Mutio magnificentissima ædilitate functus est. Deinde C. Claudius Appii filius, Multo post, Lu- culus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Len- tulus, (me consule) vicit superiores. Hunc est Scau- rus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pom- peii munera secundo consulatu : in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. Nam Mamercus, hominum ditissimo, præter- missio ædilitatis, Consulatus repulsam attulit. Qua- re & si postulatur à populo, bonis viris si non deside- rantibus, attamen approbantibus, faciendum est : modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus : & si quando aliqua res major, aut utilior populari lar- gitione acquiritur : ut Orestis nuper prandia in semi- ris, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in cari- tate annonæ alle modium populo dedit. Magna e- nim se, & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando

quando erat ædilis, nec maxima, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod, gladiatoribus emptis Reip. causâ. quæ salute nostra continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furorésque comprescit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio: Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, tanè exiguis sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, n. uri, navalia, portus, aquarum ductus, omniæque, quæ ad usum Reipublicæ pertinent. Quanquã enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verècundiùs reprehendo, propter Pompeium, sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis

Qui citraulas largitiones honorem sunt consequuti.

Nostro anno Emphasis est. Quibus in rebus sumptus hujusmodi relictis collocantur,

Propylæa Minervæ, id est, vestibula sumptuosius cepta invdiam attulerunt Pericli.

* Tamen.

Ad succur-
rendum
promptiores
esse oportet,
quam ad
ornandum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quarit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Carmen ad
nominatio-
nibus & con-
trationum
reciprocationi decen-
tissimum.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: cumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam, Reip. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munus longè antepono? Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptati quasi titillantium. Convenit autem tum in dando nuncium esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq. re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & cõsiniis æquam, & facilem, multa multis de jure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem:

Est

Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, efflagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis, avaritiæq; absit suspitio. Puisse enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonium, nimis est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi quidem videtur) valdè decorum, parare domus hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reip. est ornatu, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam vehemèter utile his, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalera fuisse. Ita enim instituisse, & villis imperavisse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam diverteret.

Paulolum
alio de suo
jure conce-
dere, libera-
litas spe-
cies.

Hospitalitas
publicè pri-
vatumque
utilis ad
multa.

Cimonis
hospitalitas
in curia-
les suos.

In altero beneficentia genere, quod operis consistat, multum valere jurisprudentiam, longè plurimum eloquentiam.

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam Rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehemèter & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara majorum, tum quàm optime constitui. Iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidè ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt; nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est. Idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus

Antiquitas
in pretio ha-
bita jurispru-
dentia.

Dicendi fa-
cultas ante-
fertur.

Turpis mer-
cenaria elo-
quentia.

* *Quidem.*
Ex leviori-
bus quoque
operis grati-
am, concili-
ari.

* *Consultun-
tur.*

Aut vitanda,
aut mitigan-
da offensus.

* *Ceterisque.*

quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis astringen-
dos homines accommodata. Atque huic arti finis
est dicendi gravior facultas, & gravior, & ornatior.
Quid enim. Eloquentiâ laudabilius & præstabilius,
vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel
eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo à
maioribus nostris est in tota dignitate principatus
datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis,
(quoque in patris est moribus,) multorum causas,
& non gravatè & gratuito defendentis beneficia, &
patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc
quoque loco intermissione eloquentiæ, ne dicam
interitum, deplorarem; nisi videretur, ne de me ipso al-
iquid videretur queri. Sed tamen videmus quibus ex-
tinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in
paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia.
Cum autem omnes non possint, ne multi quidem,
aut iuris periti esse, aut diserti, licet tamen opera pro-
desse multis, beneficia petentem, commendantem
iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alte-
rius, eos ipsos, qui aut * consulunt, aut defendunt, ro-
gantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ con-
sequuntur, latissimèq; eorum manat industria. Iam
illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut
animadvertant, cum alios iuvare velint, ne quos
offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non de-
bent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, neg-
ligentiæ est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam
est excusatione adversus eos, quos invitatus offendas,
quacunque possis, quare id, quod feceris, nec esse fu-
erit, nec aliter facere potueris: * cæterisque operis
& officiis erit, quod violatum est, compensandum.

Operam apud tennes & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta in restandam esse.

Sed cum in hominibus iuvis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive, itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hanc ista oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nil irum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicumque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui est nectitus, sed etiam illis, à quibus expectat (egget enim inultus) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quòd si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in libris ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præfidum sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos

Mortis instar, id est, extremum malum.

Humilis probum.

Contentio-
nem, id est,
consultatio-
nem, & col-
lationem.

bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum, Themistocles est autor adhibendus; qui cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatique sunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illud fortasse adjuvat, qui habet, ne id quidem semper. Sed fac juvare: potentior sanè sit, honestior verò quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis, & tamæ est iusticia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in universam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non nisi in iusta necessitate.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant; deinceps iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim, singulos, ut attingunt, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utriusque; nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit, aut certè ne obsit Reip. C. Helii, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium; modica M. Octavii & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus,

Singuli & ut
niversi pug-
nant inter se.
In vetusto
codice, Helii
& duæ vo-
ces aberant.

& Reipublicæ salutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, ut suū quifque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret: quam tamen antiquarifacile passus est, & in eo vehemèter se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non esse in civitate duo millia hominū, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinenſ? qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua * tenerentur, Resp. civitatésque constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud majores nostros sæpe fiebat) propter ærarii tenuitatem, assiduitatēque bellorum, tributum sit conferendum. Idque ne eveniat, multo antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui Reipub. obvenerit; (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neque tantum de nostra, sed de omni Reipub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant (si salvi esse velint) necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consilere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, nō est necesse disputare: est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectans. * Tenerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id est, nominando causam, malū omen adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandum, maximè valere abstinentiam: contraque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CApit autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Vtinam, inquit C. Pontius Sam-

Memorabile
de Roman.
ducum con-
tineantia.

Serò avaritia
ad Romanos
demigravit.

Ab hoc Tri-
buno Pleb.

primum lata
lex de repe-
tundis, Cen-
sorino, &
Manilio
Coss.

Africani ab-
stinentia.

Val. Max. de
abstinentia.

Pauli Emi-
lii in victoria
Persei absti-
nentia.

Lege Plu-
tarchum.

Scipio Emi-
lianus qui
Africanus
minor.

* Laudet.

Mummius
Achaicus
everfa Co-
rintho ab
omni præda
abstinuit.

Oraculum
Spartæ
reditur.

ἡ πόλις ἡγε-
μένη

nis ad illa tempora fortuna me servasset; & tunc es-
sem natus, quādo Romani dona accipere cepissent;
non essem passus diutius eos imperare. Ne illi qui-
dem multa sæcula expectanda fuerunt; modò enim
hoc malum in hanc Rempublicam invasit. Itaque
facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem
in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & de-
cem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à Lucio
Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò
postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot
rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter ju-
dicatorum metum excitatum; tanta sublatis legibus,
& iudiciis, expilatio, direptioque sociorum; ut im-
becillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.
Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit absti-
nens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora.
Laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed
etiam temporum illorum. Omni Macedonum ga-
za, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in
ærarium pecuniæ invexit, ut unius Imperatoris præ-
da finem attulerit tributorum. At hic nihil in do-
mum suam intulit, præter memoriam nominis sem-
piternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locu-
pletior Carthagine everfa. Quid? qui ejus collega
in censura fuit, Lucius Mummius, nunquid copiosior,
cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Itali-
am ornare, quàm domum suam maluit. Quanquam
Italia ornata, dom^o ipsa mihi videtur ornatior. Nul-
lū igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, re-
ferat se oratio) quàm avaritia, præsertim in princi-
pibus & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæ-
stui Rempub. non modo turpe est, sed sceleratum et-
iam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius ora-
culo edidit, Spartam nulla re alia, nisi avaritia esse
perituram: id videtur non solum Lacedæmoniis,
sed

sed & omnibus opulentiſſis populis prædixiſſe. Nulla enim te conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſſunt ii, qui Reipub præſunt, quàm abſtinentiâ, & continentia. Qui verò populares eſſe volunt, ob eamq; cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecuniâs creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta Reip. Concordiam primum tollunt, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium (ut ſupra dixi) civitatis, atque urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernecie Reipub. ne illam quidem conſequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maximè in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſolvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbè datum eſt, quàm illi, quibus injuſtè ademptum eſt, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis antè poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum Ephorū expulerunt; Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur & præclariffimè conſtituta Reſp. dilaberetur. Nec verò ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Tiberii Gracchi, ſumi-

*ſua cum pro
laci, aſſa
ſi iſt.*
Spartam cu-
piditas ex-
pugnabit, a-
liud nihil.
Condonan-
tur, remit-
tuntur.

*Quæ cala-
mitates ex
injuriis
Largitio-
nibus.*

*Parere latius
manare laci-
dus, venuſtus
ſermo.*

Arati salutare exem-
plum.

* Aliàs Me-
thodeum.
Historia ex-
tat apud Po-
lybium.

mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariæ con-
tentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius
jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta an-
nos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyo-
nem, clandestino introitu urbe est potitus; Cum-
que tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset,
sexcentos exules (qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi) restituit: remque pub. adventu suo libera-
vit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis, &
possessionibus difficultatem; quòd & eos, quos & ip-
se restituerat, quorum bona alij possiderant, egere
iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta anno-
rum possessiones movere, non nimis æquum puta-
bat: propterea quòd tam longo spatio multa heredi-
tatibus, multa emptionibus, multa dotibus detine-
bantur sine injuria: judicavit neque illis adimi, ne-
que his non satisfieri, quorum illa fuerunt, oportere.
Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem consti-
tuendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle
dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse.
Isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, ve-
nit, qui tum regnabat alter post Alexandriam con-
ditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle,
causamque docuisset; à Rege opulento vir summus
facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur.
Quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in
consilium quindecim principes, cum quibus causas
cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum,
qui sua amiserant: * perfecitque æstimandis posses-
sionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere
mallent, & possessionibus cederent: aliis, ut com-
modius putarét, numerari sibi quod tanti esset, quàm
suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, consti-
tutâ concordia, sine querelâ discederent. O virum
magnum, dignumq; qui in nostra Rep. natus esset.

Sic

* Profecit-
que.

Et ut per-
suaderent.

Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subijcere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendū putavit: Eaque est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim, ædificārim, tuear, impendam; tu me invito fruarere meo? Quid est aliud, quā aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meā pecuniā fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suū perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius Rempub. continet, quā fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarū. Nunquam enim vehementius actum est, quā me consule, ne solveretur. Armis & Castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine; quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquā nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, nunc quidem victus, quæ cogitārat, tum ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa nō esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui Remp. tuebuntur; Inprimisque operam dabant, ut juris, & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore. Divisio ægrorum indigna. Exaggerat condonationem æris alieni.

Cæsar acriter taxatus.

vel recuperanda obsit invidia. Prætereà, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermittenda; Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à
Cicerone
defensus
contra An-
tipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed Valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis voluptatibus: Postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris queri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine: conservari autem Diligentia, & Parsimonia; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de
familia ad-
ministranda.

Quartum genus deliberationis, inter Utilitatum utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermittendus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis & externa

externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati Externorum autem: ut gloria divitiis, vestigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparisonis illud est Catonis senis: à quo cum quereretur, quid maxime in re familiari expediret? Respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis benè pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare: Et cùm ille qui quaesierat, dixisset, Quid fruerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectèque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quaerenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris, ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

Quid in agricultura
utilissimum
sit, Cato indicavit.

M. T. CICERONIS DE
OFFICIIS LIBER
TERTIVS.

Hic Anniba-
le pulso, A-
fricam fecit
tributariam.
A quavis ad
gratiam re-
fertur.
Decora con-
tentio ac
traditio.
Cessare, pro
otiosi, aut
nihil agere.
Acuere, pro
acriorem fa-
cere.

Verecundæ
collationem
ingreditur.

Vblum Scipionem, Marce fili, eum, qui
primus Africanus appellatus est, dicere
solutum, scripsit Cato (qui fuit ferè ejus
equalis.) Nunquam se minus otiosum
esse, quàm cum otiosus; nec minus so-
lùm, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, &
magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum &
in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum
loqui solitum; ut neq; cessaret unquam, & interdum
colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ
languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium
& Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere
liceret. Sed, si minus imitatione tantam ingenii præ-
stantiam consequi possumus, voluntate certè proxi-
mè accedimus. Nam & à Repub. forensibûsque ne-
gotiis, armis inopiis, vique prohibiti, otium persequi-
mur; & ob eam causam urbe relicta, rura pera-
grantes, sæpe solisumus. Sed nec otium hoc cum
Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparan-
da est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherri-
mis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, &
à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tan-
quam in portum, se in solitudinem recipiebat. No-
strum autem otium negotii inopiâ, non requiescen-
di studio, constitutum est. Extincto enim Senatu,
delectisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut
in curia, aut in foro agere possimus? Ita, qui in
maxima celebritate, atque in oculis civium quon-
dam viximus, nunc fugientes conspectum scelera-
torum, quibus omnia redundant, abdimus nos,
quan-

quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpte ex his ipsis, siquid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequeretur; nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita & solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis, stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, quæ Cicero, frugiter, & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta, ac deserta sit: tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de Officiis, à quibus constanter, honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriarum philosophorum, hæc te assidue audire, atque accipere confido; tamen conducere arbitror talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tamen haud scio, an nemini potius quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorem, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem te dūcē turpissimum

Latenter suum otium commendat. Sapiens neque otiosus unquam, neque solus.

Memoria ad est, gratis. Loci cohortandi primi à te, deinde ab expectatione, quam à tua, Cratippique perlocuta, tum etiam à loco colligit.

Novè dixit
discendi,
pro discere.

munus est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistrum. Quare, quantū coniti animo potest, quantum labore contendere? (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac ut efficias; neve committas, ut cū omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hæcenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Utilitas, atque à Cicerone defensus.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadā adhibita, potissimum sequuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent: uno, cū dubitarent, Honestūne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Utilene an inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exolvit, quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdā commentariis, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum; sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare.

Annis.

pugnare.) De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plene omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam, quæ divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pius esset inventus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatâ reliquisset, absolveret, (ons enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferbat: sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ perfectisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non potest.) rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minini moneri instar habeat: dubitandum non est, quin nunquā possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primū hanc naturā coherentia, opinione distraxissent. Cui quidē ita sunt Stoici assensu, ut etiā, quicquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quicquā, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiā metiuntur: liceret ei dicere, Honestatē aliquando cū Utilitate pugnare. Sed, cum

Nobilis illa
Venus Apel-
lis, capite
tantum ab-
soluta, reli-
quo corpore
delineata
solum.
* Fecisset.
Vnicum bo-
num Stoici
ponunt.

Peripatetici
ordinem bo-
norum in-
ducunt.

sit is, qui id solum bonum iudicer, quod honestum sit: quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorē: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, comparatur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cetera autē, quæ secundum naturam esset, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem nō rectē esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionē discendi. Illud autē officiū, quod rectum iidem appellant, perfectum atq; absolutum est: & ut iidem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia * cōpareant, id cumulatè videtur esse perfectū, propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autē intelligit, nihil putat prætermisum. Quod autem in poematibus, & in picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eā credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque

* Discessione.

Legere, prosumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulachra ejus etiam in mediocribus.

Mesa, & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, nulla pars deest.

* Comparantur.

De artibus nemo rectè iudicat, nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

re vitii sit, nequeant judicare) Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque * his omnes, in quibus est virtutis indoles commoventur. Nec verò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabricius, aut Aristides justus nominatur: aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquã à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hæc volumus. Nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; Nec illi quidem septem, sed ex mediocri officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemque sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est, cum ullis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tãtque id honestum, quod in nostram intelligentiã cadit tuendum conservandumque est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, verèque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri nõ potest, siqua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum tenuisse quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, &

Docti, participium.

Virtutis indoles.

Decii, pater & filius.

Scipiones, fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides Atheniensis, ob abstinentiam, justitiam, cognomen meruit.

Cato & Lælius sapientes cognominati.

* It.

Epicurei.

Exponit quæ habeat intellectum, cum honestas dicitur cum utilitate pugnare.

Modò pro duntaxat.

in

in his ad dubitare turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem asserre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accedit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius? Quod potest esse majus scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur ut litas honestatem, inimo verò honestas utilitatem: secuta est.

Formula praescripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducat; ut iustitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Olim idem
Academici,
& Peripatetici.

Tamen, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæque maxime consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quanquam & a veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ hæc sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia: tamen splendidius hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honestum: quam ab iis, quibus est honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem

tem

tem nostra Academia magnā licentiā dat. ut, quod-
 cunque maximē probabile occurrat, id nostro jure li-
 ceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahe-
 re igitur aliquid alteri, & hominem hominis incō-
 modo suum augere commodū, magis est contra na-
 turam, quā mors, quā paupertas, quā dolor,
 quā cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut
 rebus externis. Nam principio tollit convictum hu-
 manum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut
 propter suum quisque emolumentum spoliet, aut vi-
 olet alterum; disrumpi necesse est eam, quæ maximē
 est secundum naturam, humani generis societatem.
 Ut, si unumquodque membrum sensum hunc habe-
 ret, ut posse putaret se valere, si proximi membri va-
 letudinem ad se traduxisset; debilitari & interire to-
 tum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum
 rapiat ad se commoda aliorum, detrahātque, quod
 cuique possit, emolumenti sui gratia; societas homi-
 num commutatāque evertatur necesse est. Nam, si
 bi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat,
 quā alteri acquirere, concessum est, nō repugnan-
 te naturā. Illud quidem natura non patitur, ut ali-
 orum spoliis nostras facultates, copias, opes augea-
 mus. Neq; verò hoc solum naturā, id est, jure gentiū,
 sed etiā legibus populorum, quibus in singulis civi-
 tatibus Reip. continentur, eodem modo constitutum
 est, ut nō liceret sui cōmodi causā nocere alteri. Hoc
 enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ci-
 vium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos mor-
 te, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc mul-
 tō magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divi-
 na, & humana: cui parēre qui velit, (omnes autē pa-
 rebunt, qui secundum naturam volent vivere) nun-
 quam committet, ut alienum appetat, & id, quod al-
 teri detraxerit, sibi assumat. Etenam multō magis est
 secundum

Quodvis in-
 commodum
 potius acci-
 piendum,
 quā injustē
 quid com-
 mittendum.

Ratio natu-
 ræ, jus genti-
 um, jus civile
 quod hic le-
 ges populo-
 rum vocat.

* Comitas.

Complexio
qualifican-
que.

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque* *comunitas*, iustitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem. Itémque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum minor, in consilio cælestiû collocavit; quam vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimòq; ingenio longè illam vitâ huic anteponit. Ex quo efficitur, hominē naturæ obediētē, homini nocere non posse. Deinde qui alterū violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiuspiam injuriâ. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat. Sin fugiendū id quidē censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitiis gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit;

velit; necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, unâ continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum, si ita est, certè violare alterius lege naturæ prohibemur. Verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detrachuros commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatis communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus; quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt. Cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrachere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subiri vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia. Hæc enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forſitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior quàm animi talis affectio, neminem ut violentem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim crudellem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliari possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contrâque naturæ legem; sin autem is tu sis, qui multam utilita-

Societatis jus non modo cum proptius, sed etiam cum universis civibus, postremo & cum hospitibus servandum.

Alienum nihil usurpandum, nec si citra cuiusque injuriam fieri potest.

Homini ad nihil utili detrachere licet, si eò spectes, ut societati prodes, non propriè tibi.

Causam, id
est, prætex-
tum, & com-
mentitiam
defensio-
nem.

tem Reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, asserre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum, sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alteris commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam moribus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, at appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa nature, quæ utilitatem hominū conservat, & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientē, bonum, fortēq; vitam transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se benè existimans, seque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaque semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judiciū est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandū est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluina, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes: in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo res Panætium perfecturū fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit propter

**Præmissio.*
Fastigium, id
est summam
manum: ab
ædificiis tran-

propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniā operi inchoato, propè tamen abso- luto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometræ solent, non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quod facilius, quæ velint, explicant: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestū sit, esse propter se expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honestum sit, id esse maxi- mè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præ- terea quicquam probabile. At primum Panætius in hoc loco defendendus est, quod non utile cum ho- nestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pe- stem maiorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, re- pugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebi- mus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte no- stro. Neque enim quicquam de hac parte post Pa- nætium explicatum est, quod mihi probaretur, de- iis, quæ in manus meas venerunt.

statum, qui-
bus perfectis
conur aliquis
imponitur in
summo.

Principia
prima per se
nota.

Marte no-
stro, prover-
bialiter à
militia tran-
slatam, ubi
suo Marte
rem gerere
dicebantur,
qui nullis
auxiliaribus
copiis adiuvi
committe-
rent.

*Ne qua nos commoditas quantavis, cum summa e-
tiam impunitate conjuncta permoveat ut, vel tantil-
lum ab honesto recedam, sine quo nihil nō perniciosum.*

Cum igitur aliqua specie utilitatis objecta est,
nos commoveri necesse est: sed si, cum animum
attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei,

H 1

quæ

quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contra) nihilque tam est secundum naturam, quàm utilitas. Certè in eadè re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Itémque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum, aut certè omni pondere gravior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certè utile; itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborū, cū aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & civium: hinc opura nimiarum potentia non ferenda: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdus excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: penam non dico legum, quas sæpe perturbant, sed ipsius turpitudinis (quæ acerbissima est) non vident. Quàobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequatur, quod honestum esse videant; an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerit: Ergo ea deliberanda omninò non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinioq; removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet,

Turpis utilitas omnium scelerum parens.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

bet, si omnes Deos, hominesq; celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbris, in istū hiatum descendit, æneūq; equum (ut ferant fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulūque aureum in digito; quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converteretur, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat; idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit, sustulitque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam cum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honestæ enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiā fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus ejus exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, si id Diis hominibûsque futurum sit seaper ignotum, si ne facturûs negant id fieri posse, quamquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si possent, quidnam facerent? Verget rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstanc. Hoc vetum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda.

Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici quem habet at sensum.

Pala, Massa quæ annuli gemma clauditur.

* Locum.

Cui rei fabulæ fingantur, nempe ut exempla proponantur.

* Alias, non potest.

possint celare, quid facturi sint; non quaerimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertemur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio College Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti; & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam; quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitatis quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum populi ejus, cui cum visum esset utilius, solū se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen mari causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter invidiam nominis ejecto, quia publicæ utilitati consulum est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hæc quidem causam prætexens, quod membra contra legem transisset. Romulus Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permissum.

NECTamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus, sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat,

fiat serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula amicitii, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: ceterum ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitia nunquam anteponenda sunt. Ac neque contra Remp. neque contra jusjurandum, ac si dem (amici sui causa) vir bonus facit, nec si judex quidè erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus nomen rogandi judicis, si eum teneremus, Quæ salva fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitia

Commodan-
dum amicis,
sed usque ad
aras.

Peroranda,
finiendæ,
Malim equi-
dem ad am-
plificatio-
nem, quam
ad clepsydra-
rum nume-
rum referre.
Judex quod
salva fide
præstare non
possit, ne ro-
gandus qui-
dem est.

Damon &
Pythias, no-
bile par ami-
corum.

* Revertisse
ad diem.

Jaceat pro
negligatur.

tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus alter ejus sistendi: ut si ille non * revertisset, moriendum esset sibi ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertiam adscriberet. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

In Corintho
delenda, falsa
utilitatis spe-
cies fefellit
Romanos:
nihil enim
utilior sit
quod crude-
liter.

Aegina insu-
la è regione
Atticæ, Pyrex
portus A-
thenarum.
* Petronius.

Sed utilitatis specie in Republica sæpissimè peccatur, ut in Corinthi disturbance nostro. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis (qui classe valebant) pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminerebat propter propinquitatem Aeginae Piræo: sed nihil quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Male etiam peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut * Penæus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cives, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola: usu verò urbis prohibere peregrinos,

peregrinos, sanè inhumanum est. Illam preclara, in quibus publicę utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quę Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses cùm Persarum impetū nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relicta, conjugibus, & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatēque Gręcię classe defenderent, * Cyrsilium quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxēque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consiliū Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitque, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille classē Lacedæmoniorum, quę subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionē magna expectatione venit, dixitq; perutile esse consiliū quod Themistocles asserret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt, totāque eam rem, quam ne audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos qui piratas inimicos socios vestigales habemus. Maneat ergo, quod turpe sit, id nūquam esse utile; ne tum quidē, cum id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Piratis à se victis, aliquot millia per colonias divisit: in altero Campanorum agros distribuit.

Cannensi, à Cannis vico Apuliz, ubi Paulus Aemilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine casus.

Træzen in Peloponneso, in sinu Argolico, quæ olim Posidonia dicta.

* Cyrsilium, alii Lycidam fuisse scribit Historia est apud Demosthenem in 7° de

corruptis legib. Sic accipienda erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstiosa.

Gytheum nobile naves Lacedæm. In altero notans Pompeius, qui ex Cæsar, qui

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quandam jurisconsultorum more; deque ea duos Stoicos diversa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnante plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæc sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum; magnum frumenti numerum advexit in Rhodiorum inopiâ, & fame, summâque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria solvisse, navæsq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quamplurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione, & consultatione quæritur, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoice, aliud Antipatro, discipulo ejus homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorē quatenus jure civili constitutū sit, dicere vitium oportere, cætera sine insidiis agere: & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris: Cum major est copia, cui sit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte; Quid agis? tute cum hominibus cōsulere debeas, & servire humanæ societati; eaque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissim, &

æquè

Solvissè neutraliter, id est, navigasse.

Festus dialogus inter Diogenem & Antipatrum.

æquæ cōmunis utilitas, tua sit; celabis homines, quid
 iis adsit cōmoditatis, & copiar? Respondebit Dioge-
 nes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: ne-
 que ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura
 Deorum sit, quis sit finis bonorū, quæ tibi plus pro-
 descent cognita, quàm tritici utilitas. Sed non quic-
 quid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est.
 Immo verò (inquit ille) necesse est: siquidem memi-
 nisti esse inter homines naturā conjunctam societa-
 tem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis
 est, ut nihil suū cuiusque sit? Quod si ita est, ne ven-
 dendum quidem quicquā est, sed donandum. Vides
 in hac tota disceptatione non illud dici: Quamvis
 hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciā: sed ita
 expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, ea
 re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes
 vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, cæte-
 ri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres:
 ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpen-
 tes: malè materiæ, ruinosæ: sed hoc præter do-
 minum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus ven-
 ditor non dixerit, ædesque vendiderit pluri multò
 quàm se venditurum putārit; num * id justè, an im-
 probè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) impro-
 bè facit. Quid enim est aliud, erranti viam nō mon-
 strare (quod Athenis execrationibus publicis san-
 citum est) si hoc non est: emptorem pati ruere, &
 per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus
 etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scien-
 tem in errorem alterum inducere. Diogenes contra.
 Nū te emere coegit, qui ne hortatus quidē est? Ille,
 quod non placebat, proseripxit: tu, quod placebat,
 emisti. Quod si qui proseribunt villā bonā, (ut ipsi
 asserunt) benèq; ædificatā, nō existimātur fefellisse,
 etiam si illa nec bona est, nec ædificata; ratione
 multo

* Quidam
 cubilibus se-
 gunt pro la-
 tebris.

* Alii, in ju-
 stis aut im-
 probis.
 Publicæ ex-
 ecrationes
 Atheniensium in eos,
 qui viam er-
 ranti non
 monstrarent.
 Tabula re-
 rum vena-
 lium.

Præco audi-
onarius.

multò minus, qui domum non laudârunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpè, dissensio.

Superiori altercationi Philosophorū suam interponit sententiam, non inò viro bono neq̃, simulandū esse quicquam, neque dissimulandum suis commodis causâ; etiam p̃ mos, legesque civiles quædam reticeri non vetent.

Aliud celare
aliud reti-
cere.

* Quæquid
retineat.

QUÆ dicenda sunt: non enim, ut querere-
mus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuissè. Neque enim id est celare, cum quid reticeas, sed cum, quod tu scias, id ignorare emptorū tui causâ velis, eos, quorum interest id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplices est, non ingenui, non iusti, non viri boni; verum potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, calidi, p̃teratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne in ipso est vitiōis subire nomina? Quòd si vituperandi sunt qui reticuerunt; quid de iis estimandum est, qui orationis vāritatem adhibuerunt? Caius Cæcilius, eques Romanus, homo nec infacetus, & non literatus, cum se Syracusas otinandi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat)

Turpe celare quidd est,
turpius mē-
tiri quod
non est.

con-

contulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisse, Pythius ei quidam, qui argentariam facere Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio (si vellet) ut suis: & simul ad cenam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio apparatus erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, *Quæro*, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit hoc loco est Syracusis quicquid est piscium hic aquatio, hac villa isti carere non possunt. Incensum Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravate ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus & Jocuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit instructos, Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feræ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quòd sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent, itaque heri mirabar, quid accidisset: *Nomachari* Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculentè, ut ab homine perito definiendi,

Fabula perquam amena, quo alim Graculus Cannio imposuerit. Paratum erat.

Gravate, vel gravatim iuvitus & vix. Nomina facit, debito rem se constituit.

Formulas juris regulas. Quid dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

Circumferi-
here, circum-
venire, cir-
cumducere.

* *Alius pla-*
loris.

* *Alius Ple-*
teria.

* *Alius ad-*
ditur.

Bona fidei
judicia.

Inter bonos
bene agier.

Verba sunt
solemnia,

quibus in
negotiis bo-

ne fidei uti-
ba tur.

Novæ Scæ-
volæ in e.

mendo in-
tegritas.

Indicaretur,
id est, æsti-

maretur. Se-
mel, id est, ut

statim sum-

um preti-

um eloque-

retur. Simile est
vendere mi-

noris quam

possis, & e-

mere pluri-

quam possis.
Ex Ennii
Medea.

* Ennii.

niendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, ali-
ud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nal-
lum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot
vitiis inquinatum. Quod si Aquiliana definitio ve-
ra est, ex omni vita simulatio, dissimulatioque tol-
lenda est. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat,
quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. At-
que iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus,
ut tutela x l. tabulis, & circumscriptio adolescentium
lege * Latoria; & sine lege, judiciis, in quibus Ex
fide bona * agitur. Reliquorum autem judiciorum
hæc verba maxime excellent; In arbitrio rei vxo-
rix, Melius, Æquius. In fiducia, Ut inter bonos bene
agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius
est, potest ulla pars inesse fraudis: aut, cum dicitur,
inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut
malitosè potest? Dolus autem malus simulatione,
& dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tol-
lendum est igitur in rebus contrahendis omne men-
dacium: non licitorem venditor, nec, qui contra
se liceatur, emptor opponet. Uterque si ad eloquen-
dum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q-
quidem Scævola P. filius, cum postulasset, ut sibi
fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque
venditor ita fecisset, dixit se pluri æstimare, addi-
dit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse
neget; sapientis, negant: ut etiam si minoris, quam
potuisset, * vendidisset. Hæc igitur est illa pernici-
es, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex
quo Ennius: Nequicquam sapere sapientem, qui
sibi ipsi prodesse nequireret: Verè id quidem, si, quid
esset prodesset, mihi cum Ennio conveniret. Heca-
tonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, vi-
deo in his libris, quos de officiis scripsit Q. Tubero-
ni differentem, Sapientis esse, nihil contra mores,
leges,

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiar, divitiar sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturum cōpendiū sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum bonum non faciliè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse; semper est utile. Ac de jure quidem prædiorum sanctitū est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nā, cum ex duodecim tabulis satis esset cautū, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata: quæ qui inficiatus esset, dupli pœnā subiret: à jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii, id statuerūt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt, cum in arce augurium Augures acturi essent, jussissentque Titum Claudiū, Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudiū proscrispsit insulam, vendidit: emit Publicus Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cum denotus esset, cognovissetque Claudiū ædes postea proscrispsisse, quā esset ab Auguribus demoliri jussus, ad arbitriū illum adegit, * quid, sibi de ea re facere * Quicquid oporteret, ex fide bona, M. Caro sententiā dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim ceteri ex patribus

Compendi-
um, id est,
lucrum.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo.

Id Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* Quicquid sibi daret facere oportet.

sic

sic hic, qui illud lumen progeniit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciavit; cum in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bona statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nōisset venditor. Quòd si rectè iudicavit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit: sed huiusmodi reticentiæ iure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus urgebat, quòd vitium venditor non dixisset; sciens, id oportere præstari; æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Sūntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut iure civili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim

Serviebant,
id est, debe-
bant servi-
tutem.

Rigor juris.
Urgebat id
est, preme-
bat.

Æquitas.

Quid inter
leges & Phi-
losophorum
dogmata.

* Sis bestiam
meo ager.

enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium *Hominum inter bonos & malos.* inter omnes; interior eorum, qui ejusdem gentis *Jus gentiũ,* sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque *Jus civile* majores aliud jus gentiũ, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò Gentium: quod autem Gentium, idem Civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque iustitiæ solidi, & expressim effigiem nullam tenemus; umbrâ & imaginibus utimur, eâsq; ipsas utinam sequeremur. ** Naturæ principis & ver.* Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba i la? Vti ne propter te, fidemvè tuam captus, fraudatusinè sim: quàm illa aurea? Vt, inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, Ex fide bona: * *Alias agitur ex fide* fidesq; bonè nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis, statuere, præsertim cùm in plerisque essent iudicia contraria, quid quemq; cuique præstare deberet. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eâque malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distâtque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec v. rò in prædiis solum jus civile ductũ à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edictum. Adilium. Hæredum alia est causa: Ex quo intelligitur, quod

niam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur infamia. Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quàm in malicia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate & ignorantia omnium proposita abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet)

* Peccare.

& in iis quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco discernendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi; sed hæc consideremus, quæ faciunt ii

* Alias castigandi.

Testamentum falsum.
Necari C. Asellus & Hortensius.

qui habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romanam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Lortensium, homines ejusdem civitatis potentissimos; qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullus esset conciliū culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? salin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset cumque tecisset hæredem; hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem nota: temporum iustorum!) non erat æquum principes * civis rem

* (iustitiam).

habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire. Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum potest, injustè facit, ut in primo libro disceui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiā veteris hæreditates, non honestæ videntur, si

Hæreditates turpes.

sint

sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione * acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet: falsò. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; est illud quidem honestum, verum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen ejus irrepre, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat ut veros hæredes moreat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lucatius Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cum is sponsonem fecisset, Ni bonus vir esset: Itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret famam probatum hominē, si contrâ judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res in-

* Quæ sit

* Alias per-
videt.Supini, &
quibus loqui
non liberet,
difficili cre-
pantes
quipiam
significa-
bant.Notionem,
formam, &
speciem
dicit.De patre
pro a patre
institutus.Exaggeratio
est à Socrate
ad Fimbriam,
à Fimbria ad
rusticos.

numerabilib officiis & laudib cōtineretur. Huic igitur viro bono, quē Fimbria etiā, nō modò Socrates, noverat, nullo modo videri potest quicquā esse utile, quod nō honestū sit. Itaq; talis vir nō modò facere, sed nec cogitare quidem quicquā audebit, quod non audeat prādicare. Hæc, nonne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cū enim fidem alicujus, bonitatēque laudāt, Dignum esse dicunt, quicum in tenebris niues. Hoc quam habet vim, nī illam: nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidēsne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebā digitorū percussione hæreditates omnīū posse ad se se convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamē honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturā. At enim, cū per magna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cū à spe Consulatus longē abesset, & jam septimum annum post præturā jaceret, neq; petiturus unquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cū ab eo, Imperatore suo, Romani missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellū illū * producere: si se Consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, justitiāque discessit, qui optimū, & gravissimū civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidē Gracidianus officio boni viri sanctus est tū, cū Prætor esset, collegiumque Prætorū Tribuni plebis adhibuissent, ut res nū-

maria

Lusus genus erat micatio digitis repentē motis. Cic. de Divinatione. Quid est enim fors si idem prope modum quod micare quod talos jacere, quod tesseras. Citat idem Augustinum & in secundo de finib. lib. Notatus Marius, qui consulatus gratiā ab officio recessit.

* Ducere. Notatus Gracidianus, qui e illegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

maria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum poena, atque iudicio, constitueruntque; ut omnes simul in rostra post meridiem descenderent, & ceteri quidem alius alio: Marius à subsecrariis in rostra recta: idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuta facta sunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudinifuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo paritur, per magnum videtur: ut Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit, aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causæ, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla restanti aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod asserre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiâque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum

Explica, nam
superius com-
plicatam
dixit notio-
nem.

Pompeius
notarus, qui
turpi consi-
lii. Caesarem
affine ad
iunxit du-
ctâ ejus filiâ.
Euripidis
carmen à
Caesare usur-
patum.
si res p^{ro}ba-
dicitur h^{ic},
trophæis &
ceteris adju-
ctis ad idem
et ad id
demonstrat
Christo.

Caesar pater
patris avocel-
latus, sed ab
oppressis.
At Romani
patrem pa-
triae Cicero-
nem libera
dixit.
* Ab eo.

habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile enim videbatur plurimum posse alterius invi-
diâ: id quâ in injustum in patriâ, quâ in inutile, quâm
turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore
semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis ha-
bebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed
tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Ethocles, vel potius Euripides, qui id u-
num solum, quod omnium sceleratissimû fuerat, ex-
ceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæredita-
tes, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce ti-
bi, qui rex populi Rom. dominusque omnium gen-
tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupi-
ditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Pro-
bat enim legum, & libertatis interitum: earumque
oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam pu-
tat. Qui autem fateatur, honestum non esse in ea civi-
tate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare:
sed ei, qui id tacere possit, esse utile: qua hunc objur-
gatione, aut quo potius convitio à tanto errore co-
net avertere? Potest enim, Diu immortales, cuiquam
esse utile foedissimum, & terribilissimum parricidiû pa-
triae: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis
civibus Pateris nominetur? Honestate igitur dirigē-
da utilitas est: & quidem sic, ut hæc duo verba inter
se differant, pater, sed tamen unû sonare videantur. Nunc
* adeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quâm
regnandi, esse possit? Nihil contrâ inutilius ei, qui
id injustè consecutus sit, invenio, cûm ad verita-
tem capi revocare rationem. Possunt enim cui-
quam esse utiles angores, sollicitudines, diurni &
nocturni metus, vita insidiarum, periculorumque
pericula?

Multi iniqui, atque infideles regno, pauci sunt boni.
 Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatèque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientie labe in animo centes habuissè? quas vulnèra? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt quæ maximè videntur, quia plerumque sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem, cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio, Consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultro intulisset, cùmque de Imperio certamen esset cum Rege generoso ac potente, perfuga ab eo venit in castra Fabritii, eique est pollicitus, si præmiū ei proposuisset, se, ut clām venisset, sic clām in Pyrrhi castra rediturum, & cum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum à senatu laudatum est. Atque si speciem utilitatis, opinionemque quaerimus, magnum illud bellum perfuga unus & graveni adversarium Imperii sustulisset: sed magni dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur utilius vel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate se junxit armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causā Imperium expectandū est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expectantur quoquo modo, non poterunt esse utiles cū

*Historia à
 Pyrrhi medi-
 co epistolam
 Fabritio mis-
 sam narrant.*

Turpis quo-
que nec ui-
lis L. Philip-
pi sententia.

Cato per-
itritus.

Turpis ora-
tio Curionis,
Vincat uti-
litas.

infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, **Q** filii sententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ acceptâ, ex Senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Hi senatus est assensus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam Senatus. At aucta vectigalia: Utile igitur. Quousque audebunt dicere, quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria debet solum esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliaque defendere; omnia publicanis regere, multa locis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solumeremus. Eoque magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat Utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis Reip. quam cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot; rogatiunculas colligit non inammanis, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: si ne boni viri, in maxima caritate ammoneri, familiam non alere? In utramque partem disputat: sed tamē ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, quam servuli vilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens,

ens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis, eripietne suam? Minime: non plus, quam si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua non sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid si in una tabula sint duo naufragi, æque sapientes, * sibi ne uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; sed ei, cujus magis inter sit vel suà, vel Reip. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater fana expilet: cuniculos agat in ærarium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officiis: Imò verò: sed ipsi patriæ cōducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? sibi ne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait Antipater negat: cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalchum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum

Sumpta, eò ducta.

* verus exemplar, sibi uter rapiat.

* In micanda. Agere cuniculos, ut autem, agere timas.

Fugie, quod duraturum non sit.

Redhibitio, cum venditor rem, emptor pretium recipit, verbum est jurisconsultorum.

* Nam dicenda

Aqua inter-
cus, quæ hy-
drops, aut
hydropilis.

est jam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philolophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad æquam intereuntem, pepigeritque; ne illo medicamento unquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum: nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti: quid faciendum sit, cum sit is inhumani, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ? Vitæ, & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui cum hæredem faciat, cum ei testamento sesterrium nullius relinquatur, ut antequam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter cum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserat ille, necne? Promississe nollem, & id arbitrari fuisse gravitatis: sed quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol: Phæthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optavit, ut in curium patris tolleretur: sublatus est, & atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagavit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum? Quid? quod Theſeus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus.

De Sole &
Theſe honte
fuit.

* Atque quæ
constitit.
De Theſeo
& Neptuno.

lucibus. Quid? Agamemnon cum devovisset Diane, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil crat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendū, quā tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sane mentis deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ? reddasne depositum? Non credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturā honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta: Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam, simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniā à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duxim⁹, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt quā sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult initari Malitia: itēque de justitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

De Agamemnone, & filia immolata.

DE FORTITVDINE.

Reliquæ sunt duę partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentis, temperantis. Utile videbatur Vlyssi, ut qui iam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimū autorem talis de Vlysse nulla suspicio est: sed insinulat eum tragedie simulatione insanie n. illiciam subterfugere voluisse Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse

Vlysses ne ad Trojam iret, furorem simulavit, aggrū prociū tale ferens: Palamedes odoratus illius assuetam filiam ejus, quæ sulcus ducendus e-

rar, obiectis
Vlyſſe, ante
aratum ſuſ-
pendit.

Itaq; Jete-
ſta hant.

Cujus rei
memor Vlyſ-
ſes, poſtea
Palamedem
falſo crimi-
natus op-
preſſit.

Ex tragedia
quapiam ſe-
nari ſunt.

Quod ſer.

taſſe dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otioſè cum
parentibus, cum vxore, cum filio. An ullum tu decus
in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquil-
litate hæc conferendum putas? Ego verò iſtam con-
temnendam, & aſpiciendam: quoniam, quæ honeſta
non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim
auditorium putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in iſta ſimulatione
perſeveraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bel-
lo, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipſe princeps jurisjurandi fuit,

Quod omnes ſcitis ſolus neglexit fidem:

Furere aſſimulavit ne coiret, iſtitit.

Quod ni Palamedis perſpicax prudentia

Filius percepisset malitioſam audaciam,

Fidei ſacratæ jus perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hoſtibus, verumetiam cum
fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm
deſerere conſentientem Græciam ad bellum Bar-
baris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, &
externa: ad rem factam, noſtrâque veniamus. M.
Attilius Regulus, cum conſuliterum in Africa ex in-
ſidiis captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, im-
peratore autem patre Annibalis, Hamilcare; juratus
miſſus eſt ad Senaturn, ut, niſi redditi eſſent Pœnis
captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem:
is cum Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat,
ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit: quæ erat
talis, manere in patria, eſſe domi ſux cum uxore,
cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello,
communem fortunę bellicę judicantē, tenere Con-
ſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe u-
tilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitu-
do negat. Num locupletiores quæris autores? Ha-
rum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere,
omnia humana deſpicere; nihil, quod homini ac-
cidere

cidere possit intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantiem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolecentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque cum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimū hostem, & ad exquisita supplicia proficiscī sed jurejurandum conservandū putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa quàm si domi senex, captivus, & perjurus Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit Quomodò stultè? etiamne si Reip. conducebat? Potest autè, quod inutile Reip. sit, id cuiquā civi utile esse? Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate se jungunt. Omnes enim expetimus utilitatē, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia repetire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidū, quàm necessariū ducimus. Quid est igitur, dixerit quis in jurejurando? Num iratum timeamus Iovem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotiū dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere

Minima de
malis eli-
gentia.
Ecliptis uti-
tata in ser-
monibus
vulgo usur-
patis.

Iusjurandū.

Fides in Ca-
pitolio Iovi
proxima.

Certe con-
cedentis.

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis quæ tantam utilitatē perverteret. Anne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Nam igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregissine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculentē tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi iurisjurandi eausā ad cruciatum revertisse: sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prius videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusjurandum valet. Sed in iurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est, jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad iustitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusjurandum Iovis! Qui igitur iusjurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certe si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non in-
diocrem,

diocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum nolite (quæso) vituperare. Quem enim locupletiore quærimus, quàm principem Po. Ro. qui retinendi officii causa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id est, ut turpiter potius, quàm calamitosè: an est ullum majus malum turpitudine? Quæ, si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem. Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: Idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quæriatur latebra perjurio. Est autè jus etià bellicū, hñet. q; jurisjurandi sæpe hosti servanda. Quod enim ita juratū est, ut niens deferētis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Vt, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejorare est: sed, quod ex animi sententia juraveris, sicut verbis concipitur, (more nostro id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem injurat ampero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare perjurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus fecisse, & multa sunt iura communia.

Quod

Nervosius vt
Stoici: Re-
missius, ut
Periparetici.

* Hinc.

Iusti hosti-
bus pacta
præsta da,
latronibus
nihil oportet.

Quid peje-
rare.

In Hippoly-
to coronato.
ἐχθρὸς ἐ-
στίν, ὃς ἐ-
στὶν ἀνὴρ
ἐχθρὸς ἐ-
στίν.

Rom. ex-
er-
citatus in Can-
doris foris
sub jugum
missus à
Samnitibus.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cum iterum consules essent, quia, cum malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: in iussu enim populi, Senatusque fecerant. Eodemque tempore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditio nis ipse Posthumius, qui dedebatur, suator, & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine Senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex Senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestius hic, quàm Q. Pompeius, quo, cum in eadè causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas: Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiscebatur, cum præsertim ac captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium Senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pænis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valdè utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum: sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud

haud facillè quis dixerit hoc exemplo aut laudabili-
us aut præstantius. Sed ex tota hæc laude Reguli, u-
num illud est admiratione dignum, quòd captivos
retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis * nunc
mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter fa-
cere non potuit. Itaque ista laus non est hominis,
sed temporum. Nullum enim vinculum ad astrin-
gendam fidem jurejurando majores arctius esse vo-
luerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, in-
dicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum ho-
ste devincitur fides: indicant notationes, animad-
versionesque Censorum, qui nulla de re diligentius,
quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli
filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus
plebis diem dixit; quòd is paucos sibi dies ad dicta-
turam gerendam addidisset: criminabatur etiam;
quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appel-
latus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jus-
sisset. Quod cum audisset adolescens filius, negotiũ
exhiberi patri; accurrisse Romam; & prima luce
Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset
nunciatum, quòd illuminatum allatorum ad se ali-
quid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo,
remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit veni-
re. At ille, ut ingressus est, confestim gladiũ distrin-
xit, juravitque se illum statim interfecturum, nisi
juszurandum sibi dedisset, se patrem missum esse fa-
cturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem
ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere
necesse esset. Manlium missum fecit: ta- tum tempo-
ribus illis juszurandum valebat. Atque hic T. Man-
lius est, qui ad Auiensem Gallo, quem ab eo provo-
catus occiderat, torque detracto, cognomen inveni-
nit: cujus tertio Consulatu Latini ad Vesperim fusi,
& fugati: Magnus vir imprimis, & qui nuper in-

* Non.

Quanta
antiquitas
juszurandi
religio.

Pomponius
juszurandum
etiam metu
extortum
præstandum
curavit.

Torquati
cognomen.

Indulgens
in patrem,
quem acer-
bum in se, sic
tamen ama-
vit, idem fi-
lium securi
perculsit.

dulgens in patrem; idem acerbus, & severus in fili-
um. Sed ut laudandus Regulus in conservando ju-
rejurando; sic decem illi quos post Canensem pug-
nam juratos ad Senatum misit Annibal, se in ca-
stra redituros ea, quorum potiti erant Pœnini de
redimendis captivis impetravissent, si non redie-
runt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo.
Nam Polybius, bonus autor imprimis, scribit, ex de-
cem nobilissimis, qui tum erant missi, novem rever-
tisse, à Senatu re uò impetrata: unum ex decem, qui
paulo postquam egressus erat è castris, rediisset, qua-
si aliquid ei let oblitus, Romæ remansisse. Reditu e-
nim in castra liberatum se esse iurejurando. Interpre-
tabatur non rectè. Fraus enim distringit, non dissol-
vit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè
imitata prudentiam: itaque decrevit senatus, ut ille
veterator, & callidus, victus a d Annibalem duce-
retur. Sed illud maximum: octo hominum millia
tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui
periculo mortis diffugissent, sed qui relictì in castris
fuissent à Paulo, & Varrone consulibus. Eos Sena-
tus non censuit redimendos, cum id parva pecunia
fieri potuisset: ut esset inlitum militibus nostris, aut
vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum
animum Annibalis scripsit idem, quod Senatus, po-
pulusque Romanus, rebus afflictis, tam excelsso ani-
mo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ vi-
dentur utilia, vincuntur. * Aciljus autem ille, qui
Græcè scripsit historiam, plures, ait fuisse, qui in
castra revertissent, eadem fraude, ut iurejurando
liberarentur, eosque à Censoribus, omnibus igno-
miniis notatos. Sic jam hujus loci finis. Perpicu-
um est enim ea, quæ timido animo, hunc ili, demisso
fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut
de captivis, quod ipsi opus esse videtur, non
quod

* Aciljus.

quod Reipub. censuisset, aut domi remonere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

REstat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyreniacci, atque Annicerii Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoleto, floret Epicurus; ejusdem ferè adiutor, autorque sententiæ, cum his, velisquisque (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur, certè hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quàm miser virtutis famulatus, servientis voluptati? Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse iucundius; quid cogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia dicit ille quidem multa multis

Cyreniacci
Epicurei ab
Aristippo
Cyreniaco.
Annicerii ab
Annicerio,
qui priorem
Sectam emendavit.
Obsoleto, id
est, obsecurato.
Velisquisque
pro-
verbialiter.

Aqua hæret.

tis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: Nam quí potest Temperantiám laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim Temperantia libidinum inimica; libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, nõ incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendisque doloris. Etiam temperantiám inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractiõne fieri. Iustitia vacillat, vel jacet potius omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas: aspernatur, repellit: Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc hætenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiã voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cū honestate

De finibus
bonorum &
malorum.

neſtate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid volup-
tati, condimentis fortasſe non nihil, utilitatis certè
nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem
ſententia magnum; ſed perinde erit, ut accepe-
ris, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi
commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi.
Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet
factum, niſi me è medio curſu clara voce patria re-
vocaeſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoni-
am his voluminibus ad te proſecta vox mea eſt, tri-
bues his, temporis quantum poteris: poteris autem
quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſci-
entię genere gaudere, tum & præſens tecum prope-
diem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale
igitur, niſi Cicero, tibi que perſuade, te mihi quidem
eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi tali-
bus * monumentis, præceptiſque lætabere.

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii de
Officiis ſinis.*

* Alleg. mo-
nitiſ & me-
lior.

M. T. CICERONIS LÆ-
LIVS, SIVE DE AMICITIA
DIALOGVS AD T.

Pomponium Atti-
cum.

P R A E F A T I O.

Lælius Scæ-
volæ Augu-
ris, & Fannii
socer.

Toga viriles
mores exi-
gebat.

Scævola
pontifex.
* *Iustitia.*

Hemicyclos
cathedra in
modum me-
dii circuli
Pomponius
Atticus,
P. Sulpitius
& Q. Pom-
peius, quo-
rum alter
tribunus, al-
ter verò con-
sul fuit.

Q Vintus Mutius Augur Scævola multa nar-
rare de C. Lælio, socero suo, inemor-
ter, & jucundè solebat, nec dubitare
illum in omni sermone appellare Sapientem. Ego
autem à patre, ita eram deductus ad Scævolam,
sumpta virili toga, ut quoad possem, & liceret,
à senis latere nunquam discederem. Itaque mul-
ta ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter,
& commodè dicta, memoriæ mandabam; fierique
studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me
ad Pontificem Scævolam contuli, quem unum no-
stræ civitatis & ingenio, & industria præstentissi-
mum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad
Augurem. Cum sæpe multa narraret, tum me mi-
ni, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum
& ego essem una, & pauci admodum familiares, in
eum sermonem illum incidere, qui tum ferè multis
erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor)
Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare mul-
tùm, cum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pom-
peio qui tum erat consul, dissideret, quicum conjun-
ctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum
esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola,
cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit
nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab ipso
secum, & cum altero genere C. Fannio Marci filio,
paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-
tionis

tionis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne inquam, & inquit, sæpius interponeretur. Atque idè feci, ut tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpè mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res, tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci (qui est scriptus ad te de Senectute) Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic cum accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse: C. Lælii persona visa est idonea mihi, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Seneca. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem: Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitia gloriæ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius, cujus tota disputatio est de amicitia; quam legens tu ipse cognoscas. FAN. Sunt ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare

Cato maior.

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas Plus habet gravitatis sermo positus in autoritate veterum & illustrium virorum.

Acilius.

Septem
Græciæ sa-
pientes.
Socrates
Apollinis
oraculo sa-
pientissimus
judicatus.

Commen-
tarii.

debes, omnium oculos in te esse coniectos; unum te sapientem, & appellant, & existimant: tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem; sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum haberet, multa quæ ejus & in Senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autè alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verum etiam studio, & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem: qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærent, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & cum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærent credo, & ex hoc item Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, cōmentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. **SCÆVOLA.** Quærent quidem, C. Celi, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti te, dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri. nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiā fuisse. **LAELIUS.** Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum vale-

rem,

rem, abduci incommodo meo debui: necullo casu
 arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut
 ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui
 mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnos-
 co, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non
 rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod
 quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens
 fuit. Quomodo enim (ut alia omitam) mortem fi-
 lialiit? Memineram Paulum, videram Caium: sed
 hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato vi-
 ro: Quamobrem cave Catoni anteponas ne istum
 quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissi-
 mum judicavit: Hujus enim facta, illius dicta lau-
 dantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar)
 sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri
 negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed
 certè mētiar. Moveor enim tali amico orbatus, qua-
 lis (ut arbitror) nemo unquam erit: & ut confirmare
 possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicinā,
 me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo
 errore careo, quo amicorum decessu, plerique an-
 gi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto:
 mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommo-
 dis graviter angi, non amicum, sed se ipsum aman-
 tis est. Cum illo verò quis negat actum esse præla-
 re? Nisi enim (quod ille minime putabat) immor-
 talitatem optare vellet; quid non est adeptus, quòd
 homini fas esset optare? Qui summam spem civium,
 quam de eo jam puero habuerant, continuò ado-
 lescens incredibili virtute superavit; qui consularum
 petiit nunquam, factus est Consul bis; primum
 ante tempus, iterum sibi suo tempore. Reipub. penè
 serò; qui duabus urbibus evertis, inimicissis his huic
 imperio; non modò præsentia, verum etiam futu-
 ra bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis?

Scipionis
 laus.

Scipionis
mors à tota
Romæ de-
plorata.
* Nunc.

Quod anima
sic immor-
talis.

de pietate in matrem? liberalitate in sorores? boni-
tate in suos? iustitia in omnes? Hæc nota sunt vobis.
Quàm autem civitati charus fuerit, nec ore funeris
indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
rum accessio juvare potuisset? Senectus enim quam-
vis non sit gravis (ut mihi Caronem uno anno
antequàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
serere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere.
Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo
genere mortis difficile dictu est. Quid homines su-
spicentur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P.
Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos
 lætissimósq; viderit, illum dici clarissimum fuisse,
cùm senatu dimisso, domum reductus ad vesperam
est à patribus conscriptis à populi Romani sociis &
Latinis, pridè quàm excessit è vita: ut ex tam alto
dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm
ad inferos pervenisse. Neque enim assentioris, qui
hæc nuper disserere coeperunt, cum corporibus si-
mul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus
apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorū
majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:
quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertine-
re arbitrantur, vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnanq; Græciam (quæ nunc quidem deleta est)
cum florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt!
vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju-
dicatus: qui non tura hoc, tum illud, ut in pleris-
que, sed idem dicebat semper, animos hominum
esse divinos, iisque cum è corpore excessissent,
reditum ad cælum patere, optimoque & iustissi-
mo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni
videbatur. Qui idem quasi prælagiret, per paucis
ante

ante mortem diebus : cum & Philus & Manlius ad-Philos.
 cissent, & alii plures; rûq; etiam Scævola mecum ve-
 nisses, triduum differvit de Repub. Cujus disputa-
 tionis fuit extremum ferè de immortalitate animo-
 rumque se in quiete per visum ex Africano audisse
 dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in
 morte facilis è evolet, tanquam è custodia vineu-
 lisque corporis, cui censemur cursum ad Deos facili-
 orem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca morere hoc
 ejus eventu, vereor, ne invidi magia : quàm amici sit.
 Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animo-
 rum & corporum, nec ullus sensus maneat : ut nihil
 boni est in morte, sic certè nihil est mali. Sensu enim
 amisso : sit idem, quasi natus non esset omnino : quem
 tamen esse natum, & nos gaudemus ; & hæc civitas
 dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem
 (ut supra dixi) actum optimè est, mecum autem in-
 commodius : quem fuit æquius, ut prius introieram
 in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recor-
 datione nostræ amicitiae sic fruor, ut beatè vixisse
 videar, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi
 conjuncta cura de Repub. & de privata fuit : quocum
 domus fuit, & militia communis ; & id, in quo est
 omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, senten-
 tiarum summa consensio. Itaque non tam ista me
 sapientiae (quam modo Fannius commemoravit) sa-
 ma delectat, falsa praesertim ; quàm quòd amicitiae
 nostræ memoriam spero sempiternam fore ; idque
 mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus si oculis vix-
 tria aut quatuor nominantur paria amicorum : quo
 in genere sperare videor Scipionis amicitiam & La-
 lij notam posteritati fore. F A N I s t u d quidem (La-
 li) ita necesse est ; sed, quoniam amicitiae mentio-
 nem fecisti, & sanus ociosi, pergratum mihi fece-
 rit, spero item Scævolæ, si quemadmodum soles de
 ceteris

* Variata.

Quid sit a-
 micitia.

Vix tria aut
 quatuor a-
 micorum pa-
 ria nominan-
 tur.

*Amicitia
omnibus re-
bus humanis
anteponen-
da.*

*Amicitia nisi
in bonis esse
non potest:
declarat au-
tem qui sunt
boni.*

*Pingui Mi-
nerva.*

cæteris rebus, cum ex te quærentur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. S C AE. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utriusque nostrum gratum admodum feceris. L AE L. Ego verò non graverer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, & quæ Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem, quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum refeco, ut illi, qui, hæc subtilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenkumque virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus; Nos autem ea quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut aptantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habebant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum, concedantque, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Agnus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia,

ut

ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putamus: qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet: itaque cives potiores sunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatà enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustium, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum, humanarumque rerum cum benevolentia, & charitate, summa consensus. Quà quidem haud scio an, exceptà sapientià, quicquam melius hominibus: t à Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates; belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta: posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ teneritate. Qui autem in Virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine amicitia esse ullo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam in docti) verborum magnificentia; viròsq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones,

Caïos,

Natura optima rectè vivendi dux.

Amicitia definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

Cajos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio* quis potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æq; ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceteræ res quæ expetuntur, opportune sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utarè: opes, ut colarè: honores, ut laudare: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quo quò te verteris, præstò est, nulla loco excludatur; nunquam intempestiva, nunquàm molesta est. Ita que non aqua, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus locis utemur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis corum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & adversas paritens, communicansque leviores. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant; & imbecilles valent, & quòd difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si excideris ex natura re-

rum

* Qui potest.

Amicitia æ-
què necessa-
ria, ac eli-
menta.

rum benevolentiae conjunctionem; nec domus ulla nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae, concordiaeque sit; ex dissensionibus, atque ex discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est; quae non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Graecis vaticinatum ferunt; quae in rerum natura, totumque mundo constaret, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque si quando aliquod officium existit amici in periculis aut ad eundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis effuset laudibus? Qui clamores tota cavea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula? cum ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes autem plauderent in re ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura viro suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Haec enim mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimum dixisse: si qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videtur, qui ista disputant quaeritote. FANNI. Nos autem a te potius, quamquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audivi, non invitum equidem; sed aliquid quiddam expetimus solum orationis tuae. SCAB. Tu magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Republica disputatum, affuisses: qualis tunc patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Philii? FANNI. Facile id quidem fuit, iustitiam ju-

Omnia sine amicitia corrumpunt.

Empedocles.
Agrigentini poëta, dicebat omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

Cavea.
M. Pacuvii tragædia de Oreste & Pylade.

Finis orationis.

stissimo viro, defendere. S C A E. Quid amicitiam? nonne facile erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, iustitiâq; servatam, maximam ceperit gloriam?

L A E L. Vim hoc quidem est asserre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certe: studiis enim generosum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obfistere. Sæpius igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandū videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: ut in dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet:

Aniquior, id est, Nobilior. Amor, ex quo amicitia, a natura potius, quam ab imbecillitate orta. Fictum & simularum.

an esset hoc quidem propriū amicitie, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, quæ simulatione amicitie coluntur, & observantur temporis causa. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi, videtur

* Indigentia. potius, quam ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut faciliè earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes; quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde, cum simili sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, ejus cum moribus, & naturâ congruamus; quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius

virtute,

virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Cassium, Sp. Meliū non oderit? Cum duobus duribus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem ejus semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquā vidimus; vel, quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possint, Virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minimè generosum (ut ita dicam) sortum amicitia, quam ex inopia, atque indigentia nasci volunt. Quod si ita esset, * ut quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus; quod longè secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maximè virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet: ita in amicitia expetendis, colendisque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius; sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione

L

fortasse

* Alii, ut
quisque non
minimè in se.

Non esse se-
nerandum
beneficium.
Amicitia nō
spe merce-
dis, sed ex
fructu amo-
ris experien-
da est.

Sicut natura
mutari non
potest, ita a-
micitia, quæ
à natura est,
perpetua
durat.

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalisque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium forneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quòd omnis eius fructus in ipso amore inest, expectandam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, æ divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus; ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentie charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere ceperunt, fruantur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglomeraret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitie sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitie videtis, nisi quid adhuc fortè vultis, S C A E. Tu verò pcege, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. F A N. Rectè tu quidem: quamobrem audiamus,

LÆLIVS.

LÆLIUS.

Avdite vero optimi viri ca, quæ sæpissimè inter me & Scipionem de Amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe: vel ut de Repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque eorum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis; quod summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, & toga deponerentur. Sin autè ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum cōtentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel cōmodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in amicitia, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ; ex quo iniicitias maximas sæpe inter amicissimos exticisse. Magna etiam dissidia, & plerunque iusta nasci, cum a'iquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad injuriã. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitia deferere arguerentur ab iis quibus obsequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa proficere omnia se amici causã esse facturos: eorum querela inveterata, non modo familiaritates extinguere solere, sed etiã odia gigni maxima, atque sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitia, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi vi-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

* Sumpta toga.

Nulla major pestis amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

Quare nus a-
mor in ami-
citiâ progredi
debeat.
Coriolanus
arma contra
patriam mo-
vens.

Eprecarî, id
est, à se cri-
men remo-
vere.

Nefaria vox
C. Blossii.

Nulla est
excusatio
peccati, si
amici causa
peccaveris.

deri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuerunt? Num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiaris vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam cum Lænati, & Rutilio consulibus in consilio, deprecaturum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset paruissem. Videtis quam nefaria vox! & herclè ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, poenas Reipub. graves, iustasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Luscini familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis unâ Consulæ,

Consules, & collegas in Censura: tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriae traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra iusjurandum, contra Remp. esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse; cum illi sanctissimi viri fuerint. Aequè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem accerrimus inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio, curriculòque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile Pop. Ro. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui; quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non quo dicere. Nam Carbonem quoque, quem modò posuimus, propter recentem poenam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectè, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cū semel cæpit, labitur. Videtis, in tabella jam antè quāta sit facta labe, primò Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. à Senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim dis-

* Hoffs.
Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

cent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in eulmodi amicitias ignati casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discediant; Improbis autem pœna statuenda est: nec minor verò iis, qui sequuti erunt alterum, quàm iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior: qui cum Imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium nissus esset, ingratae patriæ * injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inventus est nemo: itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensus, non modò excusatione amicitiae regenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicù, bellù patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodiè sit.

* *Aliis in.*
vidiam.
Coriolanus,
& Themistocles mortem sibi consciverunt.

HÆc igitur prima lex amicitiae sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: cõsiliũ verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum benè suadentium valeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & auctoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. Sed nihil est, quod illi non perse-

persequantur suis argutiis; partim fugiendas esse nimias amicitias; ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus; satis superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiarum, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quā frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autē dicere aiunt etiam aulicò inhumanius, (quem locum breviter perstrinxi paulò antè,) praesidii, ad iunctumque causā, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expectandas. Itaque, ut quisque minimū firmitatis habeat minimūque virium; ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum praesidia querant quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O praclarā sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quā à Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil iucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neque enim est contentaneū, ullam honestam rem, actionēve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptā deponere. Quod si curā fugimus, virtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cū aliqua cura res sibi cōtrarias aspernetur, atq; oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrè si cadit, in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatā humanitatem arbitremur; quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam

Παύλας.

Solem è mūdo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt. * Severitas.

Proprium animi bene constituti.

In Stoicos

Amicitia ex
amore nas-
cens.Morum si-
militudo a-
micitiā
contrahit.ἡμῶν ἡμῶν
φίλων

* immunis.

suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem, & hominem; sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atq; tractabilis; ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quæ obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat à vita amicitiam non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum contigit, amor ibi exoritur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, vestitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum, officiorumque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: conceditur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi, quasi propinquitate conjunctos, atque naturâ. Nihil est enim appetentius similitudinem sui, nihil rapacius, quàm Natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariâ benevolentiam esse, quæ est amicitie fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: nō est enim inhumana virtus, neq; * immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque

eisque optimè consulere soleat: quod non faceret
 profectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque e-
 tiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causà fin-
 gunt amicitias, arabilissimum nodum amicitiae tol-
 lere. Non enim tam Vtilitas parva per amicum,
 quàm amici Amor ipse delectat. Tùmque illud fit,
 quod ab amico est profectum, jucundum, si cum a-
 more, & studio est profectum. Tantùmque abest,
 ut amicitiae propter indigentiam colantur; ut ii, qui
 opibus & copiis, maximeque virtute præditi (in qua
 plurimum est præsidii) minimè alterius indigeant,
 liberalissimi sint, & beneficentissimi: atque haud
 scio, anne opus sit quidem, nihil unquam omnino
 deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si
 nunquam studio, nunquam consilio, nunquam ope-
 ra nostra nec domi, nec militiae Scipio eguisset? non
 igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam con-
 sequuta est. Non ergo erunt homines divitiis afflu-
 entes audiendi, si quando de amicitia, quam nec
 usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt.
 Nam quis est (proh Deum fidem atque hominum!)
 qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab
 ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque
 in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est
 tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla
 charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fidu-
 cia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nul-
 lus locus est amicitiae. Quis enim aut cum diligit,
 quem metuit: aut cum, à quo se merui putat? Co-
 luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad
 tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint;
 tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
 Quod Tarquinius dixisse ferunt, tum cum exul
 esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset,
 quòsque infidos; cum jam neutris gratiam referre
 posset.

Tyranno-
 rum vita.

In adversis
 cognoscun-
 tur amici.

*Fortuna
caca.*

* Indulgere.

* Parantur.

*Melius lau-
dabilis que
est amicos,
quam divi-
tias parare.*

*Qui sunt in
amicitia
fines.*

posset. Quanquam miror, in illa superbia, & impo-
tunitate si quengquam habere potuit. Atque ut hu-
jus (quem dixi) mores veros amicos parare non po-
tuere: sic multorum opes præpotentium excludunt
amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna cæ-
ca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos cõ-
plexa est. Itaque illi effertur fastidio ferè, & con-
tumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato into-
lerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet
eos, qui antea commodis fuerant moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, spernuntque ab iis
veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem
stultius, quam, ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut
ita dicam) supellectilè? Etenim cætera cum parant,
cui parent, nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus
enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus, a-
micitiarum sua cuique permanet stabilis & certa pos-
sessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona
Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis,
non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini deligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probo: Vnam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos:
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum
erga nos benevolentia pariter, æqualiterque respon-
deat: Tertiam ut quanti quisque seipsum facit, tanti
fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus
assentior: nec enim illa prima vera est, ut queni-
admodum in se quisque, sic in amicum sit animatus.
Quam multa enim, quæ nostram causam nunquam fa-
ceremus, facimus causam amicorum? precari ab in-
digno,

digno, supplicare, tum acerbius in aliquem invchi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorû sunt honestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitia, ut par sit ratio acceptorum & datorû. Ditiôr mihi, & affluëntior videtur esse vera amicitia, nec observare strictè, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortune fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducâtque in spem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia constitutus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ita amare oportere, ut aliquando esset osus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quem admodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impudicus, & ambitiosus, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quinetiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm laxissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, communisque

Præcari amicis ab indigno.

Ad calculos revocare.

* Potius debet eniti.

Quousque
amicitia pro-
ducenda sit.

Difficile est
amicum ju-
dicare.

modisque amicorum necesse erit angi, dolere, invi-
dere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque
est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius
præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus
in amicitis comparandis, ut ne quando amare inci-
peremus eum, quem aliquando odisse possemus.
Quinetiam si minus felices in deligendo fuissetus;
ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tem-
pus cogitandum, putabat. His igitur finibus uten-
dum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum
sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum,
& voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut
etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ ami-
corum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum
aut de capite agatur, aut fama, declinandum est de
via, modo ne summa turpitudine sequatur. Est enim,
quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò neg-
ligenda est fama: Nec mediocre telum ad res geren-
das existimare oportet benevolentiam civium, quam
blanditiis, & assentationibus colligere turpe est.
Virtus, quam sequitur Charitas, minimè repudian-
da est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus
omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in
omnibus rebus homines diligentiores essent; ca-
pras, & oves quot quisque haberet, dicere posse: a-
micos quot haberet, non posse dicere: & in illis qui-
dem parandis curam adhibere, in amicis eligendis
negligentes esse, nec habere quasi signa quædam, &
notas, quibus eos qui ad amicitiam essent idonei, ju-
dicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constan-
tes eligendi: cujus generis est magna penuria: &
judicare difficile est sanè nisi expertum. Experi-
endum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit a-
micitia iudicium, tollitque experiendi potestatem.
Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum bene-

benevolentiae, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitias, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam saepe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam praeferre amicitiae sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiae, non anteponant? ut cum ex altera parte proposita haec sint, ex altera * vis amicitiae: non multo illa malint? Imbecilla enim * natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam si neglecta amicitia, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque verae amicitiae difficilissime reperiuntur in iis, qui in honoribus, Reque publicâ versantur. Vbi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (haec ut omittam) quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facile inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen haec duo levitatis, & infirmitatis plerisque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur, utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia praestiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaeque ejus, quam in amicitia quaerimus, Fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem praeterea, & communem, & consentientem, * & qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quae omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur,

& u.

* Int.
* Alia bu-
mana natura.

Fides stabili
lis amicitiae
fundamen-
tum.

* Alia, id
est, qui rebus

* *Okani.*

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendū eodē est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, Constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, ne quid si cūta sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatēque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdissimilis: Num quando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint antepōnēdi; ut equis vetulis teneros antepōnere solenius? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterum quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: veterūque illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quàm intrectato,

Tristitia &
severitas ab-
esse debent
ab amicitia.

Novi amici
non sunt ve-
teribus ante-
ponendi.

Notandum
proverbium.

intretrato, & novo. Nec modò in hoc, quod est ani-
 mal, sed in iis etiam quæ sunt inanimata, consuetu-
 do valet: cum locis etiam ipsis montosis delecte-
 mur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati su-
 mus. Sed maximum est in amicitia, superiorem pa-
 rem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam
 sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam)
 grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio,
 nunquam Munimio anteposuit, nunquam inferioris
 ordinis amicis. Q. verò Maximum, fratrem, egregi-
 um virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is
 anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suosq;
 omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod fa-
 ciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quàm
 præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti
 sunt, impertiant eam suis, communicentque cum
 proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si pro-
 pinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortu-
 nâ, eorum augeant opes, cisque honori sint & dig-
 nitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ig-
 norantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint,
 cum cogniti sunt, & aut Deorum, aut regum filii in-
 venti, retinent tamen charitatem in pastores, quos
 patres suos multos annos esse duxerunt. Quod qui-
 dem est multò profectò magis in veris patribus, cer-
 tisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis,
 omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in
 proximum quenq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in
 amicitia conjunctionisq; necessitudine superiores,
 exquare se cum inferioribus debent: sic inferiores
 dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut
 fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique
 aut queruntur semper aliquid, aut etiâ exprobrant;
 eoque magis, si aliquid habere se putant, quod of-
 ficiosè, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum
 queant

Superior æ-
 tate colen-
 dus est.

Meminisse
debet is, in
quem colla-
tum est be-
neficium,
non memo-
rare qui
contulit.

Scipio Ru-
tilium con-
sulem fecit.

* *Alia*

Labium.

Amicitia æ-
tate prove-
cta judican-
da sunt.

queant dicere. Odiosum sanè genus hominum of-
ficia exprobrantium; quæ neminisse debet is, in
quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia; sic quodam modo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fe-
rè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primum, quantum ipse efficere pos-
sit: Deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tumvis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit
Consulem efficere, fratrem ejus * Lucium non po-
tuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alte-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omnino amicitia, corroboratis jam confirmatisque
& ingeniis, & ætatibus, judicanda sunt. Nec, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint,
eos habere necessarios oportet, quos tum eodem stu-
dio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices,
& prædagogi jure vetustatis plurimum benevolentia
postulabunt, qui negligendi quidè non sunt, sed alio
quodam modo colendi; aliter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparis enim mores, dispa-
ria studia sequuntur; quorum dissimilitudo dissociat a-
micitias: nec ob aliã causam ullã boni improbis, im-
probi bonis amici esse non possint, nisi, quòd tanta
est inter eos, quanta maxima potest esse, minorum, stu-
diorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in a-
micitiis, ne quis intemperatã quadã benevolentia
(quod per se pè sit) impediat magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam
Neopto-

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impredientem, audire voluisset. Et saepe incidunt magnæ res, vt discendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetari. Est enim quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Etumpunt sepe vitia amicorum; tum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitie sunt remissione vsus eleuandæ, & (vt Catonem dicere audiui) disuendæ magis, quàm discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit; vt neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio, disunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, (vt fieri solet) facta erit, aut in Reipublicæ partibus dissensio intercesserit; (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitie depositæ, sed inimicitie etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicquam familiaritèr vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (vt scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. Vtrinq; egit grauièr, authoritate, & offensione animi non acerbo. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenierit, vt extincte potius amicitie, quàm oppressæ esse videantur.

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur.

Disuenda magis quam discindenda amicitia.

Q. Pompeius

Metellus.

Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitia, è quibus iurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt; & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neue indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum istud genus, (& quidem omnia praeclara rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maxime naturali caret amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, haec vis amicitiae, qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suae, sed quod per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperitur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, agrestibus, nantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsae diligant, (id enim pariter cum omni animante nascitur,) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit natura, qui & se ipse diligit; et alterum acquirit, cuius animu ita cum suo commisceat, ut efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudentè, amicum habere talenti volunt, quales ipsi esse non possunt: quaeque

Quis sit
amicus.

quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem primum, ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam iam dudum tractabamus, stabilitas amicitiae confirmari potest, cum homines benevolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri serviunt, imperabunt; deinde æquitate, iustitiâq; gaudebunt, omniâque alter pro altero suscipiet; neque quicquam unquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in ijs perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes; ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire; coniuncta & sociata cum altera perveniret; quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimûsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: ut cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum, maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtute opera danda est sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sapius) cum iudicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, iudicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus,

Amicus, vir bonus esse debet.

Nunquam nisi honestum & rectum petendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

Aporibegma.
Iudicandum est prius, quam diligamus.

*Num a-
gere.*

nus, quod vetatur veteri proverbio. Nam implicati
vltro & citro, vel vltu diuturno, vel etiam officijs, re-
pentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offen-
sione, ditumpimus. Quò etiam magis vituperanda
est rei tam maximè necessariæ tanta incuria. Vna est
enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate
omnes vno ore consentiunt; quanquam à multis ip-
sa virtus contemnitur & venditatio quædam, atque
ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt,
quos paruo contentos tenuis victus, cultusque dele-
ctat: honores verò, quorum cupiditate quidam in-
flamantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil in-
anius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quæ
quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui
pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem
sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt, & ij, qui
rerum cognitione, doctrinæque delectantur, & ij, qui
suum negotium gerunt otiosæ; postremò ij qui se to-
tos tradiderunt voluptatibus, sinè amicitia vitam
esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte
liberalitèr viuere. Serpit enim, nescio quo modo per
omnium vitam amicitia; nec vllam ætatis degendæ
rationem patitur esse expertè sui. Quinetiam, si quis
asperitate ea est, & inumanitate naturæ, vt congres-
sus, & societatem hominum fugiat, atq; oderit, qua-
lem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accipi-
mus; tamen is pati non possit, vt non acquirat ali-
quem, apud quem euomat virus acerbitalis suæ. At-
que hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset con-
tingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum fre-
quentia tolleret, & in solitudine vsipiam collocaret;
atque ibi suppedians omnium rerum, quas natura
desiderat abundantiam, & copiam, hominis omnino
aspiciendi potestatè eriperet: quis tam esset ferreus,
qui eam vitam ferre posset: cuiq; non auferret fru-
ctum

Timon.

ctum voluptatum omnium solitudo? Vtrum igitur illud est quod à Tarentino Archita (vt opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinem siderû perspexisset, inluauem illam admirationem ei fore: quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitariû nihil amat; semperq; ad aliquid tanquam adnunculum annititur, quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac querat, quid desideret: obsurdescimus tamē nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex vsus amicitiae, multaq; causæ suspicionum, offensionumq; dantur, quas tûm evitare, tûm eleuare, tûm ferre sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, vt & veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpè sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amicè, cum beneuolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit*. Molestia veritas est, siquidē ex ea nascitur odiû, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudē obsequio impletur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est; primum, vt monitio acerbitate; deinde obiurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libentè vtimur) comitas adhibeantatio vitiorum adiutrix procul amoueat, quæ non modò amico, sed ne libero quidem digna est. Alitè enim cum tyranno, alitè cum amico viuatur. Cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est.

Natura nihil solitari-um amat.

* Vtilitas.
An verum sit Terentianum illud: Obsequium amicos, veritas odium parit.

Tuendam esse alienationem.

Audienda est veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quòd ij scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiae; & alterù liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium oniria, nihil ad veritatem. Cùm autem oninium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maximè: delet enim veritatem, sinè qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cùm amicitiae vis sit in eo, ut vnus quasi animus fiat ex pluribus: quò id fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idémq; semper; sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperaui egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere, oninindò leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à verò, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata

& si.

Nota.

Amicitia.

& simulata à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex
 imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid
 intersit inter popularem, id est, assentatorem, & leuè
 ciuem, & inter constantem, seuerum & grauem. Qui-
 bus blanditijs C. Papyrius Consul nuper influebat *Papyrius.*
 in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis
 pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me;
 de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij im-
 mortales) fuit grauitas, quanta in oratione maiestas!
 vt faciliè ducem Populi Romæ, non comitè diceret: sed
 affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis
 suffragijs populi repudiata est, atq; (vt ad me redeâ)
 meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Man-
 cino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotijs
 C. Licinij Crassi * videbatur: cooptatio enim colle-
 giorum ad populi beneficium transferebatur. Atque *Al. iube-
 batur.*
 is primum instituit in forum * versibus agere cum ** Versus.*
 populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
 decorum immortalium, nobis defendentibus, faciliè
 vincebat. Atque id actum est Prætoris me quinquen-
 nio antequàm Consul sum factus. Itaque re magis,
 quàm authoritate causa illa defensa est: Quod si in
 scena, id est, in concione, in qua rebus fictis, & ad-
 umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si *scena.*
 modò id patefactum & illustratum est, quid in ami-
 citia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in
 qua nisi (vt dicitur) * apertum pectus videas, vnũq; ** Apertum.
 amici pectus.*
 ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne
 amare quidem, aut amari possis, cum id, quàm verè
 fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamuis
 periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, *Assentatio-
 nem amare,
 qui ipse sibi
 assentatur.*
 qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita sit, vt is,
 assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ip-
 se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni-
 nò est amans sui virtus: optimè enim se ipsa nouit;

quâunque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum * voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auger assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allestant, & inuitant, tamen etiam grauiores, constantiorésq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, ut in Epicureo.

*Hodie me ante omnes comens stultes, senes
Vesalis, etque luteris lutiſsimè.*

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, æprovidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est, sapientium, (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, &

* *Voluptatem.*

Semper auget assentatio.

Nota.

Alias desce-
xit Epilogus
disputationis
de amicitia.

tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ tùm se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitque in alio, ad id se admouet, vicissimque accipit illud, quod in altero est, ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæ sita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. Hæc nos adolescentes beneuolentia, senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium: Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: vt ego in vestra & in Q. Tuberonis; equidem etiam admodū adolescentis, P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quandoquidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, vt cum æqualibus possis viuere, quibuscum tanquam de carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (vt dicitur) peruenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiæque sublata, omnis est de vita sublata incunditas. Mihi quidē Scipio, quanquam est subito ereptus, viuit tamen, semperque viuet. Virtutem enim semper amari illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris et ite clara, & insignis. Nemo vnquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam

Virtus conciliat amicitias & conseruat. Quid sit amicitia.

danı putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de Republica consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempusque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria, si vnà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Et si planè illis orbarus essem, magnum tamen afferet mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lelý, seu de amicitia Finis.

M. T. CICERONIS CATO
MAIOR, SEV DE SENECTVTE
ad T. Pomponium At-
ticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆ-
LIVS.

Præfatio.

Tite, si quid ego ad idro, curamucte.
uāso,

Quæ nunc te coquit, & versat sub
pellore fixa,

Ecquid erit pretu?

Præf.

Licet enim verbis ijsdem mihi
affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir
haud magna in re, sed fidei plenus: quanquam cer-
tò scio non ut Flaminium,

Sollicitari te (Tite) sic, noñesque, diēsque.

Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem,
tēque non cognomen solum Athenis deportasse, sed *Athenas*
humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum sentio inter-
dum, grauius commoueri: quarū consolarior, & ma-
ior est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere:
hoc enim onere (quod mihi tecum commune est)
aut iam vrgentis, aut certè aduentantis senectutis, &
te, & me ipsum leuari volo: etsi te quidem id mode-
stè, ac sapientè, sicut omnia, & ferre, & larurum esse
certò scio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo
uterque

Ti. honus, A-
risto Ch. us.
Personarum
dignita. ad-
dit orationi
authorita-
tem.

uterque nostrum communiter vteretur. Mihi qui-
dem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non
modò omnes abstergeret senectutis molestias; sed ef-
fecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nun-
quam igitur satis laudari dignè poterit Philosophia;
cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia
possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæ-
pè dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te mi-
simus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Ti-
thono, ut Aristoteli Chio, ne parum esset authoritatis,
tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorem
authoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium,
& Scipionem facimus admirantes, quòd is tam faci-
lè senectutem ferat; illique cum respondentem. Qui
si cruditiùs videbitur disputare, quàm consuevit ipse
in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum con-
stat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid
opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo ex-
plicabit nostram omnem de senectute sententiam.

DIALOGVS. P. SCIPIO, C.
LÆLIVS ET CATO IN-
TERLOCVTORES.

SCIPIO.

Æpenumero admirari soleo cum
hoc C. Lælio, tum cæterarum re-
rum tuam excellentem, M. Cato,
perfectamque sapientiam; cum vel
maximè, quòd senectutem tuam
nunquam tibi grauè esse senserim.
Quæ plarisque senibus sic odiosa est, ut onus se Æt-
na grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè,
Scipio & Læli, difficilem admirari videntini. Qui-
bus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatèque vi-
uendum,

uendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est Senectus, quam vt adipiscantur, omnes optant: eandem accusant adepti, tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. Primum, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quàm minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annû agerent, quàm si octogesimû? præterita enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultâ senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostrôque cognomine,) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam duccem tanquam Deum sequimur, eique paremus: A qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terreq; frugibus, maturitate tempestiua, quasi vitetum & caducum: quod ferendum est molliciori sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? L A E L. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniâ volumus, & speramus quidem senes fieri) multo ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. C A T O. Faciam verò, Læli, præsertim si utriusque vestrum gratum (vt dicis) futurum sit. S C I P. Volumus sanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam vitam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti. videre quale sit. C A T O. Faciam, vt potero, Læli: sæpè enim

Epiphonema
Nota.

Cato sapiens
dicebatur.
ita sup.

Quid si gi-
gantes cum
dijs bellare.
Quæstio.

Prouerbiū.

* Quā.

In moribus
est culpa, nō
in ætate.Themisto-
clis respon-
sio ad Serip-
hium quen-
dam.Senectutis
arma.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillime congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quod spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare; quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisque omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutē sine querela; qui, se & à libidinū vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despiccerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem; Imposititas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est, Læli. Est, vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, dignitatem tuam tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est illud quidem Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia; vt Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse; cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem affecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquā fuisses. Quod eodē modo de senectute potest dici. Neq; enim in sūma inopia leuissimè esse Senectus potest ne sapienti quidem: nec insipienti etiā in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diūque veris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deferunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maxi-

num est;) verum etiam, quia conscientia bene actæ
vitæ, multorumque benefactorum recordatio iu-
cundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui
Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æ-
qualem: Erat enim in illo viro comitate condita gra-
uitas; nec senectus mores mutauerat. Quanquam
eum colere cœpi non admodum, grandem natu, sed
tamen iam ætate prouectum. Anno enim post,
quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cūiq;
eo quartum Consule adolescentulus miles profectus
sum ad Capuam, quintòq; anno post ad Tarentum
Quæstor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus
sum prætor: quem magistratum gessi Consulibus
Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum
senex, suasor legis Cincie de donis, & muneribus
fuit. Sic & bella gerbat, ut adolescens, cū planè
grandis esset; & Annibalem, iuueniliter exultantem,
patientia sua mollescebat: de quo præclare familiaris
noster Ennius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit;
Cū quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso
oppido, fugerat in arcem, glorianti, atq; ita dicenti;
Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, in-
quit, ridens; nā nisi tu amississes, ego nunquā recep-
issem. Nec verò in armis præstantior, quàm in toga; qui
consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C.
Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrū
Picenum, & Gallicū viritim contra Senatus autho-
ritatem diuidenti. Augurque cum esset, dicere ausus
est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute
gererentur; quæ contra Remp. fierent, contra au-
spicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed
nihil

Q. Fabrij
Max. gesta.

Capua Apu-
lia cimitas.

Cincie lex.

Cunctator
Fabius.

Fuga Sali-
natoria.

us me lo-
i. aruit.

nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filij tulit, clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cum legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus: sed intus, domique præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id quod evenit, illo extincto, unde discere, fore neminè. Quorsum igitur hec tam multa de Maximo? Qui profectò videtis, nefas esse dicta, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possant esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, navalisque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est enim quietè, & purè, & elegantè actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepinus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui cum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque unquam in suo studio, atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu velleret esse in vita: nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, fractus qui abe supremo
Vici Olympia, nunc tenus confectus quietescit.*

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probè meminisse potestis. Anno enim unde-

Isocrates
scripsit Pa-
nanthenai-
cum.

undevigesimo post ejus mortem, hi consules T. Flaminus & M. Atilius facti sunt: ille autem * Cæpio-
 no & Philippo iterum Consulibus mortuus est: cum
 ego quidē v. & lx. annos natus, legē Voconia voce
 magna, & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx.
 natus (tot enim vixi) Ennius ita ferebat duo quæ
 maxima putantur, onera, Paupertatem, & Senectutem,
 ut eis penē delectari videretur. Etenim, cū com-
 plector animo, quatuor causas reperio, cur senectus
 misera videatur: unam, quod a vocet à rebus geren-
 diis: alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam,
 quod priver omnibus ferē voluptatibus: quartam,
 quod haud procul absit à morte. Earum si placet,
 causarum, quantum quæque valeat, quantumque ju-
 sta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis se-
 nectus abstrahit. Quibus? an iis quæ geruntur ju-
 ventute, & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt
 quæ vel infirmis corporibus, animo tamen admini-
 strentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil
 L. Paulus, pater tuus Scipio, socer optimi viri, filiū
 mei? Et cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncani,
 cū Remp. consilio, & autoritate defendebant, ni-
 hil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accede-
 bat etiam ut cæcus esset: tamen is cū sententia se-
 natus inclinaret ad pacem & scordus faciendum cum
 Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus per-
 secutus est Ennius.

* al. Scipio-
 one.
 Lex Voco-
 nia.

Cur senectus
 misera vide-
 atur.

Prima viri-
 peratio se-
 nectutis, se-
 necture im-
 pedimento
 non esse re-
 bus geren-
 diis.

Appius cæ-
 cus.

Quod vobis mentes, rectæ quæ stare solebant

Ante hac, dementi sese flexere ruina?

Cæteræque gravissimæ. Notum enim vobis carmen
 est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc
 ille egit septem & decem annis post alterum Consu-
 latum; cū inter duos Consulatus anni x. interflux-
 isset, Censorque ante consu'atum superiorem fu-
 isset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanē

N

fuisse:

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similisque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus: Non facit ea, quæ juvenes: at verò multò majora, & meliora facit. Nō enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & autoritate, & sententia: quibus non modò non orbat, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & quomodo Carthagini, male jam diu cogitati, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri designā, quā illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales Dii tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & trigessimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni cōsequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, novem annis post meum consulatū, cum Consul iterū, me Consule, creatus esset. Nū igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pæniteret? nec enim excursionē, nec saltū, nec eminus hastis, aut comminus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatū. Apud Lacedæmonios quidem ita, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire volēt externa, maximas Respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas, & restitutas reperietis. Credo, quī vestram Remp. tantam amissistis tā citò?

Senatus à
senio.

senes, unde

senia
sumum
consilium,
apud Lacedæmonios.

sic enim percontanti, ut est in Nævii Poetæ Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

*Iambicus te-
tramer.
Memoriam
in senectute
non minui.
Themisto-
clis memo-
ria.*

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censeatis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, *Lyſinachum* salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos. Nec, sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò ququam senem audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminere, vadi monia constituta, qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam privata, & quietâ. Sophocles ad summam senectutem tragedias fecit: qui propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est: ut, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam quam in manibus habebat, & proximè scripserat, *Oedipum Coloneum* recitasse iudicibus, quæfissèq; num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num *Hesiodum*, num *Simonidem*, num *Stesichorum*, num, quos antè dixi, *Isocratem*, *Gorgiam*, num *Homerum*, num *Philosophorum principes*, *Pythagoram*, *Democritum*, num *Platonem*, num

*Sophocles.
Senectutem
non esse re-
motam à re-
bus geren-
diâ.*

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenē Stoicum coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia onittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos * vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum nō putet posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omninò pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores quæ alteri seculo profut.

Statii duo fueru. t.

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis is senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus; qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prode. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente quàm illud:

Statius Cæcilius.

*Adde post senectus, si nihil quicquam aliud vitæ
Apportes secum, cum advenit, unum id est satis,
Quod diu vivendo, multa quæ non vult, vides:*

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius viciosius:

*Tum etiam in senectâ hoc de puto miserrimum,
Sentire ea gæte esse odiosum se alteri.*

Iucundum potius, quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur; leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutû studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiâ sit operosa,

& semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem in versibus gloriantem vidimus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici: Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cùm fecisset Socratem in fidebus audirem; vellem equidem & illud; (discebant enim fidebus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Solon's vers.
sus.

παλαιός εστιν
αὖτις, καὶ ἄρτι
ἀδιδάσκειν.

Cato senex
Græcas literas
didicit,
quas puer
contemplerat.

Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut elephantis, desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ qui cum jam senex eisset, athletasque se in curriculo exercètes videret, aspexisse lacertos suos, dicitur, illacrimansque dixisse; At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquàm es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis ante T. Cornelianus, nihil modò P. Crassus; à quibus iura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, nectuo, ne languescat senectute; est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet, etiam nescio quo pacto, in senectute; quod equidem nò amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitque per se ipse sibi audientiam discreti senis comp-

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem hoc miseram non esse, quòd corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

ta & mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute, stipata studiis juventutis? Anne eas quidē vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidē opere quid potest esse præclarior? Mihi verò C. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiiis efficitur sapius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effectum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatiq̃ nostræ conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: Quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quantum annum ago & octogessimum,

Cyri senis
fortitudo.

Scipium laudare senex
quis potest.
Nestoris senectus & eloquentia in
Iliad. primo
Decem Nestoris similes
optat Agamemnon in
secundo
Iliad.

sum, equidem posse vellem idem gloriari, quod
 Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem
 his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut
 Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania
 fuerim, aut quadriennio post, cum Tribunus milita-
 ris depugnavi apud Thermopylas, M. Attilio Gla-
 brione consule, sed tamen, ut vos videtis, non pla-
 ne me enervavit, non afflixit senectus: non curia
 vires meas desiderat, non rostra, non amici, non cli-
 entes, non hospites. Nec enim unquam sum assen-
 sus illi veteri, laudatōque proverbio, quod monet,
 Mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò
 me minus diu senem esse mallet, quàm esse senem,
 antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me
 * valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo vi-
 rium quàm vestrum utervis. Nec vos quidē T. Pon-
 tiū centurionis vires habetis. Num idcirco ille est
 præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit,
 & tantum, quantum quisque potest, nitatur: nã ille
 non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ
 per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum hume-
 tis sustineret bovem: utrū igitur has corporis, an
 Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique
 isto bono utare, dum adsit; cum absit, ne requiras:
 nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum ætate
 progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus
 est certus ætatis, & via una naturæ, eaque simplex;
 suæque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ve-
 nia infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum,
 & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis
 maturitas naturale quiddam habet, quod quotem-
 pore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, ho-
 spes tuus Massinissa quæ faciat hodie, nonaginta an-
 nos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum
 omninò non ascendere: cum equo, ex equo non
 descendere;

* Voluit.
 T. Pontii
 robur.

Milo.

Maturitas
 senectutis.
 Massinissa
 rex Mau-
 ritaniæ.

descendere; nullo inbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires; nec postulatur quidem vires à senectute: ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidē non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentia & compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires: nō opprimantur. Nec verò corpori solū subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingravescent, animi autem se exercendo levantur. Nā quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inentis ignavia, somniculosa senectutis. Vt petulantia, ut libido magis est adolescē-

* *Corrigenda*
Documenta
ad resiten-
dum senec-
tuti.

Corpus ex-
ercitatione
ingravescit,
animus le-
vatur.

tum, quàm senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stulticia (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat, non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant: vigeat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentum, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi nunc quàm maxime conficio orationes. Ius augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor; Pythagoreorumq; more, exerceñde memorię gratiã, quid quoquo die dixerim, audeverim, egerim, cõmemoro vespere. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his disudans atque elaborans, corporis vires non magno perè desidero. Adsum amicis, venio in Senatam frequens; ultróque assero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirè tamè me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit æcta vita. Semper enim in iis studiis, laboribúque viventi non intelligitur, quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguatur.

Sequitur

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Tertia vitu-
peratio sene-
ctutis sene-
ctutem mise-
ram nō esse,
quōd privet
Voluptati-
bus Oratio
Architæ con-
tra volupta-
tem. 1

Menti vo-
luptas ini-
mica.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quōd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum manus ætatis ! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri ; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam : cujus voluptatis avidæ libidines, temerè, & effrenatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiōes, hinc Rerum publicæ everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, dicebat : nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret : stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cùmque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset ; huic divino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi possèt, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi possèt maxima : nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi possèt. Quocirca nihil esse tã detestabile, tamque pestiferum, quàm voluptatem ; Siquidem ea, cum major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à minoribus natu accepisse

accepisse dicebat : cum quidem ei sermoni interfuis-
 set Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L.
 Emilio, Appio Claudio Consulibus, reperio. Quo-
 rum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ra-
 tione, & sapiētia non possumus, magnam habendam
 senectuti gratiā, quæ effecerit, ut id nō liberet, quod
 non oporteret. Impedit enim consilium voluptas ra-
 tioni inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit
 oculos, nec habet ullum cum virtute commercium.
 Invitus quidem feci, ut fortissimū viri T. Flamini fra-
 trem, L. Flaminium ē Senatu ejicerem, septem annis
 postquam Consul fuisset : sed notandum libidinem
 putavi. Ille enim cū esset Consul in Gallia, exora-
 tus est in convivio à scorto; ut securi feriret aliquem
 eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis.
 Hic Tito fratre suo, Censore (qui proximus ante me
 fuerat) elapsus est : mihi verò, & Flacco neutiquam
 probari potuit tam flagitiosa, & tam perditā libido,
 quæ cum probo privato conjungeret Imperii dede-
 cus. Sæpē à majoribus natu audiivi, qui se porro pu-
 eros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum
 C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum
 legatus esset, audisset à Thessalo Cineā, Athenis
 quendam esse, qui se sapientem prosteretur, cū-
 que dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem
 esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium,
 & Titum Coruncanum optare solitos, ut id Samni-
 tibus, ipsique Pyrrho perluaderetur; quò facilius
 vinci possent, cū se voluptatibus dedissent. Vixe-
 rat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antē
 eum Consulem se pro Republica quarto consulatu
 devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Co-
 runcanus; qui tum ex sua vita, tum ex ejus, quem
 dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto ali-
 quid naturā pulchrum, atque præclarum, quod sua
 sponte

Plato quo
 tempore Ta-
 rentum ve-
 nerat.

Derestabile
 scelus à L.
 Flaminio fa-
 ctum ob vo-
 luptatem,

Fabricius.
 Pyrrhus:
 Epicurus
 Philosophus

P. Decius se
 pro Rep. de-
 vovit.

sponte peteretur; quòdque, sprete & contempta voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentiâ, cruditate & insomniis. Sed, si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facillè obsistimus; (Divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces,) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillum, M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna seneni sæpè videbam puer: delectabatur * cœreo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem, me Quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè, sed erat tamen quidam fervor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Benè enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt, melius, quàm Græci; qui hoc idem tum Compotationeni, tum Concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis cœniviis delector; nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi ser-

monis

Voluptas
malorum
esca.

Διόνειος, ὅτι
ἡλικία ἡ
ἀσπλῆ.

C. Duillus
primus Pœ-
nos classe
devicit.

* Cœreo fu-
nali.

Sodalitates.
Idæa sacra.

Quare dica-
tur convi-
vium.

monis aviditatem auxit; potionis, & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus; non intelligo, ne in istis quidā voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero & magisteria delectant à majoribus instituta; & is sermo, qui, more majorum, à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confecta ætate quæreret, utereturne rebus venericis: Dii meliora inquit: libenter verò istinc tanquam à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere; satiatis verò & expletis jucundius est carere, quam frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergo non desiderare, dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus etiam si non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamē etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium,

secunda

* Modus.

Xenophon-
tis symposi-
um.

* Vicissim
in hieme
aut Sol.

Pulchra Sophoclis responsio.

Cavea.

Emerita stipendia.

Proverbium.
Senectutis
voluptas.

Senes flu-
dioli.

Gallus a-
strologus.

Livius An-
dronicus.
* docuisti
legu Gaze.

Suade me-
dulla M. Ce-
thegus di-
ctum.

Solonis
dictum.
* ἡγεμονία
αἰν, πάλαι
ἀνθρώπων
* ἡγεμονία
Agriculturae
laus.

secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Si verò habeat aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinae, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimittendi penè cœli, atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui Scipio. Quoties illū lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? Quam delectabatur, cum defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? Quam gaudebat bello suo Punico Nervius? quam Truculento Plautus? quam Pseudolo? Vidi etiam senem Livium, qui cum septem annos ante, quam ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atque eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantem senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinae, quæ quidem prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescent: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) Senescere se multa indies addiscentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerumque maiore cum

cum scenore. Quanquam me quidem non fructus
 gloriæ, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat :
 quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum
 excepit, primum id occasum cohibet ; ex quo occa-
 sio, quæ hoc efficit, nominata est : deinde repescit
 vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbes-
 centem ex eo viriditatem ; quæ nixa fibris stirpium
 sensim adolescit, culmōque crecta geniculato, vagi-
 nis jam quasi pubescens includitur. E quibus cum
 emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, &
 contra avium minorum morsum munitur vallo ari-
 starum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa
 commemorem ? Satiari delectatione non possum ; ut
 me senectutis requiæ oblectamētumq; noscatis. O-
 mitto enim vim ipsā omnium, quæ generatur è terra,
 quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut
 ex cæterarū frugum, aut stirpium minutissimis semi-
 nibus tantos truncos, ramōsque procreat : malleoli,
 plantæ, sarmenta, * vivi radices, propagines, nonne
 ea efficiunt, ut quemuis non sine admiratione de-
 scendat ? Vitis, quæ naturā caduca est, & nisi sulca sit, ad
 terram fertur : eadem, ut se erigat claviculis suis,
 quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur :
 quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro
 amputans coercet ars agricolarum, ne sylvestrat sar-
 mentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque
 ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tan-
 quam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma di-
 citur ; à qua oriens uva sese ostendit ; quæ & succo
 terræ, & colore solis augescens, primò est peracer-
 ba gustatu ; deinde maturatu dulcescit, vestitā-
 que pampinis, nec modico tepore caret, & nimios
 Solis * defendat ardores. Qua quid potest esse tūm
 fructu lxtius, tūm aspectu pulchrius ? cuius quidem
 non utilitas me solum (ut antè dixi,) sed etiam
 cultura

Occasio.

Requiescem
 leges Priscia.
 nos. lib. 3.
 Acinum.
 Malleoli.
 Propago.
 * Vires, tra-
 daces.

Claviculi.

Gemma.

* de fugis &
 gis Gata.

Repasti-
nauo.
Stercoratio
Cato de re
Rustica.

Homerus
ante Heli-
dum.

Senatores
scors.

cultura, & ipsa natura delectat aduinculorum or-
dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vi-
riumi, sarmentorumque ea, quam dixi aliorum ampu-
tatio, & aliorum inmissio. Quid ego irrigationes?
quid agri fossiones, repastinationesque proferam,
quibus sit multò terra fecundior? Quid de utilitate
loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus
rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum
quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Ho-
merus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit,
Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è si-
lio, colentem agrum, & eum stercorantem facit.
Nec verò segetibus solum & patris, & vineis, & ar-
bustis res rusticae laturae sunt, sed pomariis etiam &
hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus,
tum florum omnium varietate. Nec consitiones mo-
dò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil in-
venit agricultura solertius. Possum persequi multa
oblectamenta rerum rusticarum, sed ea ipsa quae dixi
sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & stu-
dio rerum rusticarum proventus sum; & senectus est
naturà loquacior, ne ab omnibus eam vitis videar
vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Sam-
nitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, con-
sumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem vil-
lam ego contemplans (abest enim non longè à me)
admirari satis non possum vel ipsius hominis conti-
nentiam vel temporum disciplinam. Curio ad focum
sedenti magnum auri pondus Samnites cum attu-
lissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum ha-
bere, præclarum sibi videri dixit; sed eis, qui habe-
rent aurum, imperare. Poteratne tantus animus
non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad
agricolas ne à me ipso recedam. In agris erant tum
senatores, id est, senes: Siquidem L. Quintio
Cincinnato

Cincinnati in agro aranti nunciatum est, cum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu, magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnū appetentem, & occupare volentē interemit. A villa in Senatum accersebantur & Curius & ceteri senes, ex quo, qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabant? Meā quidem sententiā, haud scio, hāc an ulla vitā beatior esse posset: neq; solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate, copiāque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assidue domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria est, vil' aque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam, hortum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate aut arborum ordinibus, aut vineatum, olivetorumve specie dicam? Brevi expediam. Agro bene culto nihil potest esse; nec usu uberius; nec specie ornatus; ad quem fruendū non modo non retardat, verū etiam invitat, atque allecat senectus. Vbi enim potest illa ætas aut melius, aut equè calefcere, vel aplicatione, vel igni, vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi narrationes, & cursus: nobis senibus ex huiusmodi multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè, ut facitis.

O

Quam

A villa in Senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* Ico. Marcellus legit, agricultione, duadus dictionibus, a vitio scriptoris nescio.

Succidia.

Ager bene cultus.

Agricari.

Tali. Tessera.

Xenophon-
tis Oecono-
micus.
Cyrus.
Lyander.

Quincunx.

Cyrus bea-
tus, a Lyan-
dio appella-
tus.
Virtuti for-
tuna comes.
M. Valerius
Corvicius.

Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo li-
bro, qui est de tuendâ re familiari, qui Oeconomiceus
inscribitur? Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale
videri, quàm studium agricolendi; Socrates in eo
libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem,
Persarum Regem, præstantem ingenio, atq; imperii
gloriâ (cùm Lyander Lacedæmonius, vir summæ
virtutis, venisset ad eum Sardis, eisq; dona à sociis
attulisset) & cæteris in rebus coniem erga Lysan-
dram atque humanum fuisse, & ei quendam consp-
tum agrum, diligentèr consitum, ostendisse. Cùm
autem admiraretur Lyander & proceritates arborum,
& directos in quincuncem ordines, & humum
subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui
afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non
modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo
essent illa dimensâ, atque descripta: & ei Cyrum re-
spondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei
sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum
arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, in-
tuerente purpuram ejus, & nitorem corporis, orna-
tûmque Persicum multo auro, multisq; gemmis,
dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam
virtutis tuae fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortu-
nâ frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs
& cæterarum rerum & imprimis agricolendi studia
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesi-
mum annu vitam perduxisse, cum esset (exacâ jam
ætate) in agris, eòque coleret: cujus inter primum
& sextum Consulatum, sex & quadraginta anni in-
terfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores
nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus
illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in
hoc beator, quàm media, quòd authoritatis plura ha-
bebat,

bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis est autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atrilio Calatino? in quem illud elogium unicum;

Vno ore plurimæ consentiunt gentes, Populi

Præmarium fuisse virum.

Notū est totū ejus carmē incisum in sepulchro. Iure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esse fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pontificem maximum; quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut ut, jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates. Sed in omni ratione mementore, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatē asserre possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atq; communia, saluari, appeti, decedi, assurgere, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optinere morata, ita diligentissimè observantur. Lyfandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum: Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consensu locum ei à suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmo-

** Concinnus.
Elogium.*

*Ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ
ἰσὶν ἡλικίας
αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἔργῳ.*

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

*• Alias se-
sum.
Athenienses
sciunt quæ
recta sunt,
sed facere
nolunt.*

nios accessisset, qui, cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum scellum recepiſſe. Quibus cum à cuncto consensu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus inprimis, quod ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed iis etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide uti sunt, si mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe; nec, tanquã in exercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes, si querimus etiã avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iuste, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici illud: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora sunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus qui in Adelpis sunt, quanto in altero duritas, in altero comitas: sic se res habent. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coarcescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbicatem nullo modo. Avartitia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quò minus viæ restat, eò plus vitici querere?

Quarta restat causa, quæ maxime augere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest

test longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longâ aetate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omninò extinguit animum, aut etiam appetenda, si aliquò cum deducit, ubi sit futurus eternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, sit aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omninò civitates essent. Sed redeo ad mortem imponentem. Quid illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tu, in expectatis, ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa proveris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò melior cōditione, quàm adolescens, cum id quod sperat ille, hic jam allecutus est. Ille vult diu vivere hic diu vixit. Quanquam (ô Dii boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illum, quod præterit, effluxit:

*Senectutem
hoc miseram
non esse,
quod haud
procul absit
a morte.*

*Hip. Aphor.
Seniores,
juvenibus,
ut plurimum
ægrotant
minus.*

*Omni ætati
mortem esse
communem.*

*At. Non senis
quàm adoles-
centis con-
ditio.*

*Tartessio-
rum rex.*

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histriioni ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestèque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatē, autumnūque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructos futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est, (ut sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturā, quàm senibus emori? quod idem contigit adolescentibus adversante & repugnante naturā. Itaque adolescentes mori sic nūhi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi aveliuntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quæ mihi quidē tam jucunda est, ut quò propius ad mortem accedam eò citius quasi terrā videar videre, aliquandòq; in Portū ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatū certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia & fortior.

Hoc

* Vivendum.

Ver.

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors. Nota.

Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est : quum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret: respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus; cum integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, Natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, Natura dissolvit. Nam omnis conglutinationo recens, ægrè inveterata, facillimè divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratq; Pythagoras, in jussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis

Solonis responsum.

elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credendo suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu

Ennii versus.

Faxit; cur? Volito vivu' per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentiâ debet

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur.

esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moricundum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De quâ non ita longâ disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberandâ patriâ est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus; ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pænis vel

Qui pro pa-
tria mortui
sint.

corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tu-
um L. Paulum, qui morte sua huius collegæ in Can-
nensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum,
cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis ho-
nore sepulturæ carere passus est: sed legiones qui-
dem nostras (quod scripsi in Originibus, in eum lo-
cum sæpe profectas) lacri animo, & erecto, unde
se nunquam rediuras arbitrarentur. Quod igitur a-
dolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed eti-
am rustici contemnunt, id docti senes extimescent?)

Varia etatū
studia.

Ætas media.

omniind (ut mihi quidem videtur) rerum omnium
satietas, vitæ facit satietatem.) Sunt pueritiæ certa
studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt
& incuntis adolescentiæ: num ea jam cōstans requi-
rit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis,
ne ea quidem in senectute queruntur. Sunt autem
extrema quedam studia senectutis: ergo & superio-
rum etatum studia occidunt, sic occidunt etiam se-
nectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus
maturum mortis affert. (Equidem non video, cur,
quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vo-
bis: quod eo melius cernere mihi videor, quo ab ea
propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque
C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere
arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita no-
minanda. Nam dum sumus in his inclusi compagi-
bus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi
opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex al-
tissimo domicilio depressus, & quasi demersus in
terram, locum divinæ naturæ, ætenuatq; contra-
rium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos
in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur,
quique cœlestem ordinem contemplantes, imita-
rentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me
solum ratio, ac disputatio in pulit, ut ita crederem,
sed

Vita vera.

Quare ani-
mus immor-
talis in cor-
pora huma-
na infusus sit

sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas Audiebam Pythagoram, Pythagoricèque, incolaspene nostros (qui essent talici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex universà mente divinà delibatos animos haberent. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorū disservisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem: cumque animus semper agitur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus.) Et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi, quod si non possit, non posse interire. Magnæque esse argumento, homines scire pleræque antequàm nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeritè res innumerabiles arripiant, ut eas non tam primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hec Platonis sunt ferè (Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filii, me cum à vobis discessero, nunquam, aut nullum fortè, nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eu n esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundè igitur esse creditote etiam si nullum videbitis. Nec verò clamorem virorum post mortem honores permanerent, si nihil communis foris animi esset, quo diutius memoria sui teneremus: Mihi quidem nunquam persuaderi potuit; animos, dum in corporibus essent,

Animorum
immortalitas
probat.
Hæc Aristot.

Verba Cyri
morientis,
c. 1. v. 1. p. 2.
dis. apud
Xenophontem.

immorta-

mortalibus, vivere: cum exissent ex iis, emori: nec verò tum animū esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum, omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur cæterarum rerum, perspicuum est, quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Tam verò, videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc ita sint, sic me colite, inquit, ut Deū, sin unā interiorus est animus cū corpore, vos tamē Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuetur, & regunt, memoriam nostram, inviolatæque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens: Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosque domi, militæque suscepturum fuisse, iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset otiosam ætatem, & quietā, sine ullo labore, & contentione, traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è vita, tum denique victurus esset, quod quidem ni ita se haberet, ut animi

Nihil tam
morti simile,
quàm som-
nus.

immortales essent, haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalẽ gloriam niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem et feror studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum convenire ayeo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neve tãquam Peliam recoxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valdè recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sanè; habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem: & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diè, cū ad illud divinorū amicorū concilium, certūque proficiscar; & cum ex hac turbā, & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nem-o pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contrā decui, ab illo meum. Animus verò non me deferens, sed respectans, in ea prof. & loca discessit, quòd mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrens, sed me ipse consolabar: existimens

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes vero æquissimo.

* Laurentius Valla cap. 98 lib. 5. legit habeo, atq; ita legisse videtur. Theodo.

Gaza.

* Proverbis, al.

Pilam recoxerit.

Sic vixit Cato, ut fustis senatum non existimet.

Commorandi non habitandi diver-

torium habemus.

existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lelio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod, si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro; nec mihi hunc errorem, quod, delector, dum vivo, extorqueri volo: si mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen, extingui homini suo tempore, optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem

Senectus
peractio æ-
tatis.

per actio ætatis est tanquam fabule, cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. T. CICERONIS DE SENECTUTE FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PA-
RADOXA, AD MARCVM
BRVTVM.

Nimadverti, Brute, sepe Catonem
avunculum tuum, cum in Senatu
sententiam diceret, locos graves
ex Philosophiâ tractare, abhor-
rentes ab hoc usu forensi, & pub-
lico sed dicendo consequi tamen,
ut illa etiâ populo probabilia vi-
derentur. Quod eò minus est illi, quàm aut tibi, aut
nobis, quia nos eâ Philosophiâ plus utimur, quæ pe-
perit dicendi copiam, & in quâ dicuntur ea, quæ non
multum discrepant opinione populari. Cato, autē
perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ nō
sanè probantur in vulgus: & in ea est heresi, quæ nul-
lum sequitur florem orationis, neque dilatat argu-
mentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi
punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam in-
credibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil
tam horridum, tam incultum, quod non splendeat
oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita pu-
tarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi,
de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis,
de Diis immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè
solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere.
Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasii, & in o-
mnibus Stoici probant, ludens comeci in communes lo-
cos. Quæ quia sunt admirabilia, contrariæque opinio-
nem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellan-
tur: tentavi volui possentne proferri in lucem, id
est, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia
quædam

Paradoxa, id
est præter
opinionem.

quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista, *κατὰ δῖον* quæ appellatur, maximè videntur esse Socratica, longèque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractionibus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *ῥητορικά*, ad nostrum hoc oratoris transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidias tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex eboræ,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθόν, τὸ καλόν: id est,
Quod solum bonum, honestum.

Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetendis, esse numerandas duxi, quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quæ equidem continentissimi norum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda, cum re, ac factis longè sitèr judicavissent. Potestne bonum cuiquam male esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? At qui ista omnia talia videmus

Pecunia &
id genus non
est in bonis
connume-
randa.

ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Necnon sæpe laudabo sapientem illum, Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes. Cujus cum patriam Prienem cepisset hostis; ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent: cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid est igitur, quæret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum, lentius disputantur: vitæ, atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti, ad avaritiam aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates: Ponite ante oculos unumquemque regem; vultis, incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum: iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minùsne gratas Diis immortalibus capedines, ac scitiles urnulas fuisse, quam delicatas aliorum paternas arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Bru-

Epiphone:
na, quo cō-
cludi Bian-
tis senten-
tiam.

Pulchra
distributio.

Inductione
probat divi-
tias à vere-
ribus Roma-
nis non ha-
bitas in cibo
bonorum.

Enumeratio
vehemens &
copiosa.

* Alias, An
putabimus
quenquam
horum cogi-
tasse quic-
quam in vita
sibi expeten-
dam?
Permissio
amarulenta.

Voluptas
non est sum-
mum bonum.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porseuæ & Q. Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coelitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium devovit, ac inmisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curii sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? veniant igitur irrisores hujus orationis, ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicuius, qui niarmoreis tectis ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui celato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arte tenent, accuratèque defendunt, voluptatem esse summam Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi, sive Deus, sive mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abicies, atque posternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem putes

putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non cum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximi boni particeps, ita & laudabilis maximè; neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habet, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorum virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ se & prædicatione effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinij defenditur) in rebus bonis habenda non est, eâque, quo est maior, eo magis mentem à sua sede, & statu dimouet: profectò, nihil est aliud benè, & beatè viuere, nisi honestè & rectè viuere.

Repugnat bono, malis. rem non facere. Assumptio argumentationis.

Extollis.

Conclusio

Oni autemque à deo est opus beatitudinis id est,

Quod se ipsa contenta virtus ad beatè viuendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum vnquam putauì. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse, qui, tot virtutum præsidio munitus, tantòque comitatu circumspectus, cum corpus eius caperetur, capì certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus: in aduersis vnus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se vno sua ponit omnia. Cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna? huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permanens sibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij nimis: mihi verò quic-

Inductio à loco conu. gatorum.

*Capitur. *Capit.

Probat nec
mortem, nec
exilium ma-
la esse.

quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem eueniret, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigila- uerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem: quem neque fortunæ temeritas, neque inuicorum labefactaret iniuria. Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur; non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile est ijs, qui- bus quasi circumscriptus est habitandi locus, non ijs, qui omnem orbem terrarum vnâ urbem esse ducunt. Te miserix, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidi- nes te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes, ne non di- uturnum sit futurum, times. Te conscientix stimu- lant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iu- dicioꝝ, atq; legum. Quocunque aspexisti, ut furia sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò, cuius virtus moresque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem, quicquid laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

*On enim mihi asperitatem: id est,
Æquolis esse peccata.*

PARUA, inquit, res est, atqui magna culpa. Nee- rim peccata rerum euentu, sed vitij hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquo

quoquò re verteris, vnum est. Auri nauem euerta gubernato, an palea, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapſa est alicuius libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: siquidem, est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare, cùm seniel transferis, ad augendum tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur, non licere. Id siquidem nec maius, nec minus vnum fieri potest: quoniam in eo est, peccatum, si non licuit; Quod semper vnum, & idem est: quæ ex eo peccato nascuntur, & qualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorum posse fieri facillimè potest perspicì. An virtutum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem cum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quo magis virtus sit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim si benè facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidè melius quicquam inueniri potest. Sequitur igitur, vt etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itaque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse

Aequalia
peccata.

Declarant
exempla,
quæ à speci-
ebus sumun-
tur per indu-
ctionem.
Similitudo.
Argumenta-
tio ex vi de-
finitionis.

Epiphonē-
ma.

Approbatio
ex coniuga-
tis.

est. A philosophis, inquis, ista sumis; Metuebam, ne à leonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras; nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hæc sententiâ non modò verior, sed ne vtior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) pauperem quis necet, an seruû? Nuda ista si ponas; iudicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita priuari, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adinui vita sinè scelere potest; & seruo sæpè, sine iniuriâ non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vitâ violandâ, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit; is qui aluit; is qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eoque poena maiore dignus est. Sed nos in vitâ, non quæ cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non

Ab exem-
plo,

non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paulò se mouit extrâ numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ vnâ breuior aut longior, exhibetur, & exploditur: in vitâ, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllabâ, te peccare dices? Poetam non audio in nugis; in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem suâ? quæ si visa sint breuiora, leuiora quàm possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

Exemplum
à minore.

*Omnes vultu populi iocundus, id est,
Omnes stultos insanire.*

EGO verò te non stultum, vt sepe; non improbum, vt semper; sed demens, & insanum * rebus * ad dicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt moribus, septus vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? Omnisne conuentus ferorum, & immanium? Omnisne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Num igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil valebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulsus magistratibus. Senatus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furorémque conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat; accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi, cū esset

Inuenitur in
P. Claudium,
Vide num
rationibus
sic legendum.
* Id est, pro-
babo.

iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinij tela contemplerim. Iactâ, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi; peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi fortè, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleritas facies inferebas: tunc meorum aliquid rure, aut deflagra arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod auitti potest. Si mihi eripuisses * diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus Resp. inuicta stat: si huius æterni beneficii immortalis memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maximè, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis; nisi fortè idem hostis, & ciuis esse potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, adésque sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquàmne, homo amentissime, te circumspicies? nunquàmne, quid facias, considerabis, nec quid loquere? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me ante gestas, esse susceptum? omnes scelerati atque impij, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiâ si solû non mutârunt. An, quû omnes leges te exulè
esse

* *Diuturnum.*

* *Quibus te inuictissima fiat Resp.*

Conclusio à contrario.

tas potestas viuēdi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi profectō qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui viuēdi via considerata, atq; prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximē esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libentē, ac liberē, cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodēque referuntur: nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quā ipsius voluntas, atque iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poeta dixit, Suis cuique singitur moribus. Soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod et si, ita esse, pluribus verbis differendum est: illud tamen * breui confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tā re est, quā dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat, quod videntur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eiicit, abeundum; minatur, extimescendum? Ego verō istum non modō seruum, sed nequissimum seruum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, vt in magna familia seruorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) sed tamen serui, Atticenses, topiarij: pari stultitia sunt, quos signa, quos cabula, quos celatum argentum, quos Corinthia opera,

* Breui confitendum est.

Epiphonem
quo claudit
sententiam.
Similitudo.

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus inquit, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed; vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerù cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui: gere igitur animum laude dignum. * Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti, omitto, vnde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt illa festiua? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipsa totâ Corinthum contempnisset, vtrum illum ciuem excellentem, an Atriensem seruum diligentem putaret? Reuiuifcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficijs vsum, barbatulos, mululos exceptantem de piscina, & pertractantem, & murenarum copiam gloriantem: nonne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissime seruitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quam nutum locupletis orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur.

* Hic locus
variat, de
quo vide ea
quæ post A-
notationes
Eratmi adie-
cimur.

* Captaurum
Murenam,
lampredam
vocat.

Seruitus ex
conscientia.
Adolescen-
tes dicit, qui
malos ciues
accusabant.

Seruitus quid
sit.

* Sic forte
melius. Nā
vobis uni-
uersis, quibus
& possumus,
& debemus
Dominum
mutare, &c.
Redit ad
Antonium,
& abruptè
concludit.

miratur. Quid horum est liberi? quid denique non
serui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ videtur
esse liberior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quàm
dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens?
Cethego homini non probatissimo, seruire res coe-
git eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera
mittere, noctu venire domum ad eum, precari, deni-
que supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas exi-
stimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus
excessit, & alius est Dominus exortus, ex conscientia
peccatorum timor? Quàm est illa misera, quàm du-
ra seruitus? Adolescentibus paulò loquacioribus est
seruiendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tan-
quam domini timentur. Iudex verò quantum habet
dominatum? quo timore nocentes afficit? An non
est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa, elo-
quentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sa-
piens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITUTE.
Quæ est ista seruitus? tam claro homini, tamque no-
bili? omnis animi debilitati, & humilis, & fracti
timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS
CUI QVAM SERVIRE. In libertatem vindicari
vult? Minime. Quid enim? adiungit, * NISI VO-
BIS VNIVERSIS: Dominum mutare, non liber
esse, vult. QVIEVS ET POSSVMVS, ET DEBE-
MVVS. Nos verò, si quidem animo excelsi, & alto, &
virtutibus exaggerato sumus, nec debemus; nec pos-
sumus. Tu posse te dicito, quandoquidem potes;
debere ne dixeris; quoniam nihil quisquā debet, ni-
si quod est turpe non reddere. Sed hæc hætenus:
Ille videat, quomodo Imperator esse possit; cum,
cum ne liberum quidem esse ratio, & veritas ipsa
conuincat.

*Om̃i m̃i & i om̃i ṽlenti.
Quod solus sapiens dices sit.*

Quæ

Contra M.
Crassum com-
muniom Ro-
manorum
diuitem.

QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu diues? Proh Dij immortales! egone me audiuisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu diues? Quid, si ne diues quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter viuendum facile contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat amplius, satiarus est, aut contentus etiam pecunia; concedo diues est. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse vllus: si quotidie fraudas, decipis, polciscis, pacisceris, auferis, eripis: si socios spolijs ætarium expilas: si testamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inane videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? Pecunia est opus. Duas? maiore: Plures? maiore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filiae: tot dotes magnam quærent pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possit, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus

* Satis
Conclusio.

Quem diuitem appellabat Crassus.

Declarat rem admitta similitudine.

* Intercessas. Dimissiones in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

populus Romanus ex tantis vestigalibus iam pridē vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquā eris diues, antequā tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquā obscurē tulisti. Nam, vt ijs, qui honestē rem quaerunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito; sic qui videt domum tuam pariter acculatorum, atque iudicum confociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te autore corruptelā iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, & intercessionibus pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum: ad facerandas, diripiendāque prouincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui caedes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublato tot homines, qui denique omnia venalia, delectum decretum; alienā, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium; quis hunc nō putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis vnquā hunc verē dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia; copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia; quam tu quoniam nunquā assequere, nunquā omnino es futurus diues. Meam autem quouiam pecuniam contemnis, & rectē: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque aestimanda res sit; vtrum tandem

tandem pluriſt estimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an responſum M. Curij hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis, Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hec proſectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluriſt estimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidẽ, vt quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiffimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute diuitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti, pluriſt quàm virtus eſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnũ veſtigial ſit parſimonia. Venio enim iam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuolum. Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis; illi aurata teſta in villis, & ſola marmorea facienti & ſigna, tabulas, ſupelleſtilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fornus, exiguus; ex nœo tenui veſtigiali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, mortui ac temporum vicio, aliquantum etiam ipſe fortasſe in huius ſeculi errore verſer? Marcus Manilius patrum noſtrorum nienioria (ne ſemper Curios, & * Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores ſumus, qui plura habemus? Vtinam quidem eſſemus. Sed non æſtimatione cenſus, verum victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum pecunia eſt; non eſſe emacem, veſtigial eſt: Contentum verò ſuis

Epiphonema, ex quo concluditur.

Concluſio per contentionem.

* C. Fabricium Luſcinum ſignificat, quem ter in his Paradoxis iam nominauit.

* Læſaps. Collatio cui ſubiungit explicationem ſententiæ.

Nota virtutis potentiam.

suis rebus esse, maxime sunt, certissimæque diuitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata, & a-reas quasdam magni æstiment, quòd ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis non modò non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. Sexto.

Vni in Africam venisseni, * M. Manilio Consule, ad quartam legionem Tribunis (vt scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quā vt Massinissam conuenerem: regem familie nostrae iustis de causis amicitium. Ad quem vt veni, complexus

* à Manlio
Consule de-
clarat ad q.

me senex collacrymauit; aliquātōq; post suspexit in caelum, & grates, inquit, tibi ago, suauis Sol, vobisque, reliqui coelites, quod antequā ex hac vita migro, conspicuo in meo regno & hīs testis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso rector. Ita nunquā ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percontatus est; multisque verbis vtrō citrōque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cū senex nihil, nisi de Africano, loqueretur, omniāque eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, vt cubitum discessimus, me & festum de via, & qui ad multā noctem vigilassem, artior, quā solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuri: sit enim ferē, vt cogitationes, sermonēque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet saepissimē vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine eius, quā ex ipso, erat notior.

Quem

Quem ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille. Ades inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidēsne illam urbem, quæ patere pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandā nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul euerteris; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. Cui autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censōrque fueris; & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; delegere iterum absens consul bellūmq; maximum conicies, Numantiamque excindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nepotismei. Hic tu Africane ostendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, consilijque tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies Solis anfractus reditusque conuerterit, duoque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te vnum, atque tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac, ne multa, dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingenuissentque cæteri vehementius, lenitèr attidens Scipio, Quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus; audite cætera. Sed, quo sis Africane, alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, vbi beati æuo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo,

De o, qui omnem hunc mundū regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quā concilia, cōtūsque hominum iure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & cōsultatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, et si eram pertentus, non tam metu mortis, quā insidiarū à meis, quæ sunt: an viveretne ipse, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitrarenur. Immo vero, inquit, ij vivunt, qui è corporum vinculis tanquā è carcere evolverunt: Vestra verò quæ dicitur vita, nō est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quen tu vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans fletu prohibebat: atque ego, ut primum fletu represso, loqui posse cōpi; Quæro, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid motor in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animarū mentibus, circulos suos, orbēsque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vitā migrandum est; ne munus humanū assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, iusticiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cælum, & in hunc cætum eorum, qui

iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammias elucens circulus) quem vos (ut à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquàm ex hoc loco vidimus; & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquàm suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facillè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, ut me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pæneret. Quà cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum vnus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt Septem, qui versantur retrò, contrario motu, atque cælum. Ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant, deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis, tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis, deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luninum reliquorum, mens nandi & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustraret, & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia, Nam
ca,

ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infinita est, & in eam feruntur omnia suo ^{aliis, nunt.} motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis impulsus & motu ipsorum orbium ^{aliis, com-} efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, ^{ficitur.} varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauius, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cæli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitior, acuto & excitato mouetur sono; grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines nervis inuitati, atque cantibus, aperiri sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ^{Catadupa.} ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut cum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequit aduersum, eiusque radijs acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac do-

num, quæ si tibi parua (vt est) ita videtur; hæc celestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitat, vastas solitudines interiectas. Hôsque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliques, partim * auersos, partim etiam aduersos stare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, & circumdatam cingulis; è quibus duos maximè inter se diuersos, & cæli verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos, obriguisse pruinâ vides: medium autem illud, & maximum Solis ardore torreret. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, (in quo qui insunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto non aue, quàm sit paruus, vides. Ex his ipsis cultis, notisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transire? Quis in reliquis orientis, aut * obcurtis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus an putatis, cernis profectò, quantis in angustis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuersis que nostrum, à patribus acceptas,

* *Transuersos.*

* *al absentis.*

* *a', nobis.*

reptas, posteris prodere; tamen, propter eluiones
 exultationesque terrarum, quas accidere tempore cer-
 to necesse est, non modò non æternam, sed ne diu-
 turnam quidem gloriam assequi possumus. Quid au-
 tem interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem
 fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui antè nati sint?
 Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri:
 cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen no-
 strum potest audiri, nemo vnus anni memoriã con-
 sequi possit. Homines enim populariter annum tan-
 tum modò solis, id est, vnus astri reditu metiuntur; re-
 ipsa autem cum ad idem, vndè semel profecta sunt
 cuncta astra redierint, eandemque rotius cœli de-
 scriptionem longis interuallis retulerint: tum ille
 verè vertens annus appellari potest in quo, vix dice-
 re audeo, quàm multa secula hominum teneantur.
 Namque, vt olim deficere sol hominibus, extingui-
 que visus est, tum Romuli animus hæc ipsa in templa
 penetrauit: ita quandoque eadem parte sol, eo-
 demque tempore iterum detecerit, tum, signis omni-
 bus ad idem principium, stellisque reuocatis, exple-
 tum annum habeto. Huius quidem anni nondum
 vigesimam partem scito esse conuersam. Quocircà,
 si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia
 sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est
 ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnus an-
 ni partem exiguum potest: igitur, altè spectare si vo-
 les, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri,
 neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs
 humanis ipem posueris rerum tuarum: sius te illece-
 bris, oportet, ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid
 de te alij loquentur, ipsi videant: sed loquentur ta-
 men. Sermo autem omnis ille, & angustius cingitur
 ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllò per-
 enn timerit, & obruitur hominum interitu, & obliui-

one posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò inquam, ô Africane, si quidem benè meritis de patria, quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen tanto præmio, proposito enitar multò vigilantius. Et ille; Tu verò eniterè, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque, is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus; & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quòd semper mouetur, æternum est; quòd autem motum affert alicui, id semper mouetur; quodque ipsum agitur aliunde quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri, quidè desinit; quin etiam ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam; nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura consistat, necesse est, nec vim vllā nanciscatur, quæ à primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur æternū id esse, quod à seipso moueatur: quis est, qui hanc

hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est vna ex omnibus, quæ sese moueat; neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc sedem, & donum suam peruolabit: Idque uciùs faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foràs, & ea, quæ extra erunt, contemplanis, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt; corporibus elapsi, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur.

Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO
SCIPIONIS
FINIS.

INDEX RERVM ET VER- BORVM.

A

A Effluencia Afric.	p32.98 lin. 13	Adolescentium pericula: tunc magis est, quam interitum.	200. vlt.
A bstinentia beneuolenti- am multitudinis conciliat.	99.2	Adolescentia multo plures, quam senectus, mortis causas habet.	213. 10
Academix ratio quid à cæteris differat.	70.5	Adolescentem inbecillitas co. fi. lij propria.	50. 54
Accij poetæ Versus de Atre.	143.13	Adulari, passiuè.	30.27
Accusatio multos illustrat.	86.39	Ab adulatoribus faciliè solueretur omnes.	ibid.
Accusatoris nomen fugiendum.	87.7	Adulator oculus.	184.20
Accusare innocentes, impium.	87.12	Æacus.	42.13
Accusatio laudem peperit L. Cras- so adolescenti.	85.28	Ædes ruinosæ & malè marentatæ.	123.70
Accusatio quibus de causis susci- pienda.	86. & 87	Ædilitatum splendor.	50.14
Acta agere.	180.1	Æginetis pollices præcisi.	170
Actio cognitioni anteponenda.	64.21	Ægina propinqua Piræo.	ibid.
Actione in omni suscipienda, con- sideranda sunt honestas & ef- ficiendi facultas.	33.2.	Æquitas lucet ipsa per se.	15
& modus.	59.6	Æfopus, fabularum actor.	49.
Adiuuare opera præstantius, quam pecunia.	88.4	Ætate ut quisq; ante celligina sen- tentia principatum tenet in gnum collegio.	212.
Admirabilitas quibus rebus com- paretur.	81.9	Ætate cuiq; sua tempestiuitas sua est.	199.28
Adolescentes quibus è rebus con- mendationem petere debeant.	85.1	Ætati cuique sua sunt studia.	216.12
Adolescens aliquid senile habere debet.	201.15	Ætatis correboratis amicis dicenda sunt.	170.19
Adolescentiæ vituperatio.	195.3	Æchionis tabula.	233.10
Adolescentiæ vet comparatur.	214.13	Africani dictum pulcherrimum.	32.16
		Africanus imitatus patrem.	98
		Africanus Prior, anno a te censo.	23
			100

INDEX RERVM,

sem M. Catonem, mortuus est.

	194.23
Africanus maior.	324.16
Africanus minor.	ibid.15
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam.	139.4
Agessilas.	73.10
Agis rex occisus.	99.28
Agraria lex Philippi.	97.5
Agri fertiles imitandi.	23.24
Agricultura lyma.	63.19
Agricultorum voluprates.	20.8
Apri bene culti laus.	209.9
Agroecatus quidam doctus vates	159.9
Ajax tragedia.	49.7
Ajax Telamonius.	48.29
Albinus Sp.	190.3
Alexander.	73.10
Alexander Macedo, humanitate superatus a patre.	39.11
Alexander Phraus ab uxore interfectus.	77.3
Ambrosiofoz quorum similes esse dixerit Plato.	38.1
Amicitia honesto excitatur.	26.11
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit.	26.19
Amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium.	39.24
Amicorum paria rarissima.	155.30
Amicitia maxime perturbat officia.	119.14
Amicitia prestat iustitia.	ibid.
Amicitia prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati.	165.14
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate.	160.22.161.23.163.25

Amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit.	163.4
Amicitias qui magis querant.	167.16
Amici qui deligendi.	172.10
Amicitia vere difficillime reperiuntur in ijs qui in honoribus reque publica versantur.	171.15
Amicus cecus in re incertacernitur.	ibid.21
Amicitia fines ac termini, deque ijs variaz sententiæ.	170.24
Amicitia ne in graues inimicia conuertantur, cauendum est.	171.1
Amicitia quæ minus probantur, dissuenda magis, quam disciendæ sunt.	177.16
Amicitia inter æquales magis elucet.	185.14
Amicitia vera sempiterna sunt.	162.23
Amicitia quare propinquitati præstet.	157.10
Amicus tanquam alter idem.	178.24
Amor princeps est ad beneuolentiam coniungendam.	161.18
Amici noui.	174.21
Amico: om bene suadentium auctoritas in amicitia plurimum valere debet.	166.31
Amicorum causa multa facimus quæ nostra causa non faceremus.	170.21.
Amicitia quid sit.	157.19
Amicorum omnia communia.	24.33
Amare quid sit.	185.8
Amilcar Annibal's pater.	240.23
Amicorum omnium communis sui	

ET VERBORVM.

fui fuorūque tuendi cura. 8.17	Appius cæcus quatuor filios, quin- que filias habuit. 201.4
Animorum natura cur mortalis ef- se non possit. 217.218	Aqua hæret. 148.1
Animus hominis diues, non arca appellari debet. 235.21	Aquilij de dolo malo formula. 125.126
Animi vitia grauiora. 112.30	Arari præclarum consilium ad con- fluendam temp. 100.2
Animi motus in quo versari debe- ant. 23.14	Ararus Sicyonis Nicoclem tyran- num occidit. ibid.6
Animus cælestis ex altissimo domi- cilio depressus in terram. 216.29	Arbitrorum formula. 129.12
Animo nihil præstantius. 224.33	Architas Tasentinus. 202.5
Animus in custodia corporis quo adeo videtur, retinendus. 241.28	Areopagitas constituit Solon. 33.21
Animi magnitudo in contemnen- da voluptate, vita, re. 112.4	Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & vi- ginti vixit. 213.31
Animi generi hominum deorum munere dari. 242.34	Argentacij apud omnes c. dices gratiosi. 125.9
Animi opera maiore, quàm corpo- ris. 85.16	Aristides iustus. 109.9
Animorum natura æterna. 154.32 & 22.246.7	Aristidis authoritas Athenis. 121
Animorum vis duplex. 43.27	20. sententia de Themistoclis consilio. ibid.25
Animorum motus duplices. 55.31	Antipippus author sectæ Cynicæ & & Aniceriæ, omne bonum in voluptate posuit. 151.9
Annibal callidus. 47.1	Aristo. 5.34
Annibal crudelis. 19.25	Aristo Chius de senectute scriptit. 188.10
Annulus Gygis. 117.11	Aristoteles. 4.34
Annū solis reditu metimur. 245.11	Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat. 89.32
Annus verè vertens multa homi- num secula complectitur. ibid. 15	Aristotelis opinio de honesto 116.
Antipater Tyrius. 102.8	11
Antiope, tragoedia. 49.7	Artificia quæ liberalia, quæ sordida 63.1.12
Antipatri opinio de honesto. 122 23	Assentatio ab amicitia remouenda. 181.31
Apellis Venus. 107.12	Astutia tollenda. 129.25
Apollinis Pythij oraculum. 98.33	Astutias aliter leges, aliter philoso- phi tollunt. 128.53
Æmædij, tragoedia. 45.6	Atticus. 42.17
Appetitus rationi lege naturæ sub- iectus est. 44.3	Athenæ exemplis illustres. 3.24
Appius Claudius cæcus, pacis cum Pytho dissuasor. 193.24	Athenienses in Aeginetas duci. 120.24
Apollj oratio, qua pacem cum Py- rho dissuasit. ibid.	Atticus

INDEX RERVM,

Atilius Regillus iterum à Pennis
 captus. 146.21
Atilius vigilando necatus. 141.14
Atilius Catalinus primarius populi
 vir. 211.3
Atilius L. cur sapiens habitus. 152.5
Atticus Pomponius cognomen A-
 thenis reportauit. 107.19
Atreus P. Salpitiu multum vitabatur.
 154.24
Atreus poete versus de regno. 135.1
Auaricia senij nihil absurdum. 212
 29
Auaricia nullum est tetrius vitium.
 98.29
Auaricia populos omnes perdit.
 99.1
Auari plus se sper appetunt. 138.15
Auaritia spartam perditura. 98.24
Auustitia iniuria præcipua causa.
 13.20
Auustitæ vituperatio. 98.29
Auustio de bonis ciuim. 101.2
Angures maiores nati. ijs etiam
 qui cum imperio sunt. antepo-
 nuntur. 212.10
Antipicia quæ sunt optima. 191.33
 B
B Agulus Illyricas latro. 82.1
Beata vita in quo contineatur.
 ex Metrodori sententia. 151.18
Bella cur suscipienda. 17. vlt.
Bellæ gloriæ flulium in veteribus
 Romanis. 28.10
Bellum de salute. cum Caliberis.
 cum Cimbis: de impetio. cum
 Latinis. Sabinis. Samnitibus.
 Pennis. Pyrho. 29.21
Bellæ res maiores ne sine urba-
 nis. an contrâ. 31.9
Bella iusta quæ. 19.16
Bellum Punicum tertium M. Caro-

nis consilio illatum. 35.3
Bellæ gloria adolescentibus qua-
 renda. 85.3
Bene agere quid sit. 129.15
Bene & beatè vivere nihil aliud
 est. nisi honestè & rectè vivere.
 225.12
Benefacta malè locata. malefacta
 sunt. 92.10
Beneficia citra iniuriam esse de-
 bent. 94. & 95
Beneficia quæ plurimi facienda.
 244
Beneficentia. benignitas. liberali-
 tas eadem. 119
Beneficentia Herculem in deorum
 numerum retulit. 112.12
Benefici & liberales natura sumus.
 162.5
Beneficium. qui dat. mores. non
 fortunam sequi debet. 95.6
Beneficia in quos conferenda. 92.4
Beneficij immemorem omnes ode-
 runt. ibid. 19
Beneficia in singulos. 96.24
Beneficia in temp. 96.25
Beneficia in egenissimos quoque
 præcipue conferenda. 24.7
Beneficia omnibus communican-
 da. quæ. 25.8
Beneuolentiam adolescentuli ad-
 dore quodam a moris indicant.
 23.14
Beneuolentiam ciuim blanditijs
 & assentionibus colligere me-
 pe est. 172.20
Beneuolentiæ colligendæ præcep-
 ta. 79.25
Beneuolentiæ ratio. 24.19
Benignitas quas cautiones habeat.
 21.22
Benignitas quæ sit utilis reipub.
 91.93
 Benignitas

ET VERBORVM.

Benignitas largitioni anteponen-
da. ibid.

Benignitate nihil hominis naturæ
accommodatius. 21.21

Benignitas propensior esse debet
in calamitosos. 92.3

Bias sapiens. 213.6

Biantis patria Priene. ibid.7

Bias omnia secum portabat. ibi.11

Blandus amicus à vero internosci
potest adhibita diligentia. 122.34

Bona bonis quæ anteponantur.
103.6

Boni viri qui sint. 129.15

Bonum vitium esse semper, est uti-
le. 127.15

Boni viri qui appellandi sint. 157.2

Bonus nemo miser esse potest. 126
lin.24

Boni viri definitio. 131.21

Bonum summum, conuenienter
naturæ viuere, è Stoicorum sen-
tentia. 108.8

Bona ea omnia sunt habenda, quæ
secundum naturam sunt. 213.18

Bonorum æquatio non laudanda.
97.10

Bonum solum honestum. 212.15

Bona caduca & incerta. 157.27

Bonitatem qui tollant. 113.15

Brutus quid in patria liberanda
spectarit. 224.1

Brutus accusator. 87.8

Brutus L. in liberanda patria inter-
fectus est. 215.31

C

Cæcilius. 200.34
Cæciliij versus contra senectute-
tem. 196.20

Cæsar 70. annus. 76.2

C. Cæsar regnandi causa peruer-
tit omnia. 140.5

Cæsaris Legationes non liberales.

sed iniussæ. 22.7

C. Cæsar L. F. 40.26

Cæsar reprehensus. 134.24

Cæsar Catuli patris frater. 56.29

Cæsaris dictatoris vituperatio. 101.29

Cæsar dictator civium bona ven-
didit. ibid.2

Callistratidas nimio gloriæ studio

Lacedæmonij nocuit. 36.21

Callipho Philosophus. 148.23

Calphurnius P. Lanatus. 127.29

Calpurnij exempla. 16.31

Calpurnio. 48.25

C. Caninius. 124.22

Campus Martius. 46.3

Ad Carceres a calce reuocari. 225.10

Carthago cuncta à Paulo filio. 98.24

Carthago deleta. 18.5

Castigatio omnis vacare conu-
melia debet. 38.22

Catonis senis præcepta quatuor ad
utilitatem rei familiaris. 803.9

Catonis facta, Societatis dicta lau-
dantur. 153.15

Cato Censorius Græcarum litera-
rum perfluviosus in senectute. 188.17

M. Cato prætor. 191.13

Catonis liber de rebus iusticiis. 208.8

Cato Uticensis nimis acerbus in
publicanos & socios, arantj cau-
sa. 138.12

Catonis d. sum. 182.1

Cato Uticensis cur se interficere
debuerit. 48.19

Cato 70. annus habitus. 109.14

Catonis maiori. d. dia. 103.10

Cato senex collegæ Xiphiæ.

45.6

Catonis

INDEX RERVM,

Catonis egregia.	118.1	Ciceronis Lælius.	ibid. 1
M. Cato legem Voconiam fuisse.	193.4	Ciceronis filij laus in re militari.	85.10
M. Cato quo anno natus.	191.9	M. Cicero omnes honores adeptus suo anno.	91.13
M. Catonis de Carthagine iulpi- cio.	194.17	M. Cicero scripsit libros de rep.	91.27
Cato Bruti auunculus.	221.5	Ciceronis ædilitas.	91.15
Cato inter Africanorum grates in- teriectus.	224.16	Cicero consul.	101.20
M. Cato miles.	191.10	Cicero Academicus.	110.18
Cato perfectus Stoicus.	221.15	Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusandi evenissent.	226.1
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis.	104.7	Ciceroni reditum gloriosum inimi- corum dedit inturia, non eximam calamitosum.	230.16
Cato cur sapiens habitus.	152.6	Cincia lex à Maximò laudata.	191.15
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo.	219.22	Cincinnatus dictator.	209.1
Cato repuerascere non vult. ibi. 14		Cineas Theſſalus.	203.23
M. Cato Quaestor.	191.12	Cimon Athenienſis.	93.16
Q. Catulus Pompeio non inferior.	33. ult.	Circe.	48.35
Catulorum sermo qualis.	47.19	Ciuitas, quæ dici possit.	129.21
Catuli optimè Læna lingua uti putabantur.	56.23	Ciuitatis cum familia comparatio.	233.4
Celare & tacere, non idem sunt.	123.3	Ciuis quis sit.	230.21
Cella vinaria, olearia, penaria.	219.16	Ciuitatum rectoribus & conſerua- toribus pater in cælum aditus.	240.34
L. Censor Mummius.	98.25	Claudij Centumali factum impro- bum.	137.25
Censor Africanus.	ibid. 23	Claudij Ap. F. ædilitas.	90.19
Cethegus.	191.14	P. Clodij conatus.	91.4
M. Cethegus suadæ medulla di- ctus ab Ælianis.	205.20	Clementia & placabilitas magnis virtis dignissima.	38.12
Chrysippi dictum.	119.2	Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit.	36.30
Ciceronis de oppressa coniuratio- ne gloriatio.	34.19	Civem iustitia, tragedia.	49.6
Ciceronis versus.	34.11	Colendi qui.	62.17
Cicero stante repub. plus tempo- ribus in agendo, quàm in scri- bendo ponebat.	68.1	Collatinus Tarquininus à Bruto collega emissus.	113.12
Cicero Academicus fuit.	70.5	Communitas hominum subdota dicitur à necessitate vitæ.	69.32
Ciceronis de gloria libri duo.	79.9		Communitas

ET VERBORVM.

Communia ciuibus inter se quæ
sunt. 24.34
Comœdia antiqua. 45.3
Comparatio pulcherrima. 114.25
Concordia fundamentum reip. 99.8
Coniugia societas prima. 25.30.
Consideratio, tempus, & diligenti-
am postulat. 11.16
Consuetudinis maxima vis est. 174.32
Consulatus Ciceronis. 101.20
Contemptus quos homines seque-
tur. 81.15
Contentio. 56.6
Contentio plus ad gloriam valet
quàm sermo. 86.3
Continentiæ tractatio. 111.6
Conuiuium melius Latini, quàm
Græci nominarunt. 204.28
Corinthus eur deleta. 18.7
Corin. à Mummiō enersa. 98.25
Coriolanus. 164.3
Cornelii Scipionis P. facta ab Afri-
cano prædicantur. 240.3
Corporis bona ex æternis antepo-
nenda. 102.32
Coruncanus etiam senex reip. vri-
lis. 193.21
M. Crassi de diuitijs opinio. 13.24
M. Crassus. 47.13
L. Crassus. 46.25
L. Crassus adolescens ex accusati-
one laudem consecutus. 85.28
Crassi diuitis ædilitium munus. 90.15
Crassus præ diuitijs, de honesto
non curabat. 13.22
L. Crassi copiosa magis quàm sa-
piens oratio. 234.17
Crisippus Peripateticorum prin-
ceps. 3.19
Crisippus laus. 70.3
Crisippus ætate Ciceronis prio-

ceps philosophorum. 105.2
Crat. opinio de honesto. 115.9
Cruelitas inimica naturæ. 130.29
Cura optima de salute patriæ. 247.7
Curio utilitatem præponebat æ-
quitati. 136.19
Curius etiam senex reip. utilis. 193.21
M. Curius oblatum aurum repudi-
auit. 208.29
M. Curius de Samnibus, de Sabi-
nis, de Pyrrho triumphauit. 208.24
M. Curius extrema ætate ruri vixit. ibid. 23
M. Curiij villa. ibid. 25
M. Curnus & T. Coruncanus inter
se coniunctissimi. 105.2
M. Curiij tenuitas victus. 224.12
M. Curiij domus nihil ornatum ha-
buit præter ipsum. 233.23
Cynicorum inuerecundia. 54.14
Circilius quidam lapidibus obru-
tus. 121.12
Cyrus. 73.10
Cyrus Persarum rex agricultura
maximè oblectatus. 120.5
Cyri morientis sermo, apud Xeno-
phonem. 198.14
Cyri morientis de animorum æter-
nitate oratio, apud Xenopho-
nem. 217.25

D

Damon Pythagoricus. 120.3
Debetur id, quod turpe est
non reddere.
P. Decius quare consulatu se pro-
rebus deuotus. 203.31
Decij diu. 109.7
Decorum. 40.32
Decorum at honesto quid differat. 41.2
Decorum solum est per omnes par-
tes

INDEX REKVM,

res honestatis.	41.31
Decori duplex descriptio.	ibid. 33
Decorum poeticum.	42.11
Decorum tribus in rebus positum est.	53.25
Decorum ab honesto separatum non potest.	43. ult.
Defensio accusatione laudabilior.	86.26
Defendendi interdum etiam nocentes.	87.17
Definitio necessaria principio dissipatio nis.	6.11
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio.	116.31
Demetrius a Macedonibus relictus.	77.10
Demetrius Iuliacus.	4.24
Demosthenes.	ibid. 31
Dei non nocere.	71.23
Deposita non semper reddenda.	139.7
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat.	57.8
Dicarchi liber de interitu hominum.	73.16
Diligentia in amicitijs comparanda.	172.4
Diligere oportet cum iudicaveris.	179.32
Dinomachus philosophus.	148.23
Diogenes Babyonijs, Stoici opinio de honesto.	122.20
Dionysius superior quanto metu vixit.	76.24
Dionysius tyrannus.	120.5
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum.	38.6
Dissimilitudo dissociat amicitias.	176.28
Divitias amare, parvi angustiae animi est.	31.5
Divitiarum tractus in copia est.	245.23

Divitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, homines metantur.	235.24
Divitiae cur expetantur.	13.30
Divites non est, cui quaevis opus est.	236.27
Dives quis sit.	235.6
Divisio rerum ad tuendum vitam pertinentium.	71.10
Divitiarum vitium, aliquid praeter se.	7.29
Dolor contra naturam.	111.6
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant.	142.33
Dolorum faces.	81.31
Dolus malus legibus vindicatus.	126.8
Dolus malus quid.	125.33
Domus hominis honorati qualis esse debeat.	58.15
Domum dominus honestate debet, non contra.	58.29
Domus seminarium reip.	33.25
Domus finis, usus.	58.16
M. Drusus.	46.28
Duilius Pernes primus classe devicit. 204.13. delectabatur ceteris funerali & tibicine.	ibid. 15
Duodecim tabulae de tutela.	126.9

E loquentiae laus.	65.17
Eloquentia quid.	86.5
Eloquentiae intermissio.	94.13
Ennius poetae loci sine versus, durissas ad res prolatis, suo quisque numero notati.	13.19.25.28.37.75.92.126.171
Ennii versus de fide.	142.26
Ennii versus ad Flaminium.	18.1
Ennii versus de Fabio Maximo.	191.10
Ennii versus de senectute sua.	192.3
Ennius	

ET VERBORVM.

Ennius præclare paupertatem & tenebreuitatem tulit. 19. 7

Ennius quot annos vixerit. ibid. 5

Ennii versus ex persona Appij cæci. ibid. 18

Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 215. 18

Ennius de Homero sapientissimè cogit. 219. 39

Ennius & loqui solebat. 219. 39

Epicurei pervertunt præcepta officij. 5. 17

Epicureorum sententia de Deo. 141. 32

Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151. 29

Epicuri de bono & malo sententia. ibid. 31.

Epigoni tragœdia. 49. 5

Euripidis. 60. 7

Euripidis. 59. 32

Euripidis versus. 134. 8

Exercitatio in omni re necessaria. 27. 14

Exercitatio in senibus quid efficiat. 200. 4

Exigere non acerbè eduenit. 92. 30

Exilium quibus terribile. 226. 11

Exules qui sunt. 230. 39

F

Fabius Q. Labeo. 17. 2

Fabij Maximi laus. 36. ult.

calliditas. 47. 3

Fabricius iustus. 109. 9

Fabricij mira infirmitas. 135. 23

Fabricius etiam senex reip. utilis. 193. 21

Fabricij continentia. 124. 11. 28. 7. 2

Fabula Platonis utilissima. 117. 4

Falsum iurare, peccare non est. 141. 27

Fides unde dicta. 11. 4

Fides ut nobis habeatur, quibus articulis elaborandum. 80. 6

Fidei bona nomen latissimum. 129. 19

Fides vel hostij seruanda. 18. 17

Fidei templum in Capitolio. 142. 8

Fides & constantia in amicitia desiderantur. 173. 30

Fimbria. 131. 53

Finis bonorum & malorum simplex esse debet. 148. 28

C. Flaminius tribunus pl. 191. 30

L. Flaminius è senatu eiectus. 203. 11

Forciale ius 18. 19. cum hostibus commune. 143. ult.

Forerari à Catone improbatum. 103. 13

Foreratores ad medium Ianum sedebant. ibid. 20

Forma dignitas quomodo tuenda. 51. 14

Fortis heras. 19. 14

Fortis animus duabus in rebus certatur. 30. 12

Fortissimus quisque imperandi cupidissimus. 29. 21

Forti viro vis adhiberi non potest. 144. 33

Fortitudo sine iustitia in vitio. 29. 1

Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid. 4

Fortitudo est dolorum laborumque contemptio. 151. 17

Fortuna cæca. 107. 5

Fortune magna vis in utramque partem. 74. 15

Fortunam suis quisque fingit moribus. 132. 13

Fraus odio digna maiore, quam vis. 20. ult.

INDEX RERVM,

Fraus vulpeculae propria, vis leonis. *ibid.* 34

G

Gabinia lege, quanta labes facta sit. 165.33
Gaius dimittendi cœli & terræ studiosissimus. 306.4
Gemma in viribus. 207.28
Geometrarum non omnia doceant. 115.5

Gloria cupiditas in maximis animis & ingenijs. 149

Gloria cupidi homines facile ad res iniustas impelluntur. 30.4

Gloriam qui, susceptis laboribus spernat, vis inuenitur. *ibid.* 6

Gloria cupiditas libertatem eripit. 30.10

Gloriam qui contemnant, non reprehendendi. 32.1.1

Gloria tribus è rebus constat. 79.14

Gloria consequendæ viam Secretes quam traderet. 84.1

Gloriam è rebus bellicis petere adolecentes debent. 85.4

Gloria diuitijs anteponenda. 103.7

Gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest. 244.32

Gnathonum multi similes. 182.11

Gorgias Leontinus Isocratis magister. 192.24

Gorgias Leontinus centum, & septem compleuit annos. *ibid.*

Gorgias Leontini de sua senectute responsum. *ibid.* 27

Gracchi filij recuperantur. 84.13

Gracchi paria laus. *ibid.* 13

C. Gracchi frumentaria largitio. 96.33

Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 99. ult.

Grac. Tib. qui secuti sunt. 165.11

Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. *ibid.* 12

Græca cum Latinis coniungenda. 3.26

Græcorum nobiles victoriae. 18.15

Græca verba Latinis inculcare indidulum. 48.10

Græcis, manante à Lacedæmonijs malo cecidit. 99.33

Græcorum consuetudo, ut ipsi proponatur, de quo disputent quamuis subitò. 156.10

Græciæ & pecunie comparatio. 95.15

Grædianus prætor, lapsus in officio boni viri. 131.33

Gyges Platonicus, ex pastore rex. 117.18

Gytheum. 121.21

H

Hereditas optima quæ. 33.5

Hereditatis spes quid efficiat. 233.32

Hæcaton Rhodij lib. de officijs. 126.32.136.26

Hercules Proci. 50.19

Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata. 112.11

Herillus. 5.34

Herodoti locus. 83.12

Hesiodi locus. 83.21

Hesiodus de stercoreatione verbum non fecit. 208.1

Hypolyti mors. 16.13

Homerus auctor optimus. 139.11

Homerus multis ante Hesiodum loculis fuit. 208.10

Homerus de stercoreatione meminit. *ibid.* 12

Homo ceteris animalibus, quantum & in quo præstet. 8.14

Hominis

ET VERBORVM.

Hominis propria appetitio principia. 9.18
 Homo solus ordine sentit. ibid. 24
 Hominis propria veri inuestigatio, & in prudentia posita. 30.19
 Homines quidam non re, sed nomine. 45.18
 Homines secundum deos, hominibus maxime utiles. 71.21
 Homines hominibus plurimum nocent. 73.25
 Hominum studia in nos quomodo excrentur. 74.12
 Homo homini consultum vult. 112.34
 Honestum laudabile natura. 10.2
 Honestum quibus ex rebus constat. 9.34
 Honestum è quatuor veluti fontibus manat. 10.8
 Honestum nihil, quod iusticia vacat. 29.7
 Honestas à partibus quatuor manat. 63.30
 Honestas per se animos omnium mouet. 79.ult.
 Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia. 107.21
 Honestum verum in sapientibus solus. 108.14
 Honestas omni pondere grauior est habenda. 116.10
 Honesti vis. 121.7
 Honestas natura temporibus sunt non honesta. 139.16
 Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continentia. ibid.
 Honoris certamen etiam inter optimos amicitiam labefactat. 163.20
 Horatius Cocles. 224.8

Hortensius, Ciceronis libert. 69.18
 Hortensii adilitas. 90.20
 Hortensii potentia. 130.19
 Hortus altera seccidia. 309.19
 Hospitalitas à Theoph. laudatur. 93.8
 Hostis olim peregrinus. 19.5
 Humanae res fragiles & caducae. 185.25

I

I Anus medius. 103.20
 Iason Phereus callidus. 47.5
 Imperij cupiditas in maximis minimis & ingensis. 14.8
 Imperia non semper expetenda. 31.11
 Imperium non est scelere quarendum. 135.33
 Imperator quis sit. 131.19
 Impij aduersus deos quis sit. 113.07
 Improbi serui sunt. 232.18
 Incessus quæ ratio. 34.35
 Iniuria fit duobus modis. 20.33
 Injustitiae duo genera. 13.6
 Insapiente fortunato nihil est intolerabilis. 170.8
 Insectionibus nihil inuenit agricultura solertius. 201.18
 Inuita Minerua nihil decet. 48.3
 Iocandi genus duplex. 44.34
 Iocandi genus quale esse debeat. 45.6
 Irasci grauius inimicis non oportet. 38.9
 Ira omnibus interdum repudianda est. 38.32
 Ira male laudatur à Peripateticis ibid. 32
 Irarorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur. 44.34
 Ira nihil rectè fieri patitur. 57.33

INDEX RERV,

Ifoerates. 4.34.
 Ifoerates Gorgie Leontini difcip. 191.24
 Ifoerates videt annos uno minus centum. ibid.33
 Ifoerates quarto & nonagefimo arino Panathenzicon fcripfit. ibid.31
 Italicum bellum. 98.11
 Iudiciorum ratio duplex. 86.24
 Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 116.33
 Iudicij addebatur, ex fide boni. 116.11
 Iura belli. 17.39
 Iuris ciuillis cognitio laudabilis. 93.18
 Ius civile neglectum. ibid.31
 Ius gentium & ius civile quomodo differant. 119.5
 Iuris fons, natura. 130.1
 Ius ciuile ductum à natura. 129.30
 Iurifurandum ad astringendâ fidem vinculum arctiffimum. 145.7
 Iuftitiæ fundamentum fides. 11.34
 Iuftitiam tollit ambitio. 13.38
 Iuftitia feruanda etiam aduerfus infimos. 10.20
 Iuftitiæ fundamentum quod. 11.26
 Iuftitia nullum tempus vacare debet. 19.31
 Iuftitia fine prudentia fatis habet authoritatis. 80.20
 Iuftitia fola viri boni nominantur. 81.3
 Iuftitiæ opinio etiam folitario homini neceffaria. ibid.20
 Iuftitiæ particula aliqua etiâ in piratis, cæterifq; latronibus. ibi. 17
 Iuftitiæ fruendæ cauſa, reges olim conſtituti. 83.12
 Iuftitia fundamentum eſt fawæ. 96.19

Iuftitia omnium domina & regina virtutum. 113.24
 Iuftitiam qui tollant. ibid.16
 L
 Acedæmonij victoriæ cupidiffimi. 19.20
 Lacedæmonij quiddâ iniuſti imperarent, ab omnibus ferè deſerti. 77.11
 Lacedæmonijs ampliffimum magiſtratum ſenes gerunt. 194.31
 Lacedæmoniorum reſpub. quando & cur perierit. 98.34
 Lacedæmoniorum legati Athenis. 111.1
 Lacedæmone honeſtû domicilium ſeneſcuntis. 111.30
 Laciada Curiales. 93.16
 Lacteus orbis. 142.4
 Laertes agrum ſtercorat. 108.11
 Lælius ſemper eodem vuluſ. 30.8
 Lælius plenus hilaritatis. 46.29
 Lælius, cognomento ſapiens. 83.4
 C. Lælius Q. Muriſ Scriuolæ auguris focer. 154.7
 Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis. 155.15.155.23
 Lælio adoleſcente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Naſica, Tib. Gracchus, iam ſenes. 183.11
 Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rutilius Sp. Mummius. ibid.15
 Lælio ſene C. Fannius, Q. Mutius Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adoleſcentes. ibid.19
 Largitionem immodicam rapinæ ſequentur. 89.1
 Largitio fundû non habet. ibid.13
 Largorum duo genera. ibid.14
 Largitio. 90.30.31.32
 Latronum leges quædâ ſunt. 82.32
 Laude ſe dignum quiſque putat. 36.18
 Legiones

ET VERBORVM.

Legiones Rom. sub iugum à Sam-
nitibus missæ. 144.5

Lenulus ædilis Cicerone consule
90.20

Leuðrica calamitas. 77.14

Legis xij. tabularum verba 19.7

Lex agraria Philippi. 97.5

Lex de repetundis. 98.8

Lex Crassi & Scauolæ de peregrini-
nis. ibid.31

Lex Petronia & Papia de peregrini-
nis. ibid.31

Lex Latoria. 126.10

Legis xij. tabularum locus. 126.9

Legis Cincie tuator Maximus. 191.15

Lex Voconia à M. Catone laudata
193.4

Leges quædã etiam inter latrones.
82.33

Leges eorum conflictuæ. 83.18

Leges ciuium incolumitatem spe-
ctant. 111.38

Lex naturæ communem utilitatem
spectat. 112.34-114.9.123.32

Legumlatores boni plus profunt
ciuitatibus, quàm boni impera-
tores. 331.3

Liberalitas, vide Benignitas.

Liberalitatis duo sunt genera. 33.18

Liberalitatis ratio duplex. 88.1

Liberales qui. 89.10

Liberalitas secundum naturam.
112.3

Liberalitatem qui tollant. 113.16

Libertatis causa, omnis à magnis
viris suscipienda contentio. 32.11

Libertatis proprium quid. 31.26

Libertas quid sit. 331.ult.

Liber nemo nisi sapiens. ibid.18

Libidinosus & intemperans adole-
scentia effœctum corpus tradit
senectuti. 198.13

Libidinosorum animi. 247.13

Licinij Crassi C. Lex de sacerdotijs
183.14

Lites valdè vitandæ. 92.34

Liuius poëta, ætatis Catonis Ceni.
206.12

Loci & temporis vis quanta sit.
60.31

Luculli ædilis. 60.19

Luculli magnificentia in villis ex-
stinguenda. 59.11

Ludo & ioco quatenus utendum.
44.25

Lutetius Pythias. 131.30

Lycurgus. 33.31

Lyfander dux Lacedæmoniorum.
ibid.18

Lyfander Ephorus à Lacedæmoni-
is expulsus. 99.27

Lyfander Lacedæmonius. 110.7

Lyfias Pythagoræ Epaminondam
erudiit. 65.4

M

Macedonum gaza poritus L.
Paulus. 98.18

Q. Mælius Tribunus plebis. 144.8

Magister conuiuij. 205.8

Magisteria. ibid.6

Magnanimitas. 63.32

Magnæ matris Idea sacra. 204.10

Malitia distat à prudentia. 129.27

Mamercus, quòd auaritiæ causa æ-
dilitatem prætermisisset, à con-
sulatu repulsus. 90.35

Mancinus Numantinis deditus.
144.13

L. Manlius dictator accusatus à
Pomponio tribuno pl. 145.13

T. Manlius detrictus tribunum pl. ab
accusatione patris. ibid.18

M. Manlius pauper fuit. 200.17

M. Marcellus. 216.3

R 3

Marina

INDEX RERVM,

C. Marius, 33.34
 C. Marius septimum annum post
 præturam iacuit. 191.31
 C. Marius à fide infitiâque disces-
 sit. ibid.30
 C. Marius qualis in secundis & ad-
 versis. 225.31
 M. Marius Gratidianus. 338.10
 Marius Gratidianus prætor edicit
 populo quid seruet. 133.33
 Marte nostro. 115.25
 Massaniſſ. nouingenta annos natus
 quid fecerit. 199.33
 Massaniſſa familiæ Scipionum a-
 miciffimus. 239.9
 Massaniſſa, P. Cornelii Scipionem
 regio apparatu accepit. 239.10
 Masulæ in triumpho præteræ. 78.4
 Male materisq; ades. 123.10
 Q. Maximus senex adoleſcente M.
 Cætone. 191.3
 Maximi graniras comitate condi-
 ta. 191.5
 Q. Maximus Tarentum recepit.
 ibid.16
 Q. Maximus Mortuum filium pro
 funere laudant. 191.3
 Q. Maximus augur. 191.33
 Q. Maximi fortitudo in ferenda fi-
 lij morte. 191.1
 Q. Maximus iuris augurij admo-
 dum intelligens. ibid.7
 Q. Maximus ut homo Romanus
 valde literatus. ibid.8
 Q. Max. Africani frater. 137.5
 Medea, Tragedia. 49.5
 Mellus, æquus. 116.13
 Memoria legendis ſepulchris per-
 di putabatur. 190.11
 Memoria ſenectutis minuitur. ib.4
 Menalippa, tragedia. 49.5
 Mendacium omne contrahendis
 in rebus tollendum. 1:6.13

Mente nihil diuini. 119.29
 Mens cuiusque is est quiſq; 246.9
 Mercari quod ſtatim vendas, ſor-
 didum. 63.17
 Mercatura quæ probanda, quæ mi-
 nus. 63.13
 Mercede ad amandum adduci ſor-
 didiſſimum. 77.12
 Mercenarij omnes ſordidi. 61.33
 Q. Metellus imperator à legato
 ſuo C. Mario accuſatus. 132.14
 L. Metellus quadricennio poſt al-
 terum conſularum pontifex ma-
 ximus factus eſt. 198.19
 Metrodori de beſta vita ſententia.
 151.18
 Metus odij comes. 75.31. malus
 cultus diuturniſſe. 76.6
 Metus omnis, ſeruitus eſt. 134.16
 Micare in tenebris. 113.10
 Miles ſemel dimiſſus, niſi ſecun-
 do ſacramento obligetur, pugna-
 re iure contra hoſtem non poteſt.
 18.30
 Milo gladiatores emic. 91.3
 Milonis Crotonia: abiecta vox.
 197.18
 Milo humeris bouem ſuſtinuit. 109.
 21
 Minerva Phidæ. 221.12
 Minos. 42.13
 Minutij Baſilij falſum teſtamentum.
 130.15
 Modestia. 40.30
 Modestia quid. 60.1
 Mores corrumpuntur diuitijs. 95.8
 Morofitas ſenem aliquid excuſa-
 tionis habet. 233.18
 Mors ſeruituti, & turpitudini ante-
 ponenda. 35.22
 Mors ſeni aut planè neſtigenda,
 aut etiam opanda eſt. 213.3
 Mors longè abeſſe a ſenectute non
 po. eſt.

ET VERBORVM.

potest. *ibid.* 1
 Mors omni ætati communis. *ibid.* 21
 Mortis adolefcentium & senum
 discrimen. 214.32
 Mortem ut negligamus, ab adole-
 fcentia meditatam esse debet. 215.24
 Morti nihil tam simile, quàm som-
 nus. 218.10
 Mortuis religiosa iura tribuuntur. 234.14
 Mors quibus terribilis. 226.9
 Mors rogandi iudicis. 119.30
 Q. Mutij ædilis. 90.18
 Q. Mutij Mancini sermo qualis. 47.20
 Q. Mutius P. F. iuriconsul. 49.37
 B. Mutius. 84.2
 Q. Mucius Porcennæ interfectus. 294.6
 L. Mummius. 98.25
 Mummius laus. *ibid.* 26
 Munus perinde est, ut accipitur. 149.6
 Mutatio facienda consilij, ubi nos
 errasse cognoscimus. 51.11
 N
 Nevij versus & ludus. 195.1
 Nevij bellū Punicum. 206.10
 Naturam quisq; suam potius quàm
 alienam insequi debet. 47.33
 Natura omnibus sequenda, *ibi.* ult.
 Natura, quas partes corporis texit
 castigare omnes debent. 54.2
 Natura non patitur, ut alteri detra-
 hamus nostri commodi causa. 111.4
 Natura est ius gentium. *ibid.* 24
 Natura est lex divina, & humana. *ibid.* 31
 Naturæ lege unā & eādem omnes
 continentur. 113.3
 Natura desiderat recta & conve-

nientia. 116.5
 Naturæ principia. 122.32
 Naturæ lex. *ibid.*
 Natura fons iuris. 130.1
 Natura mutari non potest. 162.37
 Natura similitum sui appetens est. 168.39
 Nearchus Tarentinus. 203.34
 Negligendus nemo in quo sit ali-
 qua significatio virtutis. 22.34
 Neoptolemus. 177.1
 Neptunus tres optiones Theteo
 dedit. 16.12. & 138.32
 Nestor apud Homerum de virtuti-
 bus suis sapientissimè predicat. 198.26
 Nicocles tyrannus ocellus. 101.6
 Nili accolæ. 243.27
 Non putaram videndum sapienti
 ne quando dicere cogatur. 35.17
 Narban. C. à P. Sulpitio accusa-
 tur. 86.30
 Numa Pompilius. 223.31
 Numantia deleta. 34.3
 Numicius T. Trib. Pl. 144.7
 O
 Obiurgationum qui modus. 58.2
 Octavius C. i. primus è sua fa-
 milia consul. *ibid.* 19
 M. Octavij Frumentaria largitio. 96.13
 Odisse apertè magis ingenuum est,
 quàm fronte occultare senten-
 tiam. 174.9
 Oeconomicus Xenophonis liber
 à Cicerone adolefcente versus. 102.35
 Officina nihil habet ingensum. 63.3
 De Officijs libri non multum à Pe-
 ripateticorū dogmate differunt. 42.5
 Officij amplitudo, & laus. 5.7

INDEX RERVM,

Officiorum præcepta adolescentiæ apicissima	5.3	Orationis duplex ratio.	86.1
Officij præceptio quorum philoso- phorum propria.	5.32	Orationis vis duplex.	36.3
De Officijs libri à Stoicorum fon- tibus derivati.	6.5	Oratoris vis duplex.	36.5
De Officio questio duplex. ibid.	37	Oratoris munus ingenij non solum est, sed laterum etiam & vitium.	197.29
Officij diuisio.	7.4	Orbium cælestium ordo.	242.66
Officium quid.	6.28	contentus. 243.9. ab hominibus non percipitur.	243.30
Officij deferendi causæ.	14.22	Ordo quid.	60.3
Officij commutatio.	15.33	Originum, Catonis libri.	201.18
Officia alijs alia magis debentur.	27.19		21.66
Officiorum boni ratiocinatoris ef- fectus debemus.	ibid. 26	Origenem.	74.4
Officia splendidissima, quæ ab ani- mi magnitudine oriuntur.	28.15	Origenem languorem affert.	104.14
Officia pro aratum ratione varian- tur.	52.10		
Officium adolescentis.	ibid. 13	P	
Officia seculum.	ibid. 16	Pacuvij M. fabula.	159.17
Officium magistratus.	53.5	Panætius reprehensus. 6.9.7.28	
Officium privati.	ibid. 11	Panæt. Africani præceptor.	39.15
Officium peregrini.	ibid. 15	Panætius duas res in suis libris præ- termisit. 103.9. utilitatem com- parationem omisit. 103.31. de officijs accuratissimè scripsit. 106. 14. locum de officijs præter- misit.	ibid. 32
Officiorum comparatio.	63.28	Panætium Cicero secutus in libris de officijs.	ibid. 16
Officij persequendi rationes quin- que.	70.16	Panætij opinio de honesto.	108.1
Officiorum tractatio in philosophia suberrima. 105. 21. deliberatio triplex.	106.17	Panætius defenditur a Cicerone.	115.13
Officia media.	108.21	C. Papyrius consul legem tulit de tribunis Pl. resciscendis.	183.5
Officia à quatuor fontibus hone- statis ducta.	139.19	Papius.	220.31
Officia exprobrantium hominum odiosum genus.	176.1	Paulus Æmilij, C. Lucinio fami- liaris fuit.	164.34
Onera maxima, senectus & pauper- tas.	193.7	Wagidæ.	221.31
Opera cū infamia non utiles. 135. ult.		Wagidæ. maximè Socratica.	221.3
Opifices omnes sordidi.	63.2	Parfimonia magni vespigal. 237.13	
Opinionem hominum de se negli- gere arrogantis est.	43.4	Pascere bonè, prima utilitas in re familiari.	103.10
Optare paratum consilium. 125.13		Parris vita cū violatur, quàm multa peccentur.	218.17
Orationis vis.	322.22	Patriæ	

ET VERBORVM.

Patris charitas quanta. 137.15
 Pro patria mors appetenda, si ita
 res ferat. 26.31
 Patria parentibus anteponenda. 117.31
 Patroni ciuitatum, & nationum qui
 essent. 18.18
 L. Paulus pater filij M. Catonis. 74.3
 Paupertas contra naturam. 111.6
 Paulanias dux Lacedaemoniorum. 31.18
 Pax iniussu populi, senatusque fa-
 cta, irrita. 144.6
 Peccare, nunquam utile. 127.14
 Peccandum non est amici causa. 161.26
 Peccata esse aequalia. 226.31
 Peccata non rerum euentu, sed vi-
 tij hominum merienda sunt. ibid.33
 Peccare est tanquam lineas transi-
 re. 227.7
 Peccatorum conscientia, dura ser-
 uitas. 234.12
 Pecuniae cupiditas unde. 13.29
 Pecuniam contemnere magnifi-
 cum est. 31.7
 Pecunia corrupti, fideles esse non
 possunt. 88.19
 Pecunia non querenda solum, sed
 etiam collocanda. 83.32
 Pecuniae cupiditas in plerisque,
 summa amicitia pestis. 163.19
 Pecuniae & gratiae comparatio. 91.15
 Pelopis regnum iniquum. 135.3
 Perduellis. 19.3
 Peregrinos usum urbis prohibere,
 inhumanum. 120.ult.
 Periculis leuitas. 46.ult.
 Periculis dictum in Sophocle. 60.18

Pericles princeps Graeciae. 91.14
 Periculorum actionum multiplex
 ratio. 36.11
 Periculis sine causa offerre se stul-
 tum est. 36.2
 Peripatetici, quod iracundiam lau-
 dent, notant. 38.31
 Peripateticis placet honestum
 summum bonum esse. 107.23
 Pernicies vitae summa, intelligentiae
 simulatio in malitia. 130.1
 Personis veluti duos natura u-
 numquemque non induit. 46.14
 Peritium quid sit. 147.29
 Phaeton Solis filius ignis fulminis
 deflagauit. 138.19
 Phalaridis mos. 77.8
 Phalaris crudelis tyrannus. 114.19
 Philippi Macedonum regis, huma-
 nitas. 39.17
 L. Philippus. 91.7
 Philippi ad Alexandrum epistola. 88.16
 Philippus tribunis pl. moderatus. 97.4
 I. Philippi iniusta sententia. 136.1
 Philosophi in quo peccent. 14.29
 Philosophorum vita minus exposi-
 ta fortunae telis, quam eorum
 qui reipublicae tractant. 32.18
 Philosophiae, quando & quibus ra-
 tionibus adductus operam dare
 coepit Cicero. 68. per totum.
 Philosophiae nomen quibusdam
 inuisum. 67.ult.
 Philosophi qui. 68.33
 Philosophia quid. ibid.ult.
 Philosophiae defensio. 69.10
 Philosophia tota frugifera & fru-
 ctuosa. 101.19
 Philosophiae pars de officijs uber-
 tina. ibid.21
 Philosophiae

INDEX RERVM,

Philosophia liberalitatem, iustitia continentiam docet.	112.3	Pompeij Magni theatrum.	91.22
Philosophia vitæ tranquillam præ- stat.	118.6	Pompeius Magnus reprehensus.	134.1
Philosophorum principes.	195.34	Pompeius cum deprecaretur, Numantini deditus non est.	144.17
Pictura etiam non perfecta dele- tat imperios & laudatur.	108.33	Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dicta ori.	145.14
Pietas in patriam in cælum via est.	141.ult.	Pontij Samnitis dictum de avaritia.	97.ult.
Piratis fides non servanda.	143.23	T. Pontij Censorionis vires.	119.37
Pirata non est perduellium nu- mero, sed communis hostis om- nium.	ibid. 14	C. Pontius Samnis.	202.31
L. Pisonis lex de reperiendis.	98.9	Pompilius.	18.32
Plato.	4.29	Possidonius.	66.17
Platonis locus.	10.4	Possidonius Panetij discipulus.	106.26
Platonis præclara sententia.	12.23	Possidonius de offic. scripsit. ibi.	29
Platonis dictum, in Philosophor.	14.29	Posthumius hosti deditus, author ipse deditiois.	144.11
Platonis præcepta duo reip. præ futuris necessaria.	37.7	Præclara omnia rara.	178.11
Plato Dionem erudit.	65.5	Prandia decumæ nomine.	90.31
Plato uno & octogesimo anno scribens mortuus est.	191.19	Principatum appetere, hominis proprium.	9.18
Platonis tranquillæ senectus.	ibid.	Privata nulla natura, sed occupa- tione, victoria, lege, passionem, conditione, sorte.	12.13
Plato Tarentum venit.	203.3	Privata vita otiosior, publica fru- ctuosior.	32.32
Platonis doctrina, discere, efficere visci.	217.14	Privatam vigam multi coluere, ut tranquillè viverent.	ibid. 17
Plautus.	45.2	Privata vita quibus concedenda, quibus minus.	32.1
Plauti comædia, Truculentus & Pseudolus.	207.11	Probabile quid sit nisi facta cau- sæ contentionem, non constat.	70.3
Docula minuta & rotunda.	205.9	Prodigi qui.	89.16
Pœmata vel minus præclara dele- tant imperios, & laudantur.	108.31	Promissis quando standum non sit.	10.33. 136.35
Pœni sedisfragi.	19.25	Promissa non servanda.	139.6
Pœna iners extremum actum neg- lige.	189.19	Propylææ.	91.16
Polycleti signum.	213.11	Prudentia quid.	64.8
Pompeius Sex. geometriæ studio- sus.	11.23	Prudentiæ & sapientiæ discrimen.	ibid.
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem.	34.22		Pro-

ET VERBORVM.

Prudentia sine iusticia nocet. 30. 36
 Prudentia vera & maximè utilis
 quæ. ibid. 14
 Prudentia in quo sita. 129. 8
 Prudentia senectutis est. 195. 4
 Ptolemæus rex, Arati Sicyonij ho-
 spes. 170. 31
 Ptolemæus Egypti rex alter post
 Alexandriam conditam. ibid. 22
 Pulchritudinis duo genera. 55. 6
 Pyrrho. 53. 4
 Pyrrhi præclara sententia. 19. 29
 Pyrrhus Hæcides. 10. 1
 Pyrrho se Macedones dederunt.
 77. 10

Pyrrhus bellam intulit Romanis.
 135. 17
 Pyrrhi & Annibalis dissimiles mo-
 res. 161. 9
 Pythagoras. 26. 31
 Pythagoræ severitas. 46. 33
 Pythagoreorum mos in exercen-
 da memoria. 201. 32
 Pythagoras verat, iniussu impera-
 toris, id est, dei, de pignus &
 statione virg decedere. 215. 12
 Pythagoræ de animorum divinita-
 te opinio. 217. 5
 Pythias Pythagoricus. 130. 4
 Pythius argentarius. 125. 3. & 8

Questio de honesto & utili.
 120. 22
 Questiones de officio. 126. 26
 Questus ex repub. sceleratus &
 nefarius. 98. 32
 Quæstus turpes. 236. 12

Ratione utentium duo genera.
 71. 18
 Rectè ita iustum, si voluntariè. 15. 4
 Rectè facta à virtutibus profici-
 untur, peccata à vitijs. 227. 18

Referenda gratia nullum officium
 magis necessarium est. 23. 30
 Reges cur instituti. 83. 13
 Reges omnes Romani pares inter
 se præter Superbum. 223. ult.
 Regnandi cupiditates unde exi-
 stant. 116. 21
 Regni fides nulla. 13. ult.
 Regno iniqui atque infideles mul-
 ti. 135. 1
 Regulus captus à Peris. 30. 4
 M. Regulus non triumphavit. 235. 16
 Rei familiaris augendæ qui modus.
 40. 13
 Res familiaris quæri debet ijs re-
 bus à quibus abest corruptio.
 102. 30
 Res magnæ non corporum viribus
 sed animi geruntur. 194. 9
 Reperundarum lex. 98. 8
 Rempub. caperecibus adhiben-
 da est despicientia rerum huma-
 narum. 32. 12
 Reipub. præsumi duo Platonis
 præcepta necessaria. 37. 7
 Reip. lectores legum similes esse
 debent. 39. 34
 Reipublicæ maxime per adole-
 scentulis labefacta; senibus
 sustentatæ. 194. 21
 Rhetorum campus. 28. 24
 Rogatio ex S.C. de Mancino Nu-
 mantini dedendo. 144. 13
 Romani quibus populis victis ci-
 vitatem dederunt. 18. 3
 Romani viri illustres bellica lau-
 de. 22. 29
 Romanorum mos vetecundus. 54.
 ult.
 Romani populi Cannensi clade a-
 nimæ magnitudo. 121. 5
 Romanorum legionum fortitudo
 animi. 216. 5

Romanorum

INDEX RERVM,

Romanorum veterum cōsuetudo.	226.11	Sczuola, Publij filius, vir bonus.	126.33
Romulus iniustus.	118.14	Sczuola pontifex maximus.	119.16
Romulus quibus gradibus in coelum ascenderit.	121.29	Sczuola pontificis laus.	154.16
Rosellum Amerinum adolescens descendit Cicero.	87.39	M. Scaturus.	33.34
Rumola ades.	123.20	Scauri filius damnatus.	58.23
Rupilius fabularum auctor.	49.6	Scauri aedilitas.	90.21
P. Rutilius.	85.15	Sceniorum mos veterum.	54.30
Rutilius Rufus Panatij auditor.	107.10	Scientia cupiditate omnes trahitur.	11.9
		Scipio Numantiam excidit.	34.1
		Scipio ambitiosus & tristis.	46.29
		Scipionis sermo qualis.	47.24
		Scipio Africanus Pauli filius, eloquentia cumulauit bellicam gloriam.	49.ult.
		Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit.	51.31
		Scipionis Africani dictum.	104.7
		Scipiones duo.	209.7
		P. Scipio pontifex maximus.	209.7
		Scipiones duo iter Pennis vel corporibus suis obstruere voluerunt.	215.ult.
		Scipionis virtutes.	154.1
		Scipio paucis ante mortem diebus, vridum de rep. disseruit.	155.4
		P. Scipionis supremus dies & ita clarissimus.	154.15
		P. Scipio Rutilium consulem effecit, fratrem eius Lucium officere non potuit.	176.15
		Scipio ab amicis Q. Pompeij se remouit.	179.8
		Scipionis oratio contra C. Pappium.	183.9
		Scipiones duo propugnacula belli Punici.	221.12
		Scipio tribunus militum in Africa.	240.8
		Secundum naturam.	116.6
		Securitas caput est ad beatam vitam.	167.8
		Seditionum.	

	S
Sacra familiarum.	25. & 26
Saguntini.	218.19
C. Salinator.	190.3
Salinator Tarentum anxit.	191.37
Sanguinis coniunctio, vinculum charitatis.	26.5
Sapientia amor ex cognitione honesti.	10.4
Sapientia in quo sita.	ibid. 18
Sapientia quid à prudentia differat.	64.8
Sapientia princeps virtutis.	ibid. 11
Sapientia quid.	69.1
Sapientia laus.	ibid. 4
Sapientes septem, non tamen omnes sapientes.	109.14
Sapientis est habere rationem rei familiaris.	127.1
Sapiens, qui sibi non prodest, nequidquam sapit.	126.30
Sapientis cum histione comparatio.	214.8
Sapientissimus quisque aequissimo animo moritur, stultissimus iniustissimo.	219.3
Sapientum quorundam de amicitia opinio.	166.ult.
Sapientis animus quibus rebus inuitus.	219.17
M. Satrius.	131.25

ET VERBORVM.

Sediti. num origo quæ. 37.19
 M. cui benignitas. 90.33
 Senator non est, qui iureiurando
 hostium tenetur. 141.4
 Senatus Romanus iustus. 136.7
 Senatus n. n. tenet captiuos redi-
 mendo. 150.22
 Senex nemo tam est, qui se annum
 non putet posse vivere. 196.10
 Senis sermo quietus & remissus de-
 curus est. 197.33
 Senibus conceditur, ut de se dicant
 198.34
 Senem mæurè fieri, si vis diu esse
 senex, prouerbium. 199.12
 Senex is probatur, in quo est ali-
 quid adolecentis. 201.16
 Senilis auaritia nihil absurdius.
 212.29
 Seniam improvidorum & credulo-
 rum stultissima in fabulis persona
 184.39
 Senes in adolescentium charitate
 acquiescunt. 185.16
 Senectus optatur, eademque accu-
 satur. 189.5
 Senectutis arma sunt exercitatio-
 nes virtutum. 190.31
 Senectus placida post ætatem purè
 & eleganter auctam. 192.18
 Senectus accusatur non propter æ-
 tatem, sed propter mores. 190.8.
 & 192.30. & 212.17
 Senectus quatuor de causa misera
 videtur. 193.9
 Senectus maximum onus putatur.
 ibid. 7
 Senectutis vitia diligentia compen-
 sanda sunt. 200.31
 Senectutis vituperatio. 202.1
 Senectus natura loquacior. 208.21
 Senectus honestum domicilium
 Lacedæmone. 211.30

Senectutis modica seueritas proba-
 tur. 212.27
 Senectutis fructus est, ante pueri-
 tum bonorum memoria & copia. 214.16
 Senectus peractio ætatis est, tanquã
 fabula. 220.13
 Seyulehra communia propinquis
 inter se. 220.8
 Sergus Orax. 228.11
 Scinio qualis esse debeat. 26.34
 Sermonis comitas multum ad gra-
 tiam colligendam valet. 26.7
 Sermonum suauitas, amicitie con-
 dimentum. 174.14
 Seruilius Ahala Sp. Melium inter-
 emitt. 209.3
 Seruorum infirma conditio. 20.30
 Seruis quomodo utendum. ibid. 31
 Seruituti & turpitudini anteponen-
 da mors. 35.22
 Seueritate sublara administranda.
 uitas non potest. 38.29
 Seueritas modica in senectute pro-
 batur. 212.27
 Sicyon per annos quinquaginta a
 tyrannis possessa. 100.3
 Sidera. 241.24
 Silani adilitas. 90.20
 Similitudo ad amicitiam allicit.
 168.26
 Simularum nihil diuturnum. 14.9
 Simulatio perfidi. im. robi, mali-
 tiosi hominis est. 120.2
 Simulacrum nihil in amicitia. 160.19
 Societatis humane vinculum ora-
 tio. 24.29
 Societatis humane gradus. 25.18
 Societas praestantissima, bonorum
 virorum familiaritas. 26.9
 Societas inter omnes maior ætatem
 ut quisq. proxime accedit. 157.6
 Socrates semper eodem vultu. 39.8
 SOCIET.

INDEX RERVM,

Socrates <i>vigor.</i>	46.32
Socratici in sermone maxime excellunt.	56.34
Socrates quam ad gloriam viam traderet.	84.1
Socratis opinio de honesto	107.27
Socrates senex fidivus didicit.	197.
	9
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus.	217.8
Socrates disputandi modus.	218.2
Socratici Catone quosdam constitut.	204.19
Solitaria nihil natura amat.	181.8
Solitudo languorem affert.	104.14
Solonis & Themistoclis comparatio.	33.18
Solon furorem simulavit.	47.8
Solon se, quotidie aliquid addicentem, senem fieri dicit.	197.4
Solonis preclarum dictum.	206.27
Solonis sapientis elogium.	215.14
Solon enecture fretus, audacter Pisistrato tyranno obfistebat.	215.3
Sophocles à Pericle reprehensus.	90.28
Sophocles à filijs in iudicium vocatus.	195.24
Sophoclis dictum egregium de rebus Veneris.	205.19
Sparta propter avaritiam peritura.	98.14
Spensio, ut bonus vir esset Pirhus.	231.31
Statij poetæ versus.	196.20
Statuæ veterum ornatu serè militari.	28.30
Stoicorum opinio de commodis communicandis.	12.25
Stoici vnde verba sint ducta studiose exquirunt.	13.2
Stoicorum inuerecundia.	54.15
Stoici honestum solum bonum esse	

dicunt.	109. & 116.13
Stoici splendidius de officio, quam Academici, aut Peripatetici disserterunt.	110.30
Stoicorum oratio.	221.27
Stulto nemini bene esse potest.	226.22
Stultos omnes insanire.	239.14
Sulpicius C. astilogia studiosius.	11.22
Sulpitius P. C. Norbanum accusavit.	26.30
Sulpitius Servius sententia iuriscultis omnes superiores vicit.	94.
	25
P. Sulpitius tribuns pl. à Q. Pompeio capitali odio diffidit.	154.

Summum ius, summa iniuria.	16.21
Superbia in prosperis rebus fugienda.	39.4
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia.	195.5
Sylla largitiones non liberales, sed iniustas.	32.5
Sylla qualis.	47.13
Syllæ causa honesta.	77.29
Syllæ dictum inhumanum.	ibid.

Sylla in victoria crudelitas.	ibid.
	34
L. Syllacium bona vendidit.	ibid.
	32.
Synepbebi, comedia Statij.	196
	14

T

TAbule nouæ iniustas.	101.
	11
Tantalii regnum iniquum.	138.
	2
Tarquinus exul.	169.33
Tartessorum	

ET VERBORVM.

Tarrestiorum regis etas.	313.30
Temperantia.	40.30
Terencij locus.	15.17
	63.6.212.24.181.21.182.29
Terentius Lelij familiaris.	181.20
Terra habitatur raris in locis.	344.
	5
Terra Oceano circumfusa.	ibid.23
Themistocles.	33.47.47.473.9
	98.4.121.16.190.23.195.6
	166.11
Theophrastus.	4.36.89.24
	93.7. ibid.15
Thesti optata tria.	16.12.138.32
Timon Atheniensis congressum hominum fugiebat.	180.20
Timotheus Cononis filius.	50.4
Tribuni pl. hostibus dediti.	144.9
Tributorum ratio & finis.	98.21
Trazene.	131.10
Tudicanus.	191.14
Turpio Albinus.	205.28
Turpe mutatur tempore.	110.6
Turpitudine maxime coerta nacu- ram.	116.4
Turpe nunquam utile.	121.31
Tyrannorum ferè violenta mors.	76.5

V

V alerius Ceruinus ad centesi- mum annum vixit.	210.28
Valerudinis tuendæ ratio.	102.15
Vestigalia urbana iusticiis antepo- nenda.	103.7
Venandi studium honestum.	45.
	15
Venditor lege xij. tab. prestabat cancùn vitia, quæ lingua nuncu- pata essent.	127.18
Veri adolescentia comparatur.	214.
	13

Verecundia.	40.39.43.7
Verecundia sublata, nihil rectum, aut honestum est.	62.13
Verecundia maximum amicitie or- namentum.	179.12
Veri inuestigatio hominis propri- a.	9.21
Veritas molesta est.	181.21
Verus in Vlysem.	140.10
Vestitus quæ ratio.	55.28
Veterrima quæque debent esse sua. uissima.	174.25
Veturius hosti deditus.	144.2
Viam erranti non monstrare, Athe- nis execrationibus publicis san- ctum.	123.26
Villa locuples abundat porco, her- do, agno, gallina, lacte, caseo, melle.	109.17
Vires celeritati anteposenda.	103.
	6
Virgula diuina.	66.2
Viratus Lusitanus à C. Lelio fra- ctus & comminutus.	83.5
Virtutes ut quæque leniores, ita a- mabiliore.	23.2
Virtutum quarundam simulacra in bellis.	24.24
Virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur.	73.32
Virtutem unam qui habet, an om- nes habeat.	80.29
Virtutem quomodo nonnulli in- terprentur.	157.32
Virtute nihil amabilius.	160.26.
Virtus tenera & tractabilis est.	168.
	7
Virtus amans sui est.	163.22.
Virtutis opinio amicitie concilia- rix.	164.24.184.21.
Virtus seipsa contenta est ad bea- tè viuendum.	205.15
Virtutes inter se pares.	227.17
	Virtus

INDEX RERV, &c.

Virtus est contentiens cum ratione & perpetua constantia. ibid. 35	Voluptate nulla pestis capitalior. 302.8
Virtus pluri estimanda, quam ulla possessio, aut ulla via auri & ar- genti. 337.11	Voluptates agricolarum. 300.30
Virtute qui praediti sunt, soli sunt auctores. 338.8	Voluptas plurimarum patrocinijs defenditur. 335.9
Virtus amitti non potest. ibid. 6	Vox clara & suavis esse debet. 36.18
Vitellianus. 364.4	Vt inter bonos bene agitur. 128.13
Vita fuit optimus. 213.4	Vtile ab honesto separari non de- bet. 70.25
Vitam multi, & ij docti, deplora- rant. 316.37	Vulgarum comparatio. 302.30
Vita seferat ab amicis, secunda esse non potest. 170.23	Vulgaris communis secundum na- turam. 313.128.6
Vitia animi grauiora, quam corpo- ris ac fortunae. 113.21	Vulgus non ex toto intelligit, quid absit à persequo. 301.9
Vitis natura caduca. 307.29	X
Vicijsendi modus. 17.15 47.9	Xantippus Lacedaemonius Per- sorum dux. 240.20
Vhylla. 48.11	Xenocrates tenebris philosophia.
Vlysses miliciam simulatione inia- ria subterfugere voluit. 139.33	47.35
Voluptatis appetitum omnes scire propter verecundiam occultant. 45.31	Xenophontis locus. 50.49
Voluptates blandissima dominae. 81.28	Xenophontis Socratici liber de re familiari. 302.24
Voluptas omnis honestati contra- ria. 148.21	Xenophontis libri admodum uti- les. 309.14
	Z
	Zimonis opinio de honesto. 116.9

FINIS.

Samueliob

10